

SLOVO

Journal of Slavic Languages, Literatures and Cultures

Volume 63, 2023

UPPSALA
UNIVERSITET

Department of Modern Languages

UPPSALA UNIVERSITY

Slovo

Journal of Slavic Languages, Literatures and Cultures

No. 63, 2023

Editors:

Mattias Ågren, Maria Engström, Anastasia
Makarova, Jelena Spasenić

Department of Modern Languages

UPPSALA UNIVERSITET

Department of Modern Languages

Slovo. Journal of Slavic Languages, Literatures and Cultures No. 63, 2023

Front cover: Uppsala University Library Carolina Rediviva with marching students in the foreground. Johan Way, 1842 (UUB).

ISSN: 2001–7359

CONTENTS

EDITORIAL	7
PEER-REVIEWED ARTICLES	
WHEN THE QUESTION IS WHY, NOT HOW: STRESS ON A CLITIC THAT IMMEDIATELY FOLLOWS THE NEGATOR IN BULGARIAN CYNTHIA VAKARELIYSKA	8
FROM MACHINE LEARNING TO CLASSROOM LEARNING: MOBILE VOWELS AND THE RUSSIAN PREPOSITION V 'IN(TO)' TORE NESSET, KEVIN XAVIER	23
МЕЖДУ ДИСКУРСОМ И КОНСТРУКЦИЕЙ: ИСТОРИЯ РУССКОГО БЫВАЛО SVETLANA SOKOLOVA, DMITRY EGOROV	40
ESSAY	
EN OAVSLUTAD DIKT OM ETT OAVSLUTAT UPPROR ULRIK FRANKE	64
FLOTTARE MED FÄRG? ERIK FÄLT	74
SVENSK TJECHOVLITTERATUR 1897–2023. EN BIBLIOGRAFI. LARS KLEBERG	87
BOOK REVIEW	
A. K. ПОРЦЕЛЬ: ШПИЦБЕРГЕН: ПОЛИТИКА, ЭКОНОМИКА, ОБЩЕСТВО (XX В. – НАЧАЛО XXI В.). ANDREI ROGATCHEVSKI	105
KARL SCHLÖGEL: DILEMMAT I KIEV (ORIGINALET'S TITEL ENTSCHEIDUNG IN KIEW, ÖVERS. JOACHIM RETZLAFF) GUSTAF LEWANDER	108
AKUNIN, BORIS (TJCHARTISJVILI, GRIGORI SJALOVITJ): ADVOKAT BESA. GUSTAF LEWANDER	112

Editorial

Dear reader,

We are excited to release a new issue of the Journal of Slavic Languages, Literatures and Culture (SLOVO). As you will see in this current issue, the contributions cover a very wide variety of topics from machine learning and application in pedagogy, Bulgarian clitics, Russian *byvalo* to a comprehensive bibliography of Chekhov's studies in Sweden, an essay on color terms, a commented translation of previously unpublished verse from Eugene Onegin, and three reviews of books of immediate interest.

We are grateful to our authors and reviewers for their contributions and for adhering to their deadlines. We would like to remind you that while we welcome articles, essays, and reviews throughout the year, contributions received before summer have a higher chance of appearing in the pages of the first upcoming issue.

For a digital archive of earlier issues, up-to-date information about the journal, and guidelines for contributors, please refer to our webpage:
<https://www.moderna.uu.se/slavic-languages/slovo/>

The SLOVO Editors

When the Question is Why, Not How: Stress on a Clitic that Immediately Follows the Negator in Bulgarian

Cynthia Vakareliyska

University of Oregon (emerita)
vakarel@uoregon.edu

1. Introduction¹

Formal syntax analysis is concerned primarily with two issues: (a) how a particular grammatical construction in a given language or languages fits into the overarching theoretical model; and (b) how the construction is formed or operates syntactically. Both issues may be the same, or much the same, with regard to a specific construction. In some instances, however, the latter, i.e., the proposal of formal syntax rules or models to account for the existence or operation of a given construction in a language, is insufficient, because the reason behind the construction is in fact not syntactic. In these instances, the relevant question is not *how* the construction arises, but *why* it does.

This article looks at just such a construction in Bulgarian, which has vexed linguists over the past fifty years: a negative clause in which a stressed clitic immediately follows the Bulgarian negator *ne*.² (Word stress in the examples is

¹ This article is an expansion of a paper given at the Triennial Conference of Nordic Slavists in Oslo on 11 August 11, 2022. On clitic stress assignment in the context of Slavic negation generally, see Vakareliyska, forthcoming, 2023. I am grateful to my native Bulgarian speaker consultant, Professor Anissava Miltenova of the Institute of Bulgarian Literature (Bulgarian Academy of Sciences), for checking the grammaticality and naturalness of the Bulgarian examples in the article, both those I have created and those from secondary sources. I have adapted the Bulgarian and Macedonian examples from secondary sources by making the English glosses consistent with the conventions used throughout the article, and, occasionally, by slightly adjusting the English translation. Those examples that are not expressly credited to a secondary source have been created by me. I also thank Professor Mary MacRobert for suggesting the relationship to enclitics, and Professor David J. Birnbaum for directing me to sources on Proto-Slavic clitic chains. All errors and misjudgments are my responsibility alone.

² The stress on the clitic is sometimes described misleadingly as “secondary”, but in fact, it does not appear to be any weaker than the word stress on the verb. Bulgarian phonological word units do not have primary and secondary word stress on different syllables such as multisyllabic English words like *encyclopédia* do. Moreover, several educated native Bulgarian speakers have suggested to me that the relative strength of the stress on the clitic and the verb in a *ne* + clitic construction depends on context.

indicated by an acute accent mark; sentential stress is indicated by capital letters and boldface):³

(1)

(a)	Ne	SŮM	ti	go
	NEG	AUX-CL.PRES.PERF.1SG	you-CL.DAT.SG	it-CL.M/N.ACC
	dála.			
	give-PF.PERF.F.SG			

‘I haven’t given it to you.’ (adapted from Tomić 1999:23)

(b)	(Té)	ne	MÉ	pítaxa.
	(they)	NEG	me-ACC	ask-AOR.IMPF.3PL

‘They didn’t ask me.’

While clitics have been defined in different ways, this study employs the definition of clitic as a morphological entity that operates on the clause level syntactically and on the word level phonologically, not forming a phonetic word by itself, but requiring a phonological word or phrase with inherent stress as its host. Although some Proto-Slavic clitics, primarily enclitics, are believed to have had inherent stress themselves (which may be one of the factors that makes constructions like (1)(b) possible; see section 2 below), both enclitics and proclitics in modern standard Bulgarian typically are unstressed (but see again section 2 below). Therefore when an enclitic that immediately follows *ne* is stressed, syntacticians typically assume that the stress must be assigned syntactically by another constituent of the sentence, and that the issues to be resolved are (a) which constituent does the assigning, and (b) the syntactic rules and processes under which the stress is assigned.

This exception to Bulgarian prosodic rules was first noted by the Norwegian Bulgarianist Kjetil Rå Hauge in his seminal 1976/1999 article, in which he observed that the negator *ne* itself is not a typical Bulgarian clitic. *Ne* acts like a Bulgarian clitic, in that it requires the main verb in the clause as its phonological host (hence in example (1)(a), the sequence *ne sŭm ti go* is a chain hosted by the main verb *dála*, while in (1)(b), the chain is *ne me*, hosted by the main verb *pítaxa*). But unlike all but one other Bulgarian morpheme that is usually considered a clitic, discussed in section 5 below,

³ The following abbreviations are used in this article: ACC–accusative, AOR–aorist, AUX–auxiliary, CL–clitic, DAT–dative, DEF–definite, F–feminine, IMPERF–imperfect, IMPF–imperfective aspect, M–masculine, NEG–negator, N–neuter, OBJEC–objective case, PERF–perfect, PF–perfective aspect, PL–plural, PRES–present, SG–singular, 1–first person, 2–second person, 3–third person.

ne may occur in first position in the clause (as in (1)(a) above), which is generally blocked to clitics by Bulgarian word order rules.

Also, in contrastive constituent negation, *ne* can be stressed through emphatic sentence intonation:

(2) *NE* čer**VÉ**noto, a Č**ÉR**noto!

NEG red-ADJ.N.SG.DEF but black-ADJ.N.SG.DEF

‘Not the *red* one, (but) the *black* one!’

In contrast to the stress on *ne* in (2), however, the stress on the clitic immediately following *ne* is not discourse-level emphatic sentence intonation. This is clear from examples (3), where, as in (1)(b) above, the identity of the referent of the clitic pronoun is not being emphasized or contrasted:

(3) *Ne* **JÁ** poznávam.

NEG her-ACC know-PRES.1SG

‘I don’t know her.’

If emphasis were intended, the clitic *ja* in (3) would be accompanied by the long-form, stressed feminine objective (i.e., non-nominative) singular pronoun *néja*, and *ja* would still be stressed:

(4) *Néja* *ne* **JÁ** poznávam.

her-OBJEC.ACC NEG her-CL.ACC know-PRES.1SG

‘I don’t know *her*.’ / ‘*Her* I don’t know.’

In (4), the doubling of the clitic pronoun by the long-form pronoun itself is the device that expresses emphasis, not the sentential stress. Similarly, to emphasize “me” in (1)(b) above, the long-form pronoun *méne* would be required, while the clitic *me* still kept the stress immediately following *ne*:

(5) *Méne* *ne* **MÉ** pítaxa.

me-OBJEC.ACC NEG me- CL.ACC ask-AOR.IMPF.3PL

‘They didn’t ask *me*.’

Nor does the stress on the auxiliary clitic *sŭm* in (1)(a) mark it for emphasis or contrast with another verb tense.

2. Background

Because of the exceptional stress on any clitic that immediately follows *ne*, in addition to the ability of *ne* to occupy clause-initial position, linguists differ regarding whether to treat *ne* in Bulgarian as a clitic or as an underlyingly stressed word. For example, Franks & King (2000:59) treat *ne* as a proclitic that is hosted by any immediately following clitic pronoun or auxiliary, while Hauge (1976 [1999]), Penčev (1984:63), Rudin (1997), and Rudin et al. (1999) have treated it as an underlyingly stressed word. Tomić (1999:24, 29) has proposed instead that Bulgarian *ne* is a kind of special clitic that cancels the cliticness of any immediately following clitic, by assigning stress to the first clitic that follows it as part of the phonological word unit.

The determination of the grammatical status of Bulgarian *ne* has repercussions for the hierarchical placement of negators in formal tree models of syntactic structure, not only for Bulgarian, but for the Slavic languages generally, and for language as a whole. Many linguists (e.g., Rivero 1991, Borsley & Rivero 1994, Brown 1999, Brown & Franks 1997, 1995, Bailyn 2004, Junghanns 1995, Harves 2002a, 2002b, Abels 2005, all regarding Russian) have proposed formal models in which a Negative Phrase, headed by the negator, heads a negative clause. Other linguists have questioned whether negative clauses that use different syntactic means to express sentential negation actually do share the same syntactic structure at some level of representation (Zanuttini 1994:427; Acquaviva 1995; Kosta 2009:284). Franks (2008:96–97) has proposed that *ne* and the following stressed clitic together compose a prosodic word that hosts the interrogative clitic *li* if it immediately follows the stressed clitic, e.g.: *Ne-TÍ-li kázax?* ‘Didn’t I tell you?’

Alternatively, Tomić (2004:240, 1996:832) views Bulgarian *ne* as a “weak operator”, that is, an inherent proclitic that, in her words, “leans upon” an inherently enclitic pronominal clitic, so that the opposite prosodic directions of the two clitics cancel each other out, resulting in a phonological word in which the stress falls according to language-specific prosodic rules. In contrast, Harizanov (2014) has argued that Bulgarian clitics simply do not participate in phonological processes that apply within prosodic words. Noting the conundrums that the issue causes for syntactic movement rules, Legendre (1998:27) has argued instead, within an Optimality Theory framework, that the assignment of stress to the clitic after *ne* is the result of the interaction of several constraints, both syntactic and prosodic.

What all these approaches have in common is that they assume that *ne* assigns stress to the clitic that immediately follows it, yet many of the analyses cited above have difficulty seeking to explain how it is possible for *ne* to assign stress to another clitic if it does not have inherent stress itself. But why assume that the stress on the clitic immediately after *ne* is assigned by *ne*? Postulating that the clitic receives the stress some other way would permit treating *ne* as a clitic, which is how it behaves in

most other circumstances. For this reason I propose putting aside, at least temporarily, (a) the issue of *how* stress assignment by *ne* fits into various syntactic models, and (b) whether *ne* itself is a clitic (which does not affect the conclusion in this study), and instead, considering *why* the clitic that immediately follows *ne* receives stress in the first place.

3. Analysis

Usually an exception to a strict syntactic or prosodic rule like the *ne* + clitic construction is not meaningless or random, but was based originally, at least, in necessity. The issue for the *ne* + clitic construction is what that necessity may have been. This requires a somewhat diachronic perspective in addition to the synchronic analysis of the construction.

If we remove the exceptional stress on the clitic pronoun *ja* in example (3) above, *ne JÁ poznávam* ‘I don’t know her’, we get the phonological word unit *ne-ja-poznávam*, with a single stressed syllable in the clause, in the main verb *poznávam*. This negative clause variant, without the clitic stress, is syntactically ambiguous to the hearer until the hearer has gotten past the first two words *ne ja*, because in clause-initial position, that clitic chain is indistinguishable, or nearly indistinguishable, from the emphatic positive equivalent of the clause, which adds the stressed feminine objective singular long-form pronoun *néja*:

(6)

(a) **Ne ja poZNÁvam.* (without stress on *ja*)

NEG her-ACC know-PRES.1SG

‘I don’t know her.’

(b) *NÉja ja poznávam.*

her-OBJEC her-CL.ACC know-PRES.1SG

‘I know *her*.’ / ‘*Her* I know.’

Note, as illustrated in (6)(b), that in Bulgarian, a clitic pronoun is not stressed when it immediately follows a stressed word such as the long-form pronoun *néja* ‘her’. Even if only one of the consecutive unstressed *ja* syllables in (b) is heard in quick speech, the sentence is still fully comprehensible, because both *néja* and *ja* mean ‘her’.

While it might be argued that first-syllable-stressed long-form *néja* in (6)(b) is distinguishable from unstressed *ne-ja* in (a), in reality this is not so. A number of studies in articulatory phonetics (see, among others, Fougeron & Keating 1997,

Barnes 2002, Borys 2003) have shown that increased force in enunciation, particularly of consonants, occurs at the edges of a prosodic domain, with the greatest force occurring at the left edge, in clause-initial position. Hence, if production of the initial *n* in the negator *ne* in (6)(a) requires a little more force in the onset of this sentence, that force can sound like stress, much in the way that in first-syllable-stress languages like Czech, a long vowel in an unstressed syllable can sound stressed to a non-native speaker: i.e., *nnne ja*. This even very slight articulatory force can result in some major syntactic ambiguity when *ne* is followed by an accusative clitic, because it sounds the same as the beginning of sentence (6)(b) *Néja ja poznávam* ‘I know *her*’ / ‘*Her* I know’.

Because of the extra force on the [n] in the unstressed form *ne* in sentence onset, the distinction between, on one hand, negative *ne* plus the clitic pronoun *ja* and, on the other, the long-form stressed pronoun *néja* can be difficult or impossible to parse until the listener is further along in the sentence, at a point where it may be hard to turn back and reparse. This ambiguity occurs not just with the 3Sg F Acc clitic, but also with the 3Sg M/N Acc clitic pronoun *go* vs. long-form 3Sg M/N Objec pronoun *négo*: **Ne go poZNÁvam* (‘I don’t know him’) vs. *NÉgo go poznávam* ‘I know *him*’ / *Him* I know.

In addition, without the exceptional stress on the clitic pronoun *ja* or *go*, the emphatic version of negative sentence (6)(a), which appears in its correct form as example (4) above (*Néja ne JA poznávam*, ‘I don’t know *her*’/ ‘*Her* I don’t know’) would be even more confusing, because there would be little to no aural difference between sentence-initial long-form stressed pronoun *néja* or *négo* and the immediately following clitic chain *ne-ja* or *ne-go*:⁴

(7) * <i>NÉja/NÉgo</i>	<i>ne</i>	<i>ja/go</i>	<i>poznávam.</i>
her/him-OBJEC.ACC	NEG	her/him-CL.ACC	know-PRES.1SG
‘I don’t know <i>her</i> .’ / ‘ <i>Her</i> I don’t know.’			

This would also have been true with the 3SG DAT clitic pronouns (M/N) *mu* and (F) *i* ⁵ as well, at an earlier stage in modern Bulgarian, when a remnant of the earlier morphological case paradigm was preserved (as it still is in some dialects) in the long-form 3Sg DAT pronoun forms (M/N) *nému* and (F) *nei*:⁶

⁴ This ambiguity does not apply to the Bulgarian 3PL clitic and long-form pronouns, because they are suppletive: *gi* vs. *tjáx*.

⁵ The grave accent mark on the clitic *i* does not represent stress; it is a standard Bulgarian orthographic convention that distinguishes the pronoun from the connector clitic *i* (‘and’).

⁶ The newer standard Bulgarian DAT long-form pronouns are analytic constructions composed of the OBJECT long-form pronoun (F *néja*, M/N *négo*, which used to be the ACC forms) preceded by the clitic object marker *na* ‘to, on, of’: *na néja* ‘her-DAT’, *na nego* ‘him-DAT’.

- (8) (a) **Ne mu dádox paRíte* (without stress on clitic)

NEG him-CL.DAT give-AOR.1SG money-PL.DEF

‘I didn’t give him the money.’

- (b) *NÉmu mu dádox paríte.*

him-DAT him-CL.DAT give-AOR.1SG money-PL.DEF

‘I gave the money to *him*.’ / ‘*He*’s the one I gave the money to.’

Since the third-person clitic pronouns are the most frequently used pronoun forms, this ambiguity would certainly be very widespread. Hence exceptional stress on the third-person singular clitic pronouns immediately after *ne* serves as a *disambiguating device* between negative and positive variants of the same clause, not on the syntactic level, but post-syntactically, according to a discourse-level rule. And then, I propose, the rule was extended analogically beyond the 3Sg clitic pronouns, where the ambiguity existed in the absence of clitic stress, to any other clitics that immediately follow *ne*, including verbal auxiliaries:

- (9)(1) (a) *Ne ŠŮM ti go*

NEG AUX-CL.PRES.1SG you-CL.DAT.SG it-CL.M/N.ACC

dála.

give-PERF.PF.F.SG

‘I haven’t given it to you.’

- (b) (*Té*) *ne MÉ pítaxa.*

(they) NEG me-ACC ask-AOR.IMPF.3PL

‘They didn’t ask me.’

This explains both *how* and, more importantly, *why* this exceptional stress occurs on the clitic pronoun. Recognizing the ambiguity that the stress placement avoids indicates that the stress on the clitic is not assigned by *ne* or by any other constituent in the sentence. Hence there is no need to try to accommodate this construction within established formal syntax models.

A historical precedent for assignment of stress to a clitic is the behavior of Proto-Slavic enclinema, i.e., Slavic words (typically nouns and verbs) that historically had initial falling accent, and that behaved as if they had no inherent stress. In Proto-Slavic, these words received a surface falling accent on the first syllable, because otherwise they would have had no accent at all. Enclinema basically gave their

stress to an adjacent clitic. If both an enclitic and a proclitic were present, the word accent moved rightward from the enclitic onto the enclitic: e.g., the phrase *běsъ žé*, consisting of the enclitic noun ‘demon’ plus the emphatic clitic *že*. Otherwise, it moved leftward to the *first* proclitic: *něvědъ* (*ne* + know-PRES.1SG, ‘I don’t know’),⁷ or, where two clitics were present, *í nevědъ* (‘and I don’t know’). This prosodic rule operated on the phonological level.⁸

In addition, in Proto-Slavic a clitic chain formed a single accentual unit even in the absence of an inherently stressed word (Garde 1976, Dybo 1981, Zaliznjak 1985). According to this model, two consecutive clitics formed a stress group, with the stress on the second, because enclitics had stronger lexical accentual valences than proclitics: hence the sequence *ne žé*, in which the emphatic clitic *že* is stressed immediately following *ne* in instances where the two clitics form a phrase in themselves.

In this respect, the stressed clitic chains are analogous to the Bulgarian *ne* + enclitic construction, and can be viewed as a precedent for the discourse-level assignment of stress on a clitic that immediately follows *ne*. In fact, the precedents of enclitics and, particularly, stressed clitic chains in Proto-Slavic suggest that perhaps modern Bulgarian clitics too still have a weak inherent stress valence that is *activated*, not externally assigned, in instances such as the Proto-Slavic example above, where a stressed syllable is needed (as suggested by Večerka 1989:41 for modern Slavic languages also). If the clitic stress is indeed inherent, then of course it is not assigned by any other element of the sentence, so that no syntactic rules need be applied. In any event, it is not necessary to attempt to determine whether modern standard Bulgarian clitics have inherent stress in order to account for the stress on a clitic immediately after *ne*, since unlike the lexical stress in Proto-Slavic clitic chains, the stress on the clitic here is motivated by discourse-level reasons.

4. Comparison with Macedonian

Comparison with similar negation constructions in Macedonian, which is closely related to Bulgarian, offers some additional insights. In modern standard Macedonian, unlike Bulgarian, clitics always must precede main verbs, which normally act as their hosts. Since, like Bulgarian, Macedonian is largely a *pro*-drop language, this means

⁷ According to modern convention, the negator *ne* immediately preceding a verb form in Old Church Slavonic (OCS) is written as part of a single orthographic word. The OCS writing systems, Glagolitic and Old Cyrillic, did not indicate breaks between words orthographically.

⁸ An enclitic could also lose its stress if it was preceded or followed by an orthotonic adjective (an adjective with a strong, independent stress), as in Early East Slavic *въ душѣ*-F.Sg.ACC *грѣшѣну*-F.Sg.ACC ‘into a sinful soul’, where the enclitic noun *душѣ* is unstressed (Valiavicharska 2013: 196). This occurred generally in M and N nouns in the NOM SG, and in F SG oblique case forms and in some SG forms of verbs (ibid.).

that Macedonian clitic pronouns are frequently in clause-initial position, unless preceded by an adverbial (see example (12) below):

(10) Macedonian:

- (a) *Go* ***GLÉdam***.
 him-CL.ACC watch-PRES.1SG
 ‘I’m watching him.’
- (b) ****GLÉdam*** *go*.

This differs from Bulgarian, in which clitics are generally barred from first position (although, as shown above, the negator *ne*, which is usually considered a clitic, can appear there):

(11) Bulgarian:

- (a) ***GLÉdam*** *go*.
 watch-PRES.1SG him-CL.ACC
 ‘I’m watching him.’
- (b) **Go* ***GLÉdam***.

In Macedonian, after the clause-initial negator *ne*, an immediately following clitic is stressed, just as in Bulgarian: *Ne* ***GÓ*** *glédam* ‘I’m not watching him’ (example from Alexander 2000: 16). But, unlike Bulgarian, Macedonian also stresses a clitic after a *stressed* word in clause-initial position:

(12) Macedonian:

- Zóšto* ***GÓ*** *glédaš?* (adapted from Alexander 2000:16)
 Why him-CL.ACC watch-PRES.2SG
 ‘Why are you watching him?’

Cf. the stress in the equivalent Bulgarian sentence, *ZaŠTÓ* *go glédaš?*

Example (12) above illustrates that in Macedonian, a clitic receives stress if some other constituent is in clause-initial position, whether that other element has inherent stress or not. The reason behind this prosodic rule is likely because Macedonian word ordering rules generally require that where there is no clause-initial overt subject or adverbial, clitics occupy first position in the clause, but the placement of *ne* or an adverbial like *zóšto* in clause-initial position forces the clitic into second position. This, of course, is the opposite of Bulgarian ordering rules, which generally require

that clitics occupy *second* position in the clause. By putting stress on the clitic, Macedonian resolves the word-order violation by treating the clitic as a stressed word.

In many Macedonian dialects, the negator *ne* followed by a clitic also results in assignment of stress, but the stress goes onto *ne*, not onto the following clitics:

- (13) *NÉ* *mu* *go* *dávam*.
 NEG him-CL. DAT it-CL.ACC give-PRES.1SG
 ‘I’m not giving him it.’ (adapted from Alexander 2000:16)

Cf. modern standard Macedonian, where *ne* followed by a clitic chain results in stress on the clitic that immediately *precedes the verb*, not on the clitic that immediately follows *ne* (unless, of course, there is only one clitic):

- (14) *Ne* *mu* ***GÓ*** *davam*.
 NEG him-CL.DAT it-CL.ACC give-PRES.1SG
 ‘I’m not giving him it.’ (adapted from Alexander 2000: 23)

Compare again with Bulgarian, where the first clitic immediately following *ne* receives the stress:

- (15) *Ne* ***MÚ*** *go* *dávam*.
 NEG him-CL.DAT it-CL.ACC give-PRES.1SG
 ‘I’m not giving him it.’

The reason for this is that unlike Bulgarian, which has free word stress, Macedonian has fixed antepenultimate word stress. As defined above, a clitic is part of a phonological word together with its host, so a phonological word containing a clitic (in this instance *go* + *dávam*) must have antepenultimate stress also. Note that in (14), the usually stressed Macedonian verb form *dávam* has no stress, because the stress has *shifted* to the antepenultimate syllable of the phonological word *go* + *dávam*, which is the clitic *go*: *gó-davam*. Hence in this case, the stress on the clitic *go* is not the result of a discourse-level prosodic rule, but is required phonologically on the *word* level under Macedonian accentuation rules.

5. The other clause-initial Bulgarian clitic: *šte*

The other Bulgarian clitic that works like *ne* is the future AUX *šte*.⁹ It too can occur in clause-initial position, and a clitic that immediately follows it is stressed:

- (16) *Šte* *GO* *glédam.*
 AUX.FUT him-ACC watch-PRES.1SG
 ‘I’ll watch him.’

Also like *ne*, *šte* has a stressed allomorph, the verb “want”, *štjá*. This verb, which is a contraction of Proto-Slavic present tense 1SG **xóštjǫ* ‘I want’, does not appear much in standard Bulgarian now, except in the negative: *ne štjá!* ‘I don’t want to!’ In this sentence it is clear that the verb *štjá* is not receiving its stress from *ne*, because the past-tense modal forms of the unstressed clitic Fut AUX *šte* are always stressed lexically, even the monosyllabic ones like *štjál*:

- (17) *Toj štěše* */štjál* *da* *rabóti* *dnés,*
 he modal-IMPERF.3SG /modal-EV.PAST.M.SG COMP work-PRES.3SG today,
 nó *ne* *É* *došǔ’l.*
 but NEG AUX.PERF.3SG come-PERF.M.SG
 ‘He was supposed to work today, but he didn’t come in.’¹⁰

Since the disyllabic past tense and monosyllabic perfect modal forms of *štjá* in (17) both have inherent stress, it appears likely that the clitic AUX *šte* would have inherent stress also. In this respect, it is relevant that both the clitics *šte* and *ne* have lexically stressed allomorphs (the verb *štjá* and the anaphoric negator *né* ‘no!’, respectively). Here too, however, it is unnecessary to determine whether *šte* itself has inherent lexical stress, because if a clitic that immediately follows it is unstressed, the initial *š* in AUX *šte* receives clause-initial increased articulatory force, just as the *n* in the clitic *ne* does, causing the clitic to be partially or fully inaudible if it consists of a high vowel:

⁹ The Slavic clitic connectors *i* ‘and’ and *a* ‘and/but’ also were proclitics in Proto-Slavic with weak accentual valences like *ne* and *šte*, and they can appear in Bulgarian in clause-initial position in elliptical sentences, but an enclitic immediately following either of them is not stressed: *Obíčam gi i gi uvažavam* ‘I love them and respect them.’

¹⁰ Note that sentence (17) also contains *ne* followed by stressed clitic verbal AUX *e*. As is characteristic for the Bulgarian *ne* + clitic construction, the stress is disambiguating, since in the absence of stress, the AUX *e* could be inaudible after the *e* in *ne*.

(18)

- (a) *Šte* *Ĭ* *dám* *paríte.*
 AUX.FUT her-DAT give-PRES.PF.1SG money-PL.DEF
 ‘I’ll give her the money.’

- (b) **Šte* *ì* *dám* *paríte.*
 AUX.FUT her-DAT give-PRES.PF.1SG money-PL.DEF
 ‘I’ll give her the money.’

- (c) *Šte* *Ě xúbavo!*
 AUX.FUT is great
 ‘It will be great!’

- (d) **Šte* *e xúbavo.*
 AUX.FUT is great
 ‘It will be great!’

As with *ne*, I postulate that the discourse rule requiring stressing of a clitic following *šte* was initiated because of ambiguity resulting from an unstressed clitic consisting of a high vowel (*ì* ‘her’-DAT, *e*-PRES.3Sg) immediately following it, and then was extended analogically to all clitics, regardless of whether aural ambiguity was present, e.g.:

- (19) *Šte* *MŮ* *dadát* *paríte.*
 AUX.FUT him-DAT give-PRES.PF.3PL money-PL.DEF
 ‘They’ll give him the money.’

In this sense the originally disambiguating stress was grammaticalized, becoming codified as a prosodic rule, and thus can be said to be a feature of the *ne* + clitic construction.

6. Conclusion

In conclusion, if a post-syntactic sentence-level stress rule is indeed the explanation for the clitic stress after *ne*, we no longer need to posit that *ne* or any other syntactic entity in the sentence has assigned that stress, nor do we need to determine whether the modern Bulgarian clitic still has historical weak underlying stress, a question that cannot be answered, since whether Proto-Slavic clitics had inherent stress is a hypothesis that cannot be proven. In the case of the Bulgarian construction consisting of *ne* followed by a stressed clitic, and likely in other instances where an apparently syntactic construction is inexplicable according to syntactic rules, looking to potential reasons *why* the exceptional construction occurs can help to determine whether it is syntactic in the first place. If not, as in the case of the discourse-level stress rule in Bulgarian, it is no longer necessary to struggle to fit the exceptional construction into a given syntactic or phonological model, or to revise the model in order to accommodate it.

References

- Abels, Klaus. 2005. "Expletive negation' in Russian: A conspiracy theory." *Journal of Slavic Linguistics* 13(1): 5–74.
- Acquaviva, P. 1995. "Operator composition and negative concord." Haegeman, Liliane, ed., *Geneva Generative Papers* 3(2), 72–105.
- Alexander, Ronelle. 2000. "Tracking Sprachbund boundaries: Word order in the Balkans." In: D.G. Gilbers et al., eds. *Languages in Contact (=Studies in Slavic and General Linguistics 8)* 9–27.
- Bailyn, John. 2004. "Generalized inversion." *Natural Language & Linguistic Theory* 22, 1–49.
- Barnes, Jonathan. 2002. "Domain-initial strengthening and the phonetics and phonology of positional neutralization." *North East Linguistics Society* 32(1), art. 2, 1–20.
- Borsley, Robert D. and María-Luisa Rivero. 1994. "Clitic auxiliaries and incorporation in Polish." *Natural Language & Linguistic Theory* 12(3), 373–422.
- Borys, Sarah. 2003. "The importance of prosodic factors in phoneme modeling with applications to speech recognition." *Proceedings of HLT-NAACL 2003, Student Research Workshop*. Edmonton [no publisher specified], 7–12.
- Brown, Sue. 1999. *The Syntax of Negation in Russian: A Minimalist Approach*. Stanford: Stanford University Press.
- Brown, Sue and Steven Franks. 1995. "Asymmetries in the scope of Russian negation." *Journal of Slavic Linguistics* 3, 239–287.
- . 1997. "The syntax of pleonastic negation in Russian." In: Browne, Wayles, ed., *Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Cornell Meeting 1995*. Ann Arbor, 135–164.

- Dybo 1981: Дыбо, Владимир Антонович. *Морфонологизованные парадигматические акцентные системы: Типология и генезис*. Москва: Институт Славяноведения РАН, Языки русской культуры.
- Fougeron, Cécile and Patricia A. Keating. 1997. "Articulatory strengthening at edges of prosodic domains." *Journal of the Acoustical Society of America* 101(6), 3728–3740.
- Franks, Steven. 2008. "Clitic placement, prosody, and the Bulgarian verbal complex." *Journal of Slavic Linguistics* 1(2), 280–305.
- Franks, Steven and Tracy Holloway King. 2000. *A Handbook of Slavic Clitics*. New York/Oxford: Oxford University Press.
- Garde, Paul. 1976. *Histoire de l'accentuation slave*, t. 1. Paris: Institut d'Études Slaves.
- Harizanov, Boris. 2014. "The role of prosody in the linearization of clitics: Evidence from Bulgarian and Macedonian." In: Cassandra Chapman, Olena Kit, and Ivona Kučerová, eds., *Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics: The McMaster Meeting 2013 (FASL 22)*. Ann Arbor, 109–130.
- Harves, Stephanie. 2002a. "Genitive of negation and the syntax of scope." In: Marjo van Koppen, Erica Thrift, Erik Jan van der Torre and Malte Zimmermann, eds. *Proceedings of ConSOLE IX*. Leiden: Leiden University, 96–110.
- . 2002b. "Genitive of negation and the existential paradox." *Journal of Slavic Linguistics* 10:183–210.
- Hauge, Kjetil Rå. 1976 [1999]. *The word order of predicate clitics in Bulgarian*. Meddelelser No. 10. Oslo: Oslo University [*Journal of Slavic Linguistics* 7(1):89–137].
- Junghanns, Uwe. 1995. "Funktionale Kategorien im russischen Satz." In: Uwe Junghanns, ed. *Linguistische Beiträge zur Slawistik aus Deutschland und Österreich II. JungslawistInnen-Treffen Leipzig 1993*. (=Wiener Slawistischer Almanach 37), 167–203.
- Kosta, Peter. 2009. "Targets, theory and methods of Slavic generative syntax: Minimalism, negation, and clitics." In: Sebastian Kempgen, Peter Kosta, Tilman Berger, and Karl Gutschmidt, eds. *Die slavischen Sprachen. Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung*. Vol. I. Berlin: Walter de Gruyter, 282–316.
- Legendre, Géraldine. 2000. "Morphological and prosodic alignment of Bulgarian clitics." In: Joost Dekkers, Frank van der Keesuw, and Jeroen van de Weijer, eds. *Optimality Theory: Phonology, Syntax, and Acquisition*. Oxford: Oxford University Press, 423–464.
- Penčev 1984: Пенчев, Иордан. *Строеж на българското изречение*. София: Наука и Изкуство.
- Rivero, María-Luisa. 1991. "Long head movement and negation: Serbo-Croatian vs. Slovak and Czech." *The Linguistics Review*, 8: 319–351.
- Rudin, Catherine. 1997. "AgrO and Bulgarian pronominal clitics." In: Martina Linseth and Steven Franks, eds. *Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Indiana Meeting, 1996*. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, 224–252.

- Rudin, Catherine, Christina Kramer, Loren Billings and Matthew Baerman. 1999. "Macedonian and Bulgarian *li* questions: Beyond syntax." *Natural Language & Linguistic Theory* 13(3), 541–586.
- Tomić, Olga Mišeska. 1996. "The Balkan Slavic clausal clitics." *Natural Language & Linguistic Theory* 14(4), 811–872.
- . 1999. "Cliticization and clitichood." In: István Kenesi, ed. *Crossing boundaries: Advances in the theory of Central and Eastern European languages*. Amsterdam: John Benjamins. 9–32.
- . 2004. "The South Slavic pronominal clitics." *Journal of Slavic Linguistics* 12(1–2), 213–248.
- Vakareliyska, Cynthia M. forthcoming, 2024. "Negation in Slavic." In: Greenberg, Marc L., Lenore A. Grenoble, et al., eds. *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online*. Brill.
- Valiavicharska, Vessela. 2013. *Rhetoric and rhythm in Byzantium: The sound of persuasion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Večerka, Radoslav. 1989. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax I: Die lineare Satzorganisation*. Freiburg: U. W. Weiher.
- Zaliznjak 1985: Зализняк, Андрей Анатольевич. *От праславянской акцентуации к русской*. Москва: РАН, Институт Славяноведения, Языки славянских культур.
- Zanuttini, Raffaella. 1994. "Re-examining negative clauses." In: Guiglelmo Cinque, Jan Koster, and Jean-Yves Pollack, eds. *Paths towards Universal Grammar: Studies in Honor of Richard S. Kayne*. Washington, D.C.: Georgetown University press.

From machine learning to classroom learning: mobile vowels and the Russian preposition *в* ‘in(to)’

Tore Nessel and Kevin Xavier

UiT The Arctic University of Norway

Tore.nessel@uit.no, kxa000@post.uit.no

Abstract

The present study reports on a machine learning experiment concerning mobile vowels in the Russian preposition *в* ‘in(to)’. It is shown that a neural network is able to predict mobile vowels in 97.4% of the cases in our dataset, and a decision tree is used to extract a set of three rules that a language learner can use to achieve nearly the same level of accuracy. We argue that these rules are valuable from the perspective of language pedagogy, but that some adjustments are necessary in order to make the rules simpler and more precise. Our study lends support to earlier analyses which emphasize the capacity of mobile vowels to prevent sequences of identical segments. We advance the Word Onset Hierarchy, which enables us to evaluate the relative importance of phonological features for mobile vowels and highlights the gradient and asymmetric nature of mobile vowels. It is suggested that machine learning represents a valuable tool for language pedagogy, not only for mobile vowels, but also for other areas of Russian grammar that are challenging for students of Russian as a foreign language.

1. Introduction

Students of Russian as a foreign language discover very early that some words have forms with vowels that disappear in certain environments. Thus, in (1) the pronoun meaning ‘whole, all’ has a vowel in the stem (*ves*’), while in (2) this vowel is not present (*vsem*). The preposition meaning ‘in(to)’, on the other hand, has a vowel in (2), where it is realized as *vo*. This vowel is not found in (1), where the preposition is realized as *в*:¹

¹ These examples are from the Russian National Corpus (www.ruscorpora.ru).

- (1) Ja vľjublēn **v ves'** mir. (Kataev 1980–1981)
'I am in love with the whole world.'
- (2) Roditeli **vo vsem** mire ŗalujutsja na to, řto detej nevozmoŗno otorvat' ot komp'jutera. ("Dařa" 2004)
'Parents all over the world complain that it is impossible to drag kids away from their computers.'

Such vowel~zero alternations known as "mobile vowels" represent a major challenge for learners of Russian as a foreign language, and many instructors have received the question "what is the rule?" – a far from trivial question to answer.²

Mobile vowels are not only challenging for language pedagogy, they also represent one of the classic theoretical problems of Russian phonology. Simplifying somewhat, the theoretical literature addresses the following questions: Are the vowel~zero alternations we can observe the result of epenthesis or deletion (see Bethin 1998: 210–211, Scheer 2011 and 2019: 202–203 for discussion)? Are there one or two underlying vowels that produce vowel-zero alternations (e.g., Iosad 2020)? What is the conditioning environment for the alternations (e.g., Klapper 1993, Gouskova 2012, Gouskova and Becker 2013, Becker and Gouskova 2016, Linzen, Kasayanenko and Gouskova 2013)? Prepositions figure prominently in the theoretical literature about mobile vowels, since they are relevant for the relationship between prepositions and prefixes – a much debated issue in Russian morphosyntax (e.g., Matushansky 2002, Steriopolo 2007, Gribanova 2009, Blumenfeld 2012).

In this article, we consider the conditioning environment of mobile vowels from the point of view of language pedagogy. We concentrate on the preposition *v* 'in(to)' and ask whether a machine learning experiment can help us formulate rules that can be useful in the classroom. Our contribution can be summarized as follows. First, we show that a neural network is able to learn to choose between *v* and *vo*; the model predicts the correct variant in 97.4% of the cases in our dataset of 18,207 preposition-word samples. Second, we develop a decision tree and argue that the model can be translated into rules that may be of pedagogical value. Third, it is suggested that the rules that emerge from the experiment may be made simpler and more precise. This, we argue, suggests that machine learning is a valuable tool in language pedagogy, but cannot replace linguistic analysis carried out by humans. Fourth, we discuss some additional rules, which, however, have less precise predictions and complicate the rule set. Fifth, we propose the Word Onset Hierarchy, which demonstrates the role of mobile vowels in breaking up sequences of identical segments and helps us clarify the relative importance of place of articulation, manner of articulation and voicing for mobile vowels. Finally, we argue that mobile vowels are gradient in nature and represent an asymmetric relationship between *v* and *vo*.

² Mobile vowels (Russian: *beglye glasnye*) are also known as "fleeting vowels" (e.g., Klapper 1993). In theoretical linguistics, they are often referred to as "yers" or "jers" (e.g., Scheer 2011 and 2019).

Our argument is structured as follows. In section 2, we present the machine learning experiment and show how the results can be translated into a set of simple rules. Section 3 evaluates the rules from the perspective of language pedagogy and identifies three issues that are explored in sections 4 through 6. In sections 7 through 9 we discuss the general properties of mobile vowels, before we summarize our findings and discuss their implications for language pedagogy in section 10.

2. A machine learning experiment

In order to investigate the motivation for the choice between *v* and *vo*, we created a database of 188,831 tokens extracted from the Russian National Corpus (main corpus).³ We annotated the wordform following the preposition with regard to the following variables:

- (3) Variables considered:
 - a. First, second and third letter of the word
 - b. Number of consonants before the first vowel (0–4)
 - c. Type of vowel
 - d. Place of articulation of the consonants before the first vowel
 - e. Number of syllables
 - f. The first vowel of the word

From the dataset we extracted 18,207 unique preposition-word pairs, on which the analysis was conducted. The variables in the dataset were encoded into one-hot vectors that were used in the models.

An overparametrized neural network was trained on a randomly drawn sample consisting of 90% of the dataset and then tested on the remaining 10%. Although the neural network is a “black box” and serves no purpose in terms of deriving grammatical rules, it enabled us to assess the explanatory potential of the chosen variables when it comes to empirically modelling the grammatical relationship under scrutiny in the present article. The reasoning behind this is that if there is a relationship to be found between the dependent and independent variables, a neural network would be able to infer it no matter how complex it is. The neural network consisted of three dense layers with 256 neurons each and RELU activation functions, as well as a final output layer with 1 neuron and a sigmoid activation function. Binary cross-entropy was used as the loss function and Adam as the optimizer. The network was trained with a batch size of 32 for 10 epochs. The hyperparameters of the network were not finetuned to increase accuracy but were simply chosen arbitrarily to create a network that would have sufficient explanatory capacity to model any potential grammatical relationship in the data.

³ Our database is available via TROLLing (Nesset, Xavier 2023).

When evaluated on the test set, the neural network model gave correct predictions for 97.4% of the preposition-word pairs. This shows that the network is able to learn to choose between the two variants of the preposition based on variables that reflect the environment in which they occur. Although the neural network will not play an important role in the further development of our analysis, the network represented a valuable first step, since the analysis gave us sufficient evidence that it was in fact possible to develop a rule set for mobile vowels based on the selected variables.

A binary decision tree classifier with a maximum depth of 2 was then estimated on a randomly drawn sample of 90% of the data. The model type and depth were chosen to increase simplicity of the resulting decision tree such that it could be used to create an understandable set of rules that a language learner or teacher could make use of. Binary decision trees are the simplest and most straightforward classifier of this type, and thus allow for both easier rulesets to be created and for them to be more easily interpreted. The maximum depth of the tree was set to 2 since the number of nodes in the tree increases exponentially with depth, which thus increases the complexity of the ruleset and makes it considerably less applicable in pedagogical situations. Gini impurity (a measure of misclassification) was used as the support criterion for the splits, and although – as shown in Table 1 – the dataset was significantly skewed towards *v* (93 % *v* vs. 7 % *vo* for the training data, 94 % vs. 6 % in the test data), classes were weighted equally. The model we created had an accuracy of 96.8% on the training data, and 96.7% on the test data.

	# <i>v</i>	# <i>vo</i>	# <i>v</i> + <i>vo</i>	% <i>vo</i>
Training data	15,272	1,115	16,387	7 %
Test data	1,712	108	1,820	6 %

*Table 1: Distribution of *v* and *vo* in training data and test data.*

The results can be visualized as the annotated decision tree in Figure 1. Each branch in the tree includes four lines of text. The top line represents the relevant variable, which the model describes as *X* followed by a number in parentheses. This is followed by “ ≤ 0.5 ” which represents the threshold where the variable is split. (Since all variables are indicator variables this will always default to 0.5.) For the convenience of the non-initiated reader the relevant variables are identified in the orange callouts.

The second line in each node displays the Gini impurity of the samples at the node, which represents the probability that a sample in the node would be mislabeled, were it labeled randomly according to the classification distribution at the node.

The third line, which is marked as “samples”, describe the total number of samples assigned to the relevant node. In the top node, the number indicates that the entire training set consisted of 16,387 samples.

The bottom line labeled “value” reports the distribution of the classified samples at each node. The number to the left is the number of examples with *v*, while the number to the right is the number of examples with *vo*.

The decision tree can be read as follows. As shown in the top node, the model first asks if the first letter of the wordform following the preposition is *v*. If the answer is “yes”, we follow the arrow to the right and ask if the wordform starts with a single consonant or not. If the answer is “yes”, the model predicts that the preposition has the form *v*. As shown, in the rightmost terminal node, this prediction holds for 579 out of 586 examples of words starting with the letter *v* followed by a vowel, i.e., words like *vokzal* ‘railway station’ and *vosem* ‘eight’.

If the word after the preposition starts with the letter *v* followed by a consonant, the model predicts that the preposition will have the form *vo*. This prediction is borne out by 608 out of 626 examples, as shown in the second terminal node from the right. Relevant examples include *vtoroj* ‘second’ and *vstreča* ‘meeting’.

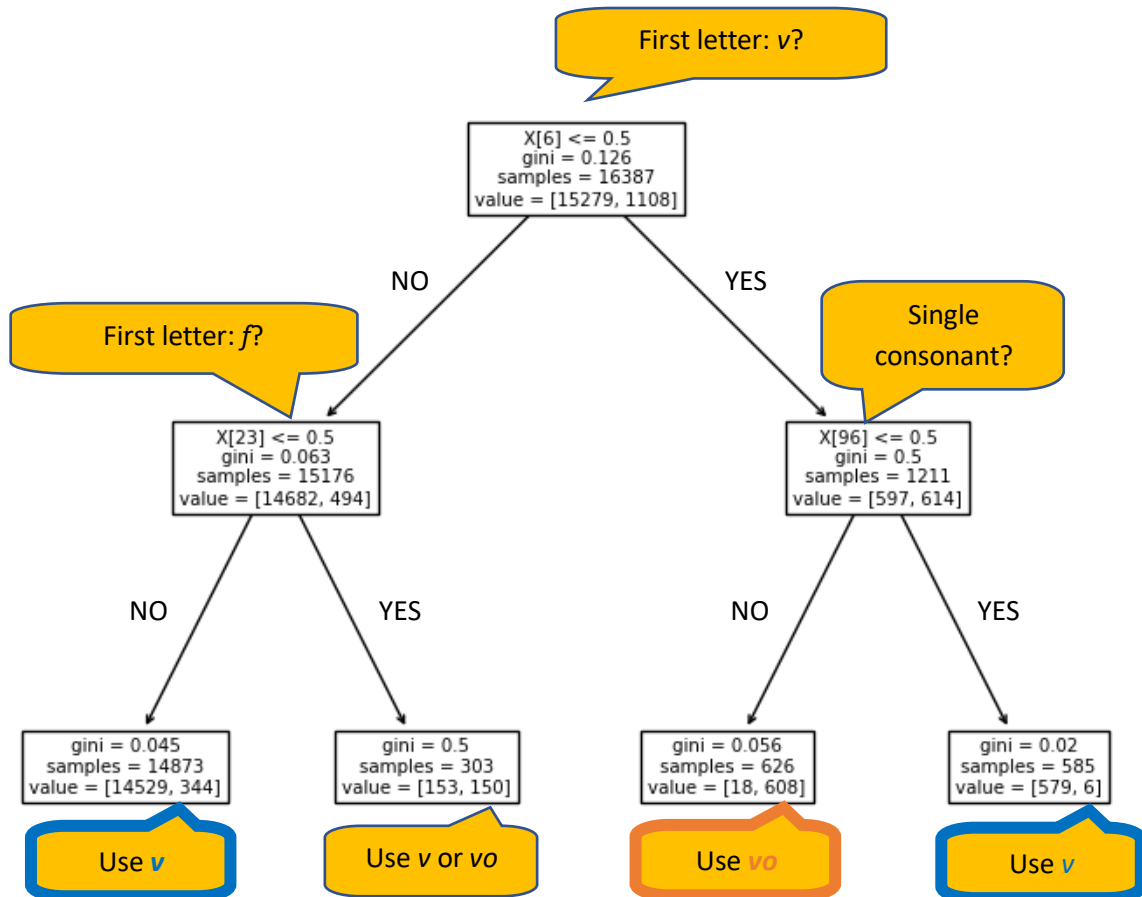

Figure 1: Decision tree for the choice between *v* and *vo*. The phrase “use *v* or *vo*” indicates that the model is not able to predict the choice of form, although only one option may be correct in each case.

We now turn to the left portion of the decision tree, which concerns words that do not begin with the letter *v*. Here, the model asks if the word after the preposition begins with the letter *f*. If the answer is “yes”, the model is not able to yield a clear prediction, since for such words there are 153 examples where the preposition is *v* and

150 where it is *vo*. This is shown in the second terminal node from the left, which covers words like *fabrika* ‘factory’ and *Francija* ‘France’.

The leftmost terminal node concerns all remaining examples, i.e., all examples where the word after the preposition starts with any other letter than *v* or *f*. This is the majority of the data. The model predicts that the form *vo* of the preposition, which is correct in 14,529 out of 14,873 examples.

The analysis visualized in the decision tree may be translated into a simple set of rules:

- (4) Rules based on machine learning experiment:
 - a. Before words beginning with *v* + a consonant, use *vo*.
 - b. Before words beginning with *f*, use *v* or *vo*.⁴
 - c. Elsewhere, use *v*.

Rule (4c) shows that *v* is a “normal case default” (Fraser and Corbett 1997), since its use is regulated by a general rule that applies unless there is a specific reason to apply another, more specific rule.

To scholars familiar with the literature on mobile vowels in Russian, the generalizations in (4) come as no surprise. In particular, it is well known that *vo* is frequently attested before consonant clusters beginning with *v*, a fact that is mentioned in grammars and textbooks (see, e.g., Timberlake 2004: 177–179). This shows that the machine learning approach is on the right track since it is able to discover well-known generalizations.

To what extent can the rules in (4) be helpful in the classroom? The set is simple in the sense that there are only three rules, and each rule is simple in the sense that they do not involve technical vocabulary that may be unknown to the average undergraduate student of Russian as a foreign language. The rule set furthermore allows the student to choose the correct form of the preposition in the vast majority of cases, at least if we assume that our dataset is representative of the Russian language as a whole. We submit that this is not a very controversial assumption, since we analyze a large dataset from a curated corpus. We therefore conclude that machine learning based on neural networks may represent a valuable tool from the perspective of language pedagogy. However, because of limitations with the machine learning algorithm used, the set of rules described above is not optimal with regard to either maximum accuracy, complexity, or applicability. In sections 3 through 6, we will identify three issues with the proposed rule set. We will also suggest further improvements to it in order to reduce the number of exceptions.

⁴ In the same way as in Figure 1, the phrase “use *v* or *vo*” indicates that the rule cannot predict the choice between the two forms, although only one form may be correct in each individual case.

3. Evaluating the rules from the perspective of language pedagogy

In order to evaluate the rules in (4), it is instructive to consider the data in Table 2, which concerns words beginning with two consonants. The leftmost column indicates the first consonant of the cluster. The columns marked with a hashtag (#) offer raw numbers for *v* and *vo*, and the rightmost column gives the proportion of *vo* in percent. As shown in the table, some consonants are rare in consonant clusters, but for most consonants we have enough data to carry out a meaningful analysis.

First consonant	# <i>v</i>	# <i>vo</i>	# <i>v</i> + <i>vo</i>	% <i>vo</i>
<i>b</i>	193	19	212	9 %
<i>v</i>	19	665	684	97 %
<i>g</i>	247	16	263	6 %
<i>d</i>	213	18	231	8 %
<i>ž</i>	4	0	4	0 %
<i>z</i>	111	15	126	12 %
<i>k</i>	340	4	344	1 %
<i>l</i>	8	14	22	64 %
<i>m</i>	48	55	103	53 %
<i>n</i>	16	1	17	6 %
<i>p</i>	834	14	848	2 %
<i>r</i>	12	14	26	54 %
<i>s</i>	904	27	931	3 %
<i>t</i>	239	1	240	0 %
<i>f</i>	8	162	170	95 %
<i>ch</i>	56	7	63	11 %
<i>c</i>	26	1	27	4 %
<i>č</i>	20	3	23	13 %
<i>š</i>	85	1	86	1 %

*Table 2: Distribution of *v* and *vo* before words beginning with two consonants. The leftmost column indicates the first consonant of the cluster.*

Table 2 shows that for most consonant clusters *v* is the dominant option, since for most consonants the proportion of *vo* is less than 15%. This is what we would expect from the rules in (4), where *v* is the normal case default. At the other end of the scale, clusters beginning with *v* has 97% *vo*. This is also expected, insofar as rule (4a) states that *vo* is selected before a word that begins with *v* followed by a consonant.

However, Table 2 also contains data that are not expected from the rules in (4). First, consonant clusters beginning with *f* yields 95% *vo*, although rule (4b) and the data in Figure 1 indicate no preference for *vo* over *v* before words beginning with *f*. Clearly, therefore, the distribution of *v* and *vo* before *f* merits a closer look. We return to this “*f* problem” in section 4.

The rules in (4) do not mention clusters beginning with the labial nasal consonant *m*, nor are clusters in the oral sonorants *l* and *r* mentioned. This means that the default

rule in (4c) will apply. The rules therefor predict v in front of these consonants. However, Table 2 shows that clusters with m , l and r have more than 50% vo . It is therefore necessary to consider the “ m problem” and the “ l/r problem” in sections 5 and 6.

4. The f problem

As shown in sections 2 and 3, the machine learning experiment did not yield clear predictions for words beginning in f . However, if we distinguish between words beginning with f + a vowel such as *fabrika* ‘factory’ and words beginning with f + a consonant such as *Francija* ‘France’, a much clearer picture emerges. As shown in Table 3, v is strongly preferred before f + a vowel – here we have only 2% vo . Before f + a consonant, on the other hand, vo dominates with 95% of the relevant examples in our dataset. This is expected from existing scholarly literature, including grammars and textbooks. For instance, Timberlake (2004: 179) points out that the mobile vowel “dissimilatively separates consonants that are similar in place and/or manner of articulation”, such as v and f .

	# v	# vo	# $v + vo$	% vo
f + vowel	159	3	162	2
f + consonant	8	162	170	95

Table 3: Distribution of v and vo before words beginning with f

In section 2 we saw that v is used before words beginning in v + a vowel (e.g., *vokzal* ‘railway station’), while vo is the preferred option when the preposition occurs before a word in v followed by a consonant (e.g., *vtoroj* ‘second’). Table 3 indicates that words beginning in f behave the same way. In order to incorporate this insight in our analysis, we may revise the rules in (4). Instead of having separate rules for words in v and f , we may capture the uniform behavior of v and f in one rule. This makes it possible to dispose of rule (4b). In other words, we need only two rules to account for the distribution of v and vo .

(5) Revised rules after solving the f problem:

- a. Before words beginning with v or f + a consonant, use vo .
- b. Elsewhere, use v .

The rules in (5) have two advantages over those in (4). First of all, the rules in (5) improve the precision of the analysis, since they yield correct predictions for nearly all words in f . Second, the rule set in (5) is simpler than the one in (4), insofar that it refers to the same number of segments (v and f) with fewer rules. Further simplification of rule (5a) is possible if we make use of distinctive features. Since $/v/$ and $/f/$ represent a natural class of segments, we may state that vo is used before a labial fricative

followed by a consonant.⁵ A rule with distinctive features may work well for students with basic training in phonetics and phonology, while the version in (5a) may be preferable for students without such training. Either way, our discussion of the *f* problem shows that the rules that emerged from the machine learning experiment are not optimal, since it is possible to advance an alternative that is both more precise and simpler. However, the rules from the experiment represent a good starting point for further analysis.

5. The *m* problem

The *m* problem is that the rules that emerged from the machine learning experiment predict *v* before all words in *m*, while the data reviewed in section 3 show that *vo* is attested in 53% of the examples with *m* followed by a consonant. Is it possible to improve the rule system so as to provide a better analysis of words in *m*?

Before words where *m* is followed by a vowel (e.g., *Moskva* ‘Moscow’), *v* is always used, so in the following we will focus on words with *m* as the first member of a consonant cluster. Examples include *mgla* ‘darkness’, *mnogo* ‘many’, and *mladšij* ‘youngest’. Such words are known to be tricky when it comes to mobile vowels in a preceding preposition (see, e.g., Timberlake 2004: 179 for discussion).

Table 4 summarizes the distribution of *v* and *vo* before nine different consonant clusters that are attested in our dataset. For some clusters, we have few examples, so it is necessary to group the clusters into broader categories. We start with clusters involving a fricative or an affricate, i.e., *mc* (*Mcensk* ‘name of town’, *mš* (*mšara* ‘mossy swamp’), *mšč* (*mščenie* ‘revenge’), *mx* (*mxat* ‘name of theater in Moscow’), and *mz* (*mzdoimstvo* ‘bribery’). If we summarize the results for these consonant clusters, we observe a strong preference for *vo* (12 attestations) over *v* (1 attestation) in our dataset.

For clusters where *m* is followed by a plosive, the only example we have is the cluster *mg*, which has 3 attestations of *v* and 5 of *vo*. Here we have very little data, and no clear pattern emerges from the few attestations we have.

Clusters involving the two oral sonorants *l* and *r* (e.g., *mladšij* ‘youngest’ and *mračnyj* ‘dark’) show a fairly strong preference for *v*. For *ml*, the *v* to *vo* ratio is 11 to 4, while for *mr* the ratio is 15 to 1.

For the cluster *mn*, the situation is less clear. Table 4 reveals a preference for *vo*, but *v* is also widely attested. The majority of examples involve the root *mnog-* ‘many’ (37 out of 50 attestations), but even for these words no clear pattern emerges. There seems to be considerable variation, and both variants of the preposition appear to be

⁵ We will not discuss the question as to whether /v/ should be analyzed as a fricative in Russian, since this is beyond the scope of the present study. In the same way as fricatives, /v/ undergoes devoicing. Thus, *v ten* ‘into the shadow’ begins with a voiceless sound. Unlike fricatives, however, /v/ does not trigger voicing, as demonstrated by minimal pairs like *dvoix* ‘two (genitive)’ and *tvoix* ‘your (genitive plural)’.

acceptable to at least some language users. The amount of variation before the *mn* cluster is not unexpected. For instance, Timberlake (2004: 178–179) reports on considerable variation in this environment.

Cluster	# <i>v</i>	# <i>vo</i>	# <i>v + vo</i>
<i>mc</i>	0	4	4
<i>mš</i>	0	2	2
<i>mšč</i>	1	0	1
<i>mx</i>	0	5	5
<i>mz</i>	0	1	1
<i>mg</i>	3	5	8
<i>ml</i>	11	4	15
<i>mr</i>	15	1	16
<i>mn</i>	18	32	50

*Table 4: Distribution of *v* and *vo* before *m* + consonant*

How can we summarize the situation? Is it possible to refine the rules in (5) and make our analysis more precise? An option would be to add a rule along the following lines:

- (6) The *m* rule:
 Before words beginning with *m* + a consonant, use *vo*.
 Exception: Before words beginning with *m* + *l* or *r*, use *v*.

This rule is an improvement in the sense that it yields correct predictions for the majority of clusters in *m*. This is shown in Table 5, which provides an overview of the accuracy and number of exceptions for the various versions of the rule set under scrutiny. As shown in the rightmost column, the *m*-rule (including the “exception” concerning *m+l* and *m+r*) brings the accuracy up to 98.7% and the number of exceptions down 242.

	Decision tree	<i>f</i> -rule	<i>m</i> -rule	<i>m</i> -rule with exception (<i>m+l</i> , <i>m+r</i>)
Accuracy	96.8%	97.7%	98.5%	98.7%
Number of exceptions	577	423	273	242

Table 5: Accuracy and number of exception words for each proposed rule set

But this improvement comes at the cost of increased complexity. Not only do we have to add a rule to our rule set – we are also forced to accept the additional complexity of adding an exception to the rule. The question is whether it is worth it from the perspective of language pedagogy. It is instructive to compare with the *f* problem discussed in the previous section. For clusters in *f*, we were able to increase the precision of the analysis and at the same time simplify our rule system. Such a modification is clearly valuable. For clusters in *m*, the situation is less clear, and we are forced to weigh the benefits against the cost, a process that necessarily involves a

degree of subjectivity. In addition to increased complexity, the *m* rule comes with two drawbacks. First, the rule covers relatively few examples since most clusters with *m* followed by a context are not frequent. A second disadvantage is the fact that there is considerable variation between *v* and *vo*, especially for words beginning in *mn*, as shown above. For such words, the *m* rule is not helpful, thus reducing its overall value.

In summary, there seems to be now clear answer as to whether we should add the *m* rule in (6) to our rule system. The decision may depend on the target group. While advanced students may find the *m* rule useful, for students at lower levels it might only be a source of frustration.

6. The *l/r* problem

We now turn to clusters beginning with the oral sonorants *l* and *r*, which are attested in words like *l'gota* ‘privilege’ and *rvanyj* ‘ragged’. The rules emerging from the machine learning experiment do not mention these clusters, and therefore predict the default variant of the preposition, i.e., *v*. However, as pointed out in section 2, *vo* is attested in more than 50% of the examples in our dataset where *l* or *r* is followed by a consonant.

We first consider clusters beginning with *l*. As shown in Table 6, we have few examples, and no clear pattern seems to emerge from the available data. This is not surprising, insofar as earlier students of these words have found considerable variation (see, e.g., the overview in Klapper 1993: 20–23).

Cluster	# <i>v</i>	# <i>vo</i>	# <i>v</i> + <i>vo</i>
<i>l</i> + plosive	2	5	7
<i>l</i> + nasal	0	1	1
<i>l</i> + fricative	6	8	14

Table 6: Distribution of *v* and *vo* before *l* + consonant

In order to make explicit that both variants of the preposition appear before consonant clusters beginning with *l*, we may add the following rule to our set of rules:

(7) The *l* rule:

Before words beginning with *l* + a consonant, use *v* or *vo*.

The situation for clusters beginning with *r* is summarized in Table 7. We have only three clusters, *rv* (*rvanyj* ‘ragged’), *rž* (*pžahoŭ* ‘rye’), and *rt* (*rtu* ‘mouth (locative singular)’), and for each cluster we have little data. It is therefore not possible to draw strong conclusions. The table furthermore does not reveal a clear tendency. It seems that both *v* and *vo* are used before clusters beginning with *r*. It is possible to incorporate this insight by adding the following rule:

(8) The *r* rule:

Before words beginning with *r* + a consonant, use *v* or *vo*.

However, from the perspective of language pedagogy, adding this rule is at best a marginal improvement, given that it covers few examples and does not give any clear predictions. For this reason, it is even problematic to use the term “rule” about the statements in (7) and (8).

Cluster	# <i>v</i>	# <i>vo</i>	# <i>v</i> + <i>vo</i>
<i>rv</i>	6	4	10
<i>rž</i>	5	8	13
<i>rt</i>	0	2	2

Table 7: Distribution of *v* and *vo* before *r* + consonant

7. Exceptions and the labial generalization

We now turn to what we may call “exceptions”, i.e., cases where the rules emerging from the machine learning experiment yield incorrect predictions. In particular, we are interested in examples where the neural network predicts *v*, although in actual reality *vo* is attested. Notice that we go back to the original rules in (4). As we shall see, this enables us to formulate a generalization about the likelihood of *vo* and the phonological properties of the following word.

Table 8 summarizes the situation. The table covers word onsets (word-initial consonant clusters or vowels) where the neural network yields incorrect predictions. Since we are interested in robust tendencies, the table only contains word onsets with more than 10 attestations in our dataset.

Word onset	#attestations
<i>fr</i>	113
<i>fl</i>	47
<i>mn</i>	32
<i>i</i>	28
<i>o</i>	20
<i>bl</i>	17
<i>dv</i>	17
<i>u</i>	12
<i>gr</i>	11

Table 8: Number of attestations where the neural network yields incorrect predictions. The table contains word onsets with more than 10 attestations in our dataset.

We have already discussed the *fr* and *fl* clusters in section 4 and the *mn* cluster in section 5. These three clusters share one property, namely that they begin with a labial consonant. The next consonant cluster in the table, *bl*, also begins with a labial consonant, while *dv* further down has a labial consonant as its *second* member. The generalization thus emerges that clusters containing a labial consonant are more likely

to combine with *vo* than other consonant clusters. The only cluster in Table 8 that does *not* involve a labial consonant is *gr*, which has only 11 attestations in our dataset.

Turning now to the three word onsets involving vowels in Table 8, we see that two of them, *o* (e.g. *oružie* ‘weapon’) and *u* (*uslaždenie* ‘delight’), are rounded vowels. Since rounded vowels involve a labial articulation, these words lend additional support to the generalization about *vo* before labial word onsets.

8. The Word Onset Hierarchy

Our findings so far can be summarized as the following hierarchy which ranks word onsets according to their likelihood to combine with *vo*:

(9) The Word Onset Hierarchy:

$vC, fC > mC > lC, rC > \text{other labial}$

(where C stands for any consonant and $>$ means “is more likely to be preceded by *vo* than”)

As we have seen, *vo* is most likely to occur in front of consonant clusters starting with *v* or *f*. Then follows clusters beginning with *m*, which in turn are followed by clusters in *l* and *r*. Mobile vowels are attested least consistently before other word onsets involving labial sounds.

In the theoretical literature, mobile vowels have often been analyzed as a so-called OCP (Obligatory Contour Principle) effect (e.g., Linzen, Kasayanenko and Gouskova 2013). OCP is a constraint that bans sequences of identical or nearly identical segments. The Word Onset Hierarchy lends support to an analysis along these lines, since clusters beginning with *v* (and its voiceless counterpart *f*) are most likely to combine with *vo*. In other words, the addition of the mobile vowel prevents us from having *v* immediately followed by *v*.

At the same time, the Word Onset Hierarchy enables us to clarify some additional properties of mobile vowels. First, the mobile vowel in *vo* primarily occurs in front of consonant clusters. *Vo* is marginal before words beginning with a vowel, and it is generally not found before words beginning with a single consonant.⁶

A second point concerns the contrast between voiced and voiceless segments. The Word Onset Hierarchy suggests that voice is not a relevant feature, since clusters with the voiceless *f* behaves the same way as clusters with the corresponding voiced *v*.

Third, the Word Onset Hierarchy indicates that place of articulation is a relevant factor. As we have seen in the previous section, *vo* is first and foremost attested before labial segments. However, as shown in section 6, *vo* also occurs before clusters beginning with *l* and *r*, which have dental (or alveolar) place of articulation. We

⁶ The combination of *v* followed by a word in a single *v*, e.g., *v Vene* ‘in Vienna’, is normally pronounced with a geminate (long) consonant.

speculate that the somewhat inconsistent use of *vo* before *l* and *r* may be due to the non-labial place of articulation of these sounds.

Fourth, manner of articulation also seems to play a role. The Word Onset Hierarchy is dominated by sounds without oral closure, such as fricatives, nasals and oral sonorants. Plosives (oral stops), on the other hand, typically do not trigger the mobile vowel in *vo*. Even the voiced labial plosive *b* is only marginally attested in combination with *vo*, as shown in section 6. This finding may be related to sonority. Plosives typically occur in clusters with rising sonority such as *bl* and *pr*. It has been argued in the scholarly literature that mobile vowels are most likely to appear before clusters with falling sonority (Linzen, Kasayanenko and Gouskova 2013: 455).

A final point emerging from the Word Onset Hierarchy concerns variation. Some scholars have argued that rules for mobile vowels may not be categorical. For instance, Linzen, Kasayanenko and Gouskova (2013: 455–457) uncovered “stochastic phonological constraints and found that the lexical variation is much more extensive than previously known”. Our findings lend support to this, since the Word Onset Hierarchy indicates that mobile vowels, at least for the preposition under scrutiny in the present study, are not an all or nothing affair. Even for the consonant clusters that are most likely to trigger the mobile vowel in *vo*, we find occasional examples with *v*. As we move from left to right in the hierarchy, the amount of variation increases. We will elaborate on the relevance of variation for mobile vowels in the following section.

9. Variation: an asymmetric relation

So far, we have been concerned with word forms that show consistent behavior in our dataset. Either they combine with *v*, or they are preceded by *vo*. We may call such words “rational”. In what follows, we will consider “irrational” words, i.e., words that show inconsistent behavior, insofar as they combine with both *v* and *vo* in our dataset. As we will see, irrational words shows that the relationship between *v* and *vo* is asymmetric.

We can divide “irrational words” into three groups: those where *v* is more frequent than *vo*, those where *v* and *vo* have the same frequency, and those where *v* is less frequent than *vo*. Table 9 summarizes the situation. As shown, cases of the first type, where *v* is the most frequent variant, are very rare. In our dataset, only one wordform (type) is attested, the genitive/locative plural form *mnogix* of *mnogo* ‘many’. This form has a total of 4 attestations (tokens), 3 with *v* and 1 with *vo*.

The second group, where the two variants of the preposition are equally frequent, is also relatively rare in our dataset. We have 153 wordforms (types), all of which are represented with 1 attestation of *v* and 1 of *vo*.

The third group dominates our dataset with 232 wordforms (types) and more than 23,000 tokens. For all these types, there is only 1 token with *v*, while *vo* is represented with up to 5,745 tokens (for *vtoroj* ‘second’).

	# Types	# Tokens
$v > vo$	1	4
$v = vo$	153	306
$v < vo$	232	23,234
Total	386	23,544

*Table 9: The distribution of “irrational words” that combine with both *v* and *vo* in our dataset.*

The data in Table 9 lend further support to the idea from the previous section that mobile vowels are not an all or nothing affair. There is considerable variation, and even words like *vtoroj*, which has a consonant cluster beginning with a labial fricative and thus is expected to strongly prefer *vo*, may occasionally combine with *v* in corpus data. However, this variation is not random, since in most cases it concerns words that normally take *vo*. In other words, *vo* may occasionally be replaced by *v* in environments where *vo* is expected, while the opposite is almost never the case. The relationship between *v* and *vo* is therefore asymmetric. This lends support to our analysis from section 2, whereby *v* is the normal case default variant of the preposition.⁷

10. Conclusions and implications

This article reports on a machine learning experiment concerning mobile vowels in the preposition *v* ‘in(to)’. We have demonstrated that a neural network is able to correctly predict the occurrence or non-occurrence of mobile vowels in 97.4% of the cases in our dataset. A decision tree model was used to develop a set of three rules that nearly match the accuracy of the neural net.

We have argued that these rules may be valuable for students of Russian since the rules are simple and yield correct predictions in the vast majority of cases. However, we have argued that the rule set may be improved, and we have proposed a modified version that is both simpler and more precise. This suggests that machine learning may be a valuable tool in language pedagogy, but that the results from machine learning experiments cannot be taken at face value. Stated differently, machine learning supplements, but does not replace linguistic analysis carried out by human beings.

⁷ As pointed out by an anonymous reviewer, we cannot exclude the possibility that the occasional attestations of *v* instead of *vo* are due to typos, since typos may occur even in thoroughly curated corpora like the Russian National Corpus. However, even if some of the relevant examples are typos, it is interesting that these typos (almost) always go in one direction (the use of *v* instead of *vo*, not the other way around). This testifies to the asymmetric nature of the relation between the two forms of the preposition.

Mobile vowels represent a substantial challenge for students of Russian as a foreign language. Our analysis has yielded a simple set of two basic rules, whereby (a) *vo* is used before consonant clusters beginning with *v* or *f*, while (b) *v* is used elsewhere. This rule set is so simple that it may be valuable for first year students. We have explored some additional rules for other consonant clusters. They have less precise predictions and complicate the set of rules, so their value for language pedagogy is less obvious. Arguably, these rules may be relevant for more advanced students.

Our analysis of the preposition *v* lends support to earlier studies where mobile vowels have been explained as OCP effects that prohibit sequences of identical or near-identical consonants. We have proposed a Word Onset Hierarchy, which clarifies several properties of mobile vowels. We have seen that mobile vowels appear before consonant clusters, and that the labial place of articulation of the first member of the cluster is more important than the manner of articulation (no oral closure), while voicing seems unimportant. Our analysis furthermore suggests that mobile vowels are not an all or nothing affair, and that the relationship between *v* and *vo* is asymmetric, insofar as *v* is the normal case default.

The present study is based on a small-scale machine learning experiment with one preposition. However, the promising results we have reported suggest that similar studies of mobile vowels in other environments may be a fruitful way to go in future research. It may also be valuable to apply machine learning to other areas of the Russian grammar that are challenging for students of Russian as a foreign language. On a more general level our study indicates that machine learning has the potential to become a useful tool for language pedagogy.

References

- Becker, Michael & Maria Gouskova. 2016. Source-Oriented Generalizations as Grammar Inference in Russian Vowel Deletion. *Linguistic Inquiry* 47.3: 391–425.
- Bethin, Christina. 1998. *Slavic prosody: Language change and phonological theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blumenfeld, Lev. 2012. Phonology. Vowel-zero alternations in Russian prepositions: prosodic constituency and productivity. In: Veronika Makarova (ed.) *Russian Language Studies in North America: New Perspectives from Theoretical and Applied Linguistics*, pp. 43–69. London and New York: Anthem Press.
- Fraser, Norman M. & Greville G. Corbett. 1997. Defaults in Arapesh. *Lingua* 103: 25–57.
- Gouskova, Maria. 2012. Unexceptional segments. *Natural Language and Linguistic Theory* 30: 79–133.

- Gouskova, Maria & Michael Becker. 2013. Nonce words show that Russian yer alternations are governed by the grammar. *Natural Language and Linguistic Theory* 31: 735–765.
- Gribanova, Vera. 2009. Phonological evidence for a distinction between Russian prepositions and prefixes. In: G. Zybatow, D. Lenertová, U. Junghanns, and P. Biskup (eds.) *Studies in Formal Slavic Phonology, Morphology, Syntax, Semantics and Information Structure: Proceedings of FDSL 7, Leipzig 2007*, pp. 383–96. Frankfurt: Peter Lang.
- Iosad, Pavel V. 2020. Per aspera ad astra. Nuli i zvezdočki v russkoj morfonologii. In: A.A. Kibrik, Ks. P. Semënova, D.V. Sičinava, S.G. Tatevosov, A.Ju. Urmančieva (eds.) *VAProsy jazykoznanija. Megaspornik nanostatej*, pp. 69–73. Moscow: “Buki Vedi”.
- Klapper, John. 1993. Fleeting prepositional o in the contemporary Russian language. *Russian Language Journal* 47: 17–33.
- Linzen, Tal, Sofya Kasyanenko & Maria Gouskova. 2013. Lexical and phonological variation in Russian prepositions. *Phonology* 30: 453–515.
- Matushansky, Ora. 2002. On Formal Identity of Russian Prefixes and Prepositions. *MIT Working papers in Linguistics* 42: 217–253.
- Neset, Tore; Xavier, Kevin, 2023, "Replication Data for: From machine learning to classroom learning: mobile vowels and the Russian preposition v ‘in(to)’", <https://doi.org/10.18710/ZCDX1B>, DataverseNO, V1
- Scheer, Tobias. 2011. Slavic yers. In: Marc van Oostendorp, Colin Ewen, Elizabeth Hume, and Keren Rice (eds.) *The Blackwell companion to phonology*, pp. 2936–2962. New York: Wiley-Blackwell.
- Scheer, Tobias. 2019. On the Difference between the Lexicon and Computation (Regarding Slavic Yers). *Linguistic Inquiry* 50.1: 197–218.
- Steriopolo Olga. 2007. Yer Vowels in Russian Prepositions. In: Richard Compton, Magdalena Golezdzinowska and Ulyana Savchenko (eds.) *Proceedings of Formal Approaches to Slavic Linguistics 15: The Toronto Meeting*, pp. 365–85. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications.
- Timberlake, Alan. 2004. *A reference grammar of Russian*. Cambridge: Cambridge University Press.

Между дискурсом и конструкцией: история русского *бывало*

Светлана Вячеславовна Соколова и Дмитрий Сергеевич Егоров

Норвежский арктический университет, Тромсе; независимый ученый

svetlana.sokolova@uit.no, degorov@hawaii.edu

На сегодняшний день частица *бывало* описана значительно меньше, чем частица *было*, восходящая к древнерусскому плюсквамперфекту. В задачи данного исследования входило изучить динамику видо-временных форм глагола с контактным употреблением *бывало*, проверить, какие факторы влияют на выбор видо-временной формы, а также установить, может ли *бывало* входить в состав устойчивых синтаксических конструкций. Опираясь на анализ примеров из Национального корпуса русского языка, мы продемонстрируем, что выбор видовой формы после *бывало* зависит от таких формальных показателей, как наличие цепочки действий и контраста, а также связан с диалогичностью или нарративностью контекста. На основании выборки можно выделить две конструкции: *бывало* + три или более глагола СВ непрошедшего времени и *бывало* + СВ прошедшего времени + контраст. Первая конструкция разворачивает типичный сценарий действий в прошлом и начинает реже употребляться со второй половины XX века. Вторая конструкция, судя по всему, является инновацией и зафиксирована главным образом в текстах Интернета. Обе конструкции представляют интерес, поскольку отражают способность глаголов СВ указывать на проявления повторяющихся действий. Мы рассмотрим свойства этих конструкций на фоне дискурсивных употреблений *бывало*.

1. Введение

В данном исследовании мы рассмотрим сочетаемость единицы *бывало*. Согласно общепринятой точке зрения, отраженной практически во всех известных словарях современного русского языка (см., например, Ожегов, Шведова 2001; МАС), помимо случаев употребления в качестве собственно глагола (пример 1), *бывало* может представлять собой частицу, отмечая действия, нерегулярно повторяющиеся в прошлом (пример 2):

- (1) Ничего, думал я, на фронте и не такое **бывало**. [Булат Окуджава. Искусство кройки и житья (1985)]
- (2) Ей, конечно, уже надоели чужие квартиры, вечная спешка, она, **бывало, покрикивала** на него, **злилась, краснела**. [Анатолий Азольский. Лопушок // «Новый Мир», № 8, 1998]

При этом применительно ко второму примеру в русской лексикографической традиции применяется и термин «частица», употребляющаяся «как вводное слово» (МАС 1981: 128), и просто «вводное слово» (Ожегов, Шведова 2001)¹.

В силу того, что единица *бывало* указывает на повторяющиеся действия, ее употребление с глаголами СВ, обозначающими однократное действие, семантически затруднено. Ф. И. Буслаев в своей грамматике (Буслаев 1959: 365) даже отмечает запрет на употребление формы СВ прошедшего времени в одном контексте с *бывало*: **бывало* сказал, **бывало* свистнул. Однако благодаря непрямому употреблению будущего времени, сочетание *бывало* с СВ возможно и часто встречается в художественной литературе:

- (3) **Бывало**, придешь домой, головой ткнешься в подушку — мертвец! [Юрий Бондарев. Берег (1975)]

В данной работе мы особо отметим примеры сочетания *бывало* с формой прошедшего времени СВ, которые, согласно общепринятой ранее точке зрения, считались невозможными, ср. пример (4):

- (4) **бывало** бросил девушку и потом до слез ее было жалко
[live.Mephist.ru/show/words/wid/10579/150]

Опираясь на традицию описания языковых единиц с точки зрения грамматики конструкций (Goldberg 1995, 2006; Croft 2001; Рахилина 2010), мы покажем, что, единица *бывало* может выступать как якорное слово устойчивых глагольных конструкций, где «якорь» (англ. anchor) – это фиксированная часть конструкции, которая может быть представлена конкретной лексемой или структурными особенностями типа инверсионного порядка слов или повторения элементов, а «слот» (англ. slot) – переменная часть, которая может заполняться разными единицами (Endresen и др. 2020). Такой подход к описанию контекстов с *бывало* позволит нам не только проследить изменения в выборе видо-временных форм внутри этих контекстов, но и выделить конструкции с *бывало* и определить их формальные параметры. Таким образом, под конструкцией мы будем понимать

¹ В отдельных работах эти два наименования даже объединяют вместе, называя все не собственно глагольные употребления *бывало* «частицей/вводным словом» (Сичинава 2013: 175).

не просто сочетание *бывало* с конкретными видо-временными глагольными формами вроде *бывало* + НСВ прошедшего времени (см. пример (2) выше), как это представлено в предыдущих работах (Сичинава 2013). В данном исследовании конструкция также учитывает свойства слотов (например, их количество) и наличие дополнительных якорных элементов, таких как контраст (см. пример (4) выше).

Мы покажем, что выбор видовой формы после единицы *бывало* зависит от таких формальных показателей, как наличие цепочки действий (серийности предикатов) и контраста, а также связан с диалогичностью или нарративностью контекста. Наличие глагольной цепочки после *бывало*, т.е. нескольких глагольных предикатов, повышает потенциал употребления непрошедшего времени независимо от вида (для предикатов НСВ и СВ). Тем самым, употребление СВ непрошедшего времени фактически обусловлено серийностью предикатов и представляет собой отдельную синтаксическую конструкцию. Кроме того, на выбор видо-временных форм дополнительно влияет «режим интерпретации» (диалогический или нарративный, см. об этом раздел 4.2.2). В частности, диалогические контексты в большей степени тяготеют к формам непрошедшего времени. В свою очередь введение контраста способно компенсировать серийность и создает условия для контекстов типа (4) с СВ прошедшего времени, образуя отдельную конструкцию.

Статья организована следующим образом. В разделе 2 мы приводим обсуждение основной литературы, посвященной функциям единицы *бывало*. Материал и метод данного исследования представлены в разделе 3. В разделе 4 сначала приводится динамика видо-временных форм после *бывало* на протяжении XIX и XX веков (раздел 4.1), затем рассматриваются факторы, которые могут влиять на это распределение. Распределение видо-временных форм после *бывало* в зависимости от таких формальных показателей, как длина глагольной цепочки и количество субъектов в предложении, обсуждается в разделе 4.2.1. В разделе 4.2.2 распределение видо-временных форм соотносится с жанровой характеристикой контекстов, а именно их диалогичностью или нарративностью. Наконец, в разделе 4.3 мы анализируем особую конструкцию – употребление *бывало* с глаголами СВ прошедшего времени. Основные выводы исследования приводятся в разделе 5.

2. Основные функции *бывало*

На сегодняшний день *бывало* изучено довольно слабо, в отличие от частицы *было*, которой посвящено немало работ (Чернов 1970, Barentsen 1986, Луценко 1989, Шоштайшвили 1998, Князев 2004, Попова-Боттино 2009, Сичинава 2009, 2010, Kagan 2011). Популярность *было* отчасти объясняется ее связью с формой древнерусского плюсквамперфекта и желанием ученых проследить развитие

данной временной формы. *Бывало*, как это и отражено в словарных статьях, в основном определяется как частица, придающая оттенок повторяемости в прошлом. Практически отсутствуют работы, посвященные функциональным особенностям данной частицы, а также попытки уточнить ее грамматический статус, не считая замечания в (Плунгян 2001), где *бывало*, наряду с *было*, отнесено к показателям ретроспективного сдвига, и (Сичинава 2013).

Основной вклад в описание частицы *бывало* был сделан в работе (Сичинава 2013), которая охватывает сразу несколько аспектов функционирования *бывало* в сопоставлении с *было*. Важнейшим структурным элементом работы является классификация степеней грамматикализации для частиц *было* и *бывало*. Автор выделяет три положения «на шкале между аффиксом и полнозначным словом»: А) вторичные морфологические модификаторы к глагольным словоформам, Б) дискурсивные показатели, В) элементы глагольной сериализации.

В рамках этой классификации, *было* и *бывало* имеют статус «вторичного модификатора» (тип А), когда речь идет о достаточно устойчивых конструкциях, где единицы *было* и *бывало* тяготеют, «во-первых, к контактной позиции с модифицируемой глагольной словоформой, во-вторых, к выбору определенного класса словоформ с грамматической точки зрения, в-третьих, к несамостоятельному просодическому статусу» (Сичинава 2013: 156), см. примеры (5–6):

- (5) [Хоттабыч, Николай Волков, муж, 56, 1900] А мнѣ **было** показáлось / что ѣта почтѣнная жѣнщина оstäлась недовольна широтой твоѣх познáний.
[Геннадий Казанский, Лазарь Лагин. Старик Хоттабыч, к/ф (1956)]
(Сичинава 2013: 177)
- (6) С каким волнением, **бывало, ждешь** появления вальдшнепа из-за вершин дерев и как обрадуешься удачному выстрелу! [С.Т. Аксаков. Записки ружейного охотника Оренбургской губернии (1852)] (Сичинава 2013: 179)

Употребление *было* и *бывало* как дискурсивных показателей (тип Б) можно проиллюстрировать примерами типа (7–8). Хотя формально показатели плюсквамперфектного происхождения здесь вводят первую предикацию, по сути, они выражают значение «неактуального временного интервала» и сфера их действия распространяется на несколько предикатов или даже целый абзац.

- (7) Сперва **было катался**, бился, потом примолк. [Марк Сергеев. Волшебная галоша... (1958-1965)]. (Сичинава 2013: 180)
- (8) **Бывало**, не его **вызывали** к доске, а он сам идет к ней, мучает преподавателя, потому что ему непонятны те или другие математические формулы. [Никита Хрущев. Воспоминания (1971)] (Сичинава 2013: 181)

Наконец, Д. В. Сичиной были отдельно описаны разговорные контексты, где *было*, а в некоторых случаях и *бывало*, могут выступать как своего рода гиперонимы («более общие синонимы»), которые вводят ситуацию и затем уточняются более конкретными глаголами. Такая глагольная сериализация (тип В) встречается в разговорной и диалектной речи, см. примеры (9–10):

- (9) [№ 4, муж, 35] Один раз **было** / **попал** / не помню в каком году / сейчас скажу / в 91-ом / я был в Москве на Красной площади 7 ноября и видел Горбачева / на Мавзолее стоит. Мне понравилось. С москвичами транспаранты нес какие-то... [Беседа с социологом на общественно-политические темы (Воронеж) // Фонд «Общественное мнение», 2003] (Сичинава 2010: 194)
- (10) Значит / **там у них бывало** / **мать говорила** / что вот если кто-нибудь из них там дежурит на кухне / значит / обязательно / говорила / что-нибудь принесет. [Биография (беседа лингвиста с информантом) // Архив Хельсинкского университета, 1998] (Сичинава 2013: 182)

Можно сказать, что для *было* в целом характерен именно статус «вторичного модификатора», обусловленный происхождением этой единицы от плюсквамперфекта. Согласно корпусным данным, представленным в (Сичинава 2009: 367–368), в литературных текстах преобладает контактное словоупотребление *было* с глаголом, причем именно в постпозиции (примерно 75–80% случаев). При контактных употреблении позиция нередко определяется семантикой предиката. Например, в целом препозиция *было* характерна для глаголов умозаключения и ощущения вроде *подумать* и *испугаться* (*было подумал*), однако, когда эти глаголы указывают на волеизъявление («захотел сделать»), *было* употребляется постпозитивно (*подумал было*) (Сичинава 2009: 357–369).

Показатель *бывало* в меньшей степени проявляет признаки «вторичного модификатора», поскольку не входил в состав такой аналитической грамматической формы, как древнерусский плюсквамперфект. Наиболее яркими представителями этой группы Сичинава считает сочетания с СВ непрошедшего времени и постпозицией *бывало* типа *откроешь бывало* (Сичинава 2013: 178), которые при этом тяготеют к форме обобщенно-личного 2 лица ед. числа. Примеры типа (6) представляются менее четкими случаями, так как не вполне понятно, чем (6) отличается от двух других классов – дискурсивных показателей (Б) и элементов глагольной сериализации (В). Как отмечает сам Сичинава, для употребления *бывало* характерна именно «широкая сфера действия, охватывающая несколько предикаций» (Сичинава 2013: 181). Однако классы (Б) и (В) в случае *бывало* более подробно в статье не рассматриваются.

В работе (Сичинава 2013) приводятся данные процентного распределения сочетаемости единицы *бывало* с глагольными формами времени, при этом не уточняется, как был произведен поиск и о каком количестве примеров идет речь. Согласно данным исследования, конструкция *бывало* + будущее время выделена как наиболее грамматикализованная, однако уже начиная со второй половины XX века на первый план выходят формы прошедшего времени несовершенного вида, для которых характерно дистантное расположение *бывало* с глаголом. На основе этого делается вывод, что со второй половины XX века *бывало* постепенно высвобождается «из прокрустова ложа грамматикализованных конструкций» (Сичинава 2013: 187).

Исследование (Сичинава 2013) – важный шаг в изучении особенностей единицы *бывало*, прежде всего диахронических изменений в употреблении этой единицы. Тем не менее, ряд вопросов остается открытым. Правда ли, что *бывало* утрачивает связь с глагольными конструкциями? Отметим, что в поле предыдущего исследования не попали встречающиеся именно со второй половины XX века контексты с формой прошедшего времени СВ, которым в данной статье посвящен отдельный раздел. Кроме того, в предыдущих исследованиях контекстов с *бывало* не обсуждается потенциальная связь между семантикой глаголов и разными видо-временными формами. Рассматривая контексты с формой прошедшего времени СВ, мы покажем, что семантика глагола играет немаловажную роль. В (Сичинава 2013) отмечается, что *бывало*, как правило, относится не к одному глаголу, а к нескольким, однако не приводятся более подробные характеристики цепочки глаголов и отсутствуют статистические данные на этот счет. Исследование также практически не затрагивает взаимодействия конструкции с регистровой характеристикой контекста, кроме указания на жанр дискурса, в котором наиболее вероятно употребление конструкции, – воспоминания о сравнительно далеком прошлом (Сичинава 2013: 188).

Данное исследование, принимая во внимание результаты работы (Сичинава 2013), ставит своей задачей описать синтаксические конструкции с *бывало* и СВ: *бывало* + СВ не прошедшего времени, обусловленную серийностью предикатов, и *бывало* + СВ прошедшего времени + контраст. Мы также подробнее рассмотрим различные формальные факторы, от которых зависит выбор видо-временной формы в контекстах с *бывало*: наличие цепочки действий (серийности предикатов) и контраста, а также связь с диалогичностью или нарративностью контекста.

3. Материал исследования и метод

В ходе нашего исследования мы задались следующими вопросами:

- a) Какая видо-временная форма глагола (из четырех потенциально возможных: НСВ в прошедшем, НСВ в непрошедшем, СВ в непрошедшем, СВ в прошедшем) наиболее предпочтительна в одном контексте с *бывало* и какова динамика этой сочетаемости?
- b) От каких факторов зависит выбор видо-временной формы?
- c) Какие синтаксические конструкции можно выделить с единицей *бывало*?

Исследование было проведено на материале контекстов из Национального корпуса русского языка (НКРЯ: www.ruscorpora.ru). Нас интересовало употребление *бывало* в непосредственной препозиции к последующим глагольным формам, поскольку именно в этом случае статус *бывало* наименее очевиден: при препозитивном контактом употреблении *бывало* в меньшей степени проявляет признаки вторичных модификаторов, чем в случае постпозитивного употребления типа *откроешь бывало* (см. Сичинава 2013: 178), но и не всегда может рассматриваться как свободная дискурсивная частица или вводное слово, которое можно опустить без заметной потери смысла. Единица *бывало* проявляет свойства дискурсивной частицы прежде всего в случае дистантного употребления, что было также отмечено в (Сичинава 2013: 178). Запрос в НКРЯ формулировался следующим образом: *Бывало (расстояние 1) + V*. Чтобы избежать влияния индивидуального стиля, мы произвольным образом брали один контекст от каждого автора. Конечный вариант выборки составил 742 контекста и был размечен по признакам вид (НСВ/СВ), время (прошедшее/непрошедшее), признаку диалогичности/нарративности и количеству субъектов и предикатов, связанных с *бывало*. Временной период включал в себя контексты с 1700 по 2008² гг. Для отслеживания изменений в контекстах в диахронии мы поделили весь временной интервал на отрезки по 50 лет, отдельно рассматривались контексты с 2000 по 2008 гг. Для определения случайности/неслучайности наблюдаемых распределений частотности использовался критерий χ^2 .

4. Анализ

4.2. Распределение видо-временных форм после *бывало* в зависимости от временного интервала

Как видно из Таблицы 1 и Диаграммы 1, имеет место довольно четкая тенденция к повышению количества форм прошедшего времени во второй половине XX

² Данная база была собрана в 2010 году, результаты исследования были представлены в (Соколова, Егоров 2011).

века. Одновременно с этим наблюдается уменьшение не только форм СВ, но в целом форм непрошедшего времени.

	1800–1849		1850–1899		1900–1949		1950–1999		2000–2008	
	#	ipm	#	ipm	#	ipm	#	ipm	#	ipm
НСВ прош	29	1.27	42	0.68	65	0.65	111	1.08	57	0.82
НСВ непрош	8	0.35	42	0.68	49	0.49	30	0.29	13	0.19
СВ непрош	27	1.18	68	1.10	89	0.89	69	0.67	39	0.56
СВ прош	0	0	0	0	0	0	1	0.01	1	0.01
Всего примеров/ Всего слов в корпусе	64	22895801	152	61839667	203	99751573	213	102864320	110	69330753

Таблица 1. Распределение видо-временных форм глагола после *бывало* в диахронии по данным НКРЯ (ipm = количество употреблений на миллион слов).

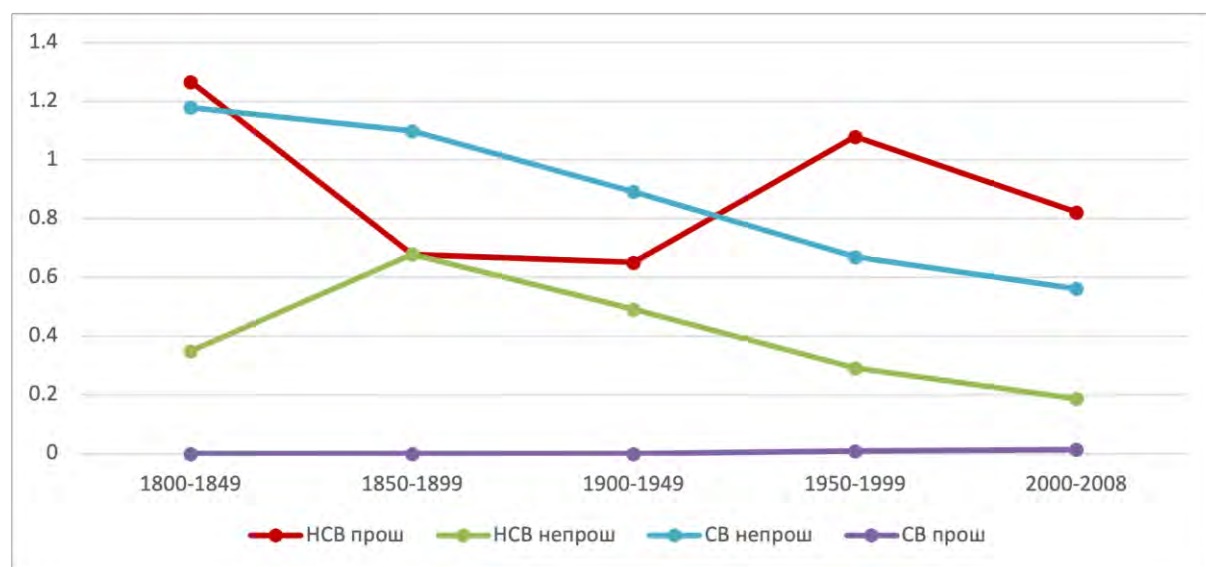

Диаграмма 1. Распределение видо-временных форм глагола после *бывало* в диахронии по данным НКРЯ (ipm = количество употреблений на миллион слов).

К концу XX века *бывало* стало чаще использоваться с формами прошедшего времени, что привело к снижению употребления глаголов СВ после *бывало*.

Эти выводы подтверждает и статистика: изменение в распределении вида глагола в непрошедших формах статистически не значимо, в то время как распределение временных форм в рамках одного вида (НСВ) имеет показатели $\chi^2 = 32,4645$, $p = 1,537e-06$, V Крамера = 0,27.

При этом снижение частотности форм СВ во второй половине XX века не связано с репрезентативностью корпуса: оба периода (I и II половина XX века) представлены практически одинаковым набором жанров (см. Таблицу 2).

	худож.	публицист.	учебно-научный	церковно-богословский	худож.-публицист.	бытовой	Всего
1900–1949	136	53	8	3	3	0	203
1950–1999	143	60	6	2	1	1	213

Таблица 2. Распределение контекстов с *бывало* по жанрам (I и II половина XX века).

Такая же картина (без анализа жанрового распределения) регистрируется и в (Сичинава 2013: 179, 190). Главным образом на основе этих данных делается вывод о деграмматикализации сочетаний с *бывало*. Ход мысли автора следующий. Грамматикализация, согласно ему, формально обнаруживает себя контактным употреблением *бывало* и полнозначного глагола. Поскольку, по мнению автора, максимальное количество контактных употреблений приходится именно на перфектную форму будущего времени, предполагается, что уменьшение количества последних может свидетельствовать о “размывании” конструкции.

В дискуссии о статусе *бывало* в сочетании с перфектными формами будущего времени важно отметить несколько дополнительных обстоятельств. Как мы видим из приведенных выше таблицы и диаграммы, контактное употребление характерно не только для форм СВ. Кроме того, в (Сичинава 2013) не учитывается влияние такого фактора, как наличие/отсутствие цепочки действий в контекстах с *бывало*. Как мы покажем в разделе 4.2, непрошедшее время, как будущее, так и настоящее, как правило, тесно связано с наличием нескольких предикатов, в то время как одиночные глаголы обычно ассоциируются с формами прошедшего времени. Таким образом, трудно говорить о деграмматикализации конструкции с *бывало* или ее полном исчезновении, однако очевидно, что эта конструкция становится менее частотной во второй половине XX века.

Еще одним фактором, который влияет на распределение временных форм, является не отмеченная в (Сичинава 2013) диалогичность-нарративность контекстов. Взаимосвязь видовременных форм глагола в контексте с *бывало* и диалогичности-нарративности будет подробнее рассмотрена в разделе 4.2.2.

Обобщая вышесказанное по исторической динамике распределения глагольных форм после *бывало*, можно сделать два вывода. На протяжении XIX–XX веков идет уменьшение относительной частотности непрошедших форм. В то же время со второй половины XX века *бывало* стало чаще употребляться с формами прошедшего времени, и тем самым реже присоединяться к формам СВ.

4.2. Факторы, влияющие на выбор видо-временной формы после *бывало*

4.2.1. Распределение видо-временных форм после *бывало* в зависимости от длины глагольной цепочки и количества субъектов

В предыдущем разделе было показано, что в непрошедшем времени чаще употребляются формы СВ, чем формы НСВ (Диаграмма 1). Однако не только вид связан с выбором времени, но и такие факторы, как количество предикатов при *бывало* (длина глагольной цепочки) и количество субъектов.

Общую закономерность можно сформулировать следующим образом: чем длиннее глагольная цепочка (на что влияет и количество субъектов), тем больше вероятность употребления непрошедшего времени.

Длина глагольной цепочки после *бывало* подсчитывалась на основе количества предикатов внутри одного предложения (т.е. до первой точки). Такая процедура не учитывает более широкий контекст, но позволяет сделать выводы о количестве глаголов, непосредственно примыкающих к *бывало*. Предикаты в глагольной цепочке могут относиться к одному или нескольким субъектам.

Проиллюстрируем глагольные цепочки разной длины на нескольких примерах. Одиночный предикат после *бывало*, как правило, представляет собой глагол состояния (примеры 11–12) или глагол, вводящий прямую речь (примеры 13–14):

- (11) Приходится иногда часами сидеть и скучать. И Матвей Кузьмич, **бывало, сидел** так. Но это же на службе. [П. Ф. Нилин. Ближайший родственник (1937)]
- (12) Слушая его анекдоты, Самгин, **бывало, чувствовал**, что человек этот гордится своими знаниями, как гордился бы ученый исследователь, но рассказывает всегда с тревогой, с явным желанием освободиться от нее, внушив ее слушателям. [Максим Горький. Жизнь Клима Самгина. Часть 3 (1928)]
- (13) Все, **бывало, говорил**: «Я вам здесь кошелек пришью из самого крепкого холста, никогда не разорвется, а вы мой наполните, дай бог ему разорваться!» [Велимир Хлебников. Мирсконца (1912)]
- (14) «Триумфальные» ворота — я ни от кого не слыхал. **Бывало, нанимал** извозчика: — К Триумфальным. [В. А. Гиляровский. Москва и москвичи (1934)]

Цепочки из двух предикатов после *бывало* могут относиться к одному или двум субъектам. В первом случае такие предложения часто содержат глаголы

состояния или деятельности (англ. activity по классификации Vendler 1967), см. примеры (15–16):

- (15) Часами, **бывало**, **сидели** у воды безмолвно и **смотрели** вдаль, где синее сливалось с синим. [Нодар Джин. Учитель (1980-1998)]
- (16) А я с детства любитель был песен и память имел. **Бывало**, **хожу** вокруг и все **слушаю**. А как отняли ногу — новое пристрастие заимел. [Н. И. Гаген-Торн. Memoria (1936-1979)]

При наличии двух субъектов в предложении часто присутствует контраст, либо эксплицитно выраженный союзом *а*, как в примерах (17–18), либо подразумеваемый, как в примере (19).

- (17) **Бывало**, **читаю** книгу о путешественнике, а меня все **просят** читать вслух и обязательно все до конца. [Что вы знаете об этом путешественнике? // «Пионерская правда», 1939]
- (18) Зато в квартире Иван Ивановича, они, **бывало**, **забавлялись** с Бимом, а тот **платил** им преданной любовью и неотступным вниманием. [Гавриил Троепольский. Белый Бим черное ухо (1971)]
- (19) **Бывало**, **стоишь** в соборе — бомба **рвется** почти над головой. [монахиня Игнатия (Петровская). Патриарх Сергей и Высоко-Петровский монастырь (1992-1999)]

В целом, для более коротких глагольных цепочек с *бывало* характерно введение контраста или прямой речи. В свою очередь, глагольные цепочки с бóльшим количеством предикатов описывают некоторый типичный сценарий для событий в прошлом (см. примеры 20–21), что ближе всего к словарным определениям *бывало* как дискурсивной частицы. Пример (20) ниже описывает небольшую ситуацию в прошлом с несколькими субъектами, пример (21) – с одним субъектом.

- (20) **Бывало**, **залетит** в гараж, а дежурный **зазевается**, «харлей» сразу **не примет**, так он мотоцикл прямо на пол **бросит**, **развернется** и **уйдет**. [Сергей Шерстенников. Милиционеры быстрого следования (1997) // «Столица», 1997.07.01]
- (21) **Бывало**, **подскочит**, картошку **уберет**, крышу **подлатает**, дров на всю зиму **наколет**. [Евгений Носов. Темная вода // «Новый мир», 1993]

Ниже приведены две таблицы, в которых представлено распределение прошедших и непрошедших форм глаголов НСВ в зависимости от длины цепочки и количества субъектов по данным первой и второй половин XX века.

НСВ	Один субъект		Несколько субъектов	
	Непрош.	Прош.	Непрош.	Прош.
1	20	46	–	–
2	12	9	12	3
3 или больше	1	2	4	0
Итого	33	57	16	3

Таблица 3. Распределение прошедших и непрошедших форм глаголов НСВ в зависимости от длины цепочки в контекстах с разным количеством субъектов для интервала 1900–1949.

НСВ	Один субъект		Несколько субъектов	
	Непрош.	Прош.	Непрош.	Прош.
1	13	84	–	–
2	5	12	6	5
3 или больше	4	3	7	2
Итого	22	99	13	7

Таблица 4. Распределение прошедших и непрошедших форм глаголов НСВ в зависимости от длины цепочки в контекстах с разным количеством субъектов для интервала 1950–1999.

Поскольку длина цепочки зависит от количества субъектов, мы объединили эти показатели в Таблице 5. Чтобы проследить динамику употребления видо-временных форм в цепочках разной длины на протяжении XX века, мы распределили контексты по двум периодам — до 1950 г. (первая половина XX века) и после 1950 г. (вторая половина XX века).

НСВ	до 1950		после 1950	
	Непрош.	Прош.	Непрош.	Прош.
1	20	46	13	84
2	24	12	11	17
3 или больше	5	2	11	5
Итого	49	60	35	106

Таблица 5. Распределение прошедших и непрошедших форм глаголов НСВ в зависимости от длины цепочки по двум периодам – 1900–1949 и 1950–1999.

Как мы видим, количество предикатов может влиять на выбор временной формы: одиночные предикаты больше тяготеют к формам прошедшего времени. В случае более длинной глагольной цепочки повышается способность присоединять предикаты непрошедшего времени даже для глаголов НСВ, хотя эта тенденция более заметна именно в первой половине XX века. Таким образом, можно говорить о том, что, если контексты с *бывало* связаны с серийностью (цепочкой действий), они способны более активно присоединять формы непрошедшего времени не зависимо от вида (не только в случае СВ, но и в случае НСВ). Распределение форм статистически значимо для обоих периодов:

тест Фишера для распределения контекстов в период 1900–1949 имеет p -значение = 0,0004 (т.е. $<0,01$), p -значение для интервала 1950–1999 составляет $<< 0,001$.

Таким образом, одним из важных факторов выбора видо-временной формы после *бывало* является длина глагольной цепочки: непрошедшее время (как СВ, так и НСВ) тяготеет к серийным предикатам (содержащим три или более глаголов), в то время как одиночные предикаты предпочитают формы прошедшего времени НСВ. Сочетания *бывало* с цепочкой глаголов образуют отдельную конструкцию, состоящую из *бывало* в качестве якорного слова и нескольких слотов (трех или более), которые заполняются глаголами непрошедшего времени. При наличии нескольких субъектов длина цепочки может заменяться контрастом, как в примере (19). Формально такие примеры с двумя предикатами проявляют довольно много вариативности, но уже здесь намечается тенденция, которая реализуется в разговорной конструкции с СВ прошедшего времени, рассмотренной в разделе 4.3.

4.2.2. Распределение видо-временных форм после *бывало* в зависимости от диалогичности-нарративности контекста

Как было показано в работах Е. В. Падучевой (Падучева 2008: 416), глагольный вид ведет себя по-разному в «речевом» (диалогическом) и «нарративном» контекстах. Различие в употреблении глагольного вида в диалоге и нарративе Е. В. Падучева предложила описывать в терминах «режима интерпретации». Так, например, в нарративном тексте недопустимо употребление стательного перфекта, так как базовое время нарратива — прошедшее:

- (22) белые **искали** меня и не могли найти. *Вместо меня **арестован** гимназист К. => Вместо меня **был арестован** гимназист К.

Диалогическими контекстами мы будем называть контексты, которые взяты из прямой речи. Нарративные контексты — это контексты, представляющие повествование. В НКРЯ диалогическое и нарративные контексты с *бывало* представлены как формами прошедшего времени, так и непрошедшего:

ДИАЛОГИЧЕСКИЕ КОНТЕКСТЫ:

бывало + НСВ в прошедшем

- (23) Я ведь, Катя, и не пью теперече, постарел, да и неохота стало. Ты, **бывало**, **ругала** меня... Ребята все живы, здоровы. [Василий Белов. Привычное дело (1967)]

***бывало* + СВ в непрошедшем**

- (24) Дождавшись, когда Саня кончит, Бянкин продолжал: — Таких командиров один на тысячу. **Бывало, выстроит** роту и давай нас крыть разными выразительными словами. [Виктор Курочкин. На войне как на войне (1965)]

НАРРАТИВНЫЕ КОНТЕКСТЫ:

***бывало* + НСВ в прошедшем**

- (25) Семен Исидорович и к вопросам, изучавшимся в этой книге, подходил как адвокат. Ему попалась глава с доказательствами бытия Божия. Он читал ее так, как, **бывало, слушал** неубедительную речь прокурора или гражданского истца. [М. А. Алданов. Пещера (1932)]

***бывало* + СВ в непрошедшем**

- (26) В седьмой номер. **Бывало, приду**, как лицо официальное. Дескать, как у вас, гражданка, в смысле порчи водопровода и уборной? [М. М. Зощенко. Аристократка (1923)]

Рассмотрим теперь временной промежуток, где наблюдается сдвиг в сторону форм прошедшего времени, т.е. I–II половины XX века с привязкой к режиму интерпретации.

Анализируя данные по признаку диалогичности-нарративности, можно сказать, что в целом диалогические контексты тяготеют к формам непрошедшего времени (хотя до второй половины XX века такая ситуация наблюдается и в нарративе, см. Таблицу 6).

Далее в нарративных контекстах происходит сдвиг от предпочтения форм СВ непрошедшего времени в сторону НСВ прошедшего времени ($\chi^2 = 20,1356$, $p = 7,214e-06$, V Крамера = 0,28 для колонок, представляющих данные по нарративным контекстам).

	1900–1949		1950–1999	
	диалог	нарратив	диалог	нарратив
НСВ прош	20	45	14	97
НСВ непрош	22	27	13	19
СВ непрош	20	69	24	45
СВ прош	0	0	1	0
Всего	62	141	52	161

Таблица 6. Распределение видовых форм глагола после *бывало* в диалогических и нарративных контекстах (I и II половина XX века).

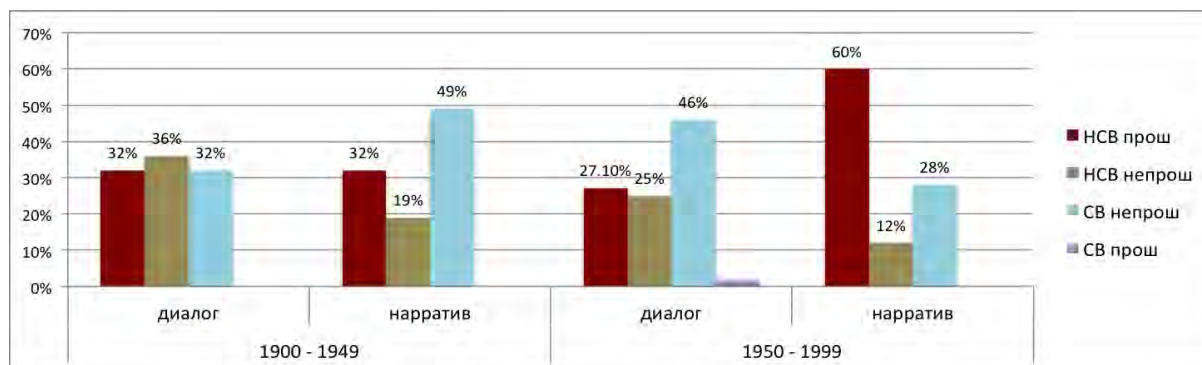

Диаграмма 2. Распределение видовых форм глагола после *бывало* в диалогических и нарративных контекстах в процентах (I и II половина XX века).

Интересно, что нарратив во второй половине XX века меняет доминирующую временную форму и склоняется к прошедшему времени при общей неизменности распределения нарративных и диалогических контекстов в двух периодах (см. Таблицу 6). При этом именно нарративные контексты первой половины XX века содержат длинные глагольные цепочки, с тремя и более предикатами, см. примеры (27–29), где представлены контексты с четырьмя (27), пятью (28) и шестью (29) предикатами после *бывало*:

- (27) **Бывало, соберутся** у хозяйки женщины, подобные ей — такие же толстые, сытые, бесстыдные на словах, — **распарят** себя чаем, **размякнут** от наливок, мадеры и **начнут** рассказывать друг другу анекдоты о мужьях, — сестра хозяйки слушает нагие слова, и тонкая кожа ее щек горит румянцем смущения, длинные ресницы тихонько прикрывают глаза, и вся она сгибается, точно травинка, на которую плеснули жирными помоями. [Максим Горький. Гривенник (1916)]
- (28) В детстве, **бывало, заберется** к отцу, когда он уйдет, **снимет** с ковра над кроватью гитару, **усядется** с ногами и **начинает** потинькивать струною, и все **подтягивает** колышек, — и все тоньше, все выше струнная жалоба, все невыносимей. [А. С. Серафимович. Две смерти (1926)]
- (29) Трудно думать, чтобы он, виноватый, не соблазнился даже и колбасой, ведь он так любит ее; если я, **бывало, возьму** кусочек, **надрежу, задеру** шкурку, чтобы можно было за кончик ее держаться пальцами и кусочек ее висел бы на нитке, то Ярик **задерет** нос вверх, **стережет** долго и вдруг **прыгнет**. [М. М. Пришвин. Предательская колбаса (1921-1925)]

Предложения, описывающие типичные сценарии в прошлом с рядом последовательных действий, менее характерны для нарративных контекстов второй половины XX века (см. примеры (20–21) выше и пример (30)):

- (30) **Бывало, придут с работы, ребяташек — к тому времени их было трое — накормят, уложат спать, а сами сядут рядышком за простым деревянным столом и при мерцающем свете керосиновой лампы до поздней ночи читают, экзаменуют друг друга.** [М. Иванов. Судьба рабочей семьи // Человек и закон, 1977]

Нарративные контексты этого периода, как правило, представлены более короткими глагольными цепочками. При этом предикаты не всегда выражают последовательность действий и нередко вводят различные глаголы состояния (например, *сидеть, слушать, краснеть, злиться* в примерах (31–33)). В этом случае глагольную цепочку образуют глаголы несовершенного вида и непрошедшее время без ущерба для смысла можно заменить на прошедшее, см. примеры (32–33):

- (31) **Бывало, сидишь у знакомых за чаем, слушаешь уютные московские разговоры, тикают** стенные часы, **лопочет** репродуктор, но его никто не слушает, хотя почему-то и не выключают. [Фазиль Искандер. Начало (1969)]
- (32) В одну неделю, **бывало, цвело** всё взапуски, и за какой-нибудь месяц с начала лета горы в лучах почти незаходящего солнца **краснели** от брусники, **чернели** от тёмно-синей голубики. [В. Т. Шаламов. Колымские рассказы (1954-1961)]
- (33) Ей, конечно, уже надоели чужие квартиры, вечная спешка, она, **бывало, покрикивала** на него, **злилась, краснела**. [Анатолий Азольский. Лопушок // «Новый Мир», № 8, 1998]

Формы непрошедшего времени связаны с таксисом и ориентированы на слушающего, как бы перемещая его во времени. Формы прошедшего времени, напротив, естественны для нарратива и поддерживают нить повествования. *Бывало* в каком-то смысле объединяет обе тенденции, являясь одновременно маркером и разговорности, и нарративности. Первая тенденция ярче проявлялась в начале XX века, что, возможно, связано с ориентацией прозы 1920–30х годов на «сказовость». «Сказовое повествование» является одним из способов проникновения во внутренний мир героя через формы его речевого сознания (Чудакова 1979). Поскольку из повествования, ведущегося от первого лица, складывается яркий портрет самого рассказчика, «сказовая» проза во многом совмещает диалогические и нарративные черты. Такая манера повествования была характерна для творчества М. Зощенко, Ю. Олеши, А. Платонова, И. Бабеля и других писателей, творивших в 1920–30х годах.

Так, в примере (26) из рассказа М. М. Зощенко, который мы повторяем здесь под номером (34), и примере (35) даже на уровне нескольких предложений проявляется речевой стиль самого рассказчика. Этот эффект создается за счет вводных слов типа *дескать* и совмещения разговорных (*как у вас*) и официальных (*в смысле*) конструкций, имитирующих не очень образованную речь:

(34) В седьмой номер. **Бывало, приду**, как лицо официальное. Дескать, как у вас, гражданка, в смысле порчи водопровода и уборной? [М. М. Зощенко. Аристократка (1923)]

(35) Да, **бывало**, в том же восемнадцатом году. **Бывало, едешь**, едешь — вдруг полная остановка. Машинист, значит, кричит с головы состава: дескать, сюды, братцы. [М. М. Зощенко. Шапка (1927)]

В этом смысле «сказовый» нарратив имитирует разговорную речь и по своим свойствам близок к речевому режиму интерпретации. Таким образом, в художественной прозе, где ярко выражен образ автора, нарративные контексты могут содержать диалогические черты.

С одной стороны, многие нарративные тексты первой половины XX века диалогичны и содержат длинные глагольные цепочки. С другой стороны, в нарративных контекстах за 1950–1999 год, собранных в НКРЯ, представлено больше примеров с одиночными глаголами. В первой половине XX века соотношение одиночных глаголов с *бывало* по отношению к глагольным цепочкам было 60:81 (всего найден 141 нарративный контекст), в то время как в подкорпусе за 1950–1999 год разрыв между этими формами увеличился – 94:67 (всего представлен 161 нарративный контекст). Таким образом, во второй половине XX века в нарративных контекстах единица *бывало* реже выступает в серийной конструкции с большим количеством слотов и более употребима с одиночными глаголами, где ее можно заменить на наречия типа *раньше* или *иногда*, как в примерах ниже:

(36) Он и сам, **бывало, поражался** объему собранных им сведений. [А. К. Сухотин. Парадоксы науки (1978)]

(37) Эх, ОСО, ОСО! Так мы тачку, **бывало, называли**. Машина ОСО — два руля, одно колесо! [Анатолий Жигулин. Черные камни (1988)]

Подводя итог по второму фактору, влияющему на распределение видо-временных форм, а именно, диалогичности-нарративности контекста, можно сказать следующее. В целом диалогические контексты тяготеют к формам не прошедшего времени. До второй половины XX века такая ситуация наблюдается и в нарративе, что, по всей видимости, связано с двумя причинами:

с одной стороны, проза 1920–30х годов ориентирована на сказовость, объединяющую нарративные и диалогические черты. С другой стороны, во второй половине XX века увеличивается количество нарративных контекстов с одним предикатом, которые тяготеют к прошедшему времени НСВ.

4.3. Употребление *бывало* с глаголами совершенного вида прошедшего времени

Интересно, что, хотя число непрошедших форм СВ с *бывало* падает, в корпусе и в Интернете зафиксированы современные контексты с СВ прошедшего времени:

- (38) **Бывало прибежал** на завтрак, **стал** в очередь, **ждешь, ждешь, подошла** очередь, а уже суп подают — обед, потому что [<http://www.strizhi.ru/cgi-bin/yabb/YaBB.pl?num=1159366223/108>]
= **бывало прибежишь, встанешь, подойдет** очередь...

Такой тип употребления наиболее близок к описанному в (Шведова 1980) “нагляднопримерному”. В данном источнике описывается способность форм СВ (как непрошедшего, так прошедшего времен) указывать на примеры проявления повторяющихся действий:

- (39) Такая птичка... понимает, что человек ее любит. Если **напал** на ее коршун, то она куда, думаешь, бросается? Либо в сеялку, либо прямо за пазуху, под ватник (Троепол.) (Шведова 1980: 631)

В разделе §1509 (Шведова 1980), где рассматриваются примеры типа (39), указывается лишь на возможность использования формы СВ прошедшего в контексте абстрактного настоящего. Возможность использования этих форм в контексте обобщенного прошедшего не упоминается, в то время как найденные контексты с *бывало*, несомненно, относятся к прошедшему времени. Также важным является то, что контексты, где *бывало* употребляется с перфективом прошедшего времени, активизировались, по данным НКРЯ, только во второй половине XX века, хотя предпосылки в виде нагляднопримерного типа употребления существовали гораздо раньше. Поэтому такие примеры представляют несомненный интерес.

В каких случаях *бывало* употребляется с глаголами СВ прошедшего времени?

1) В этих примерах, как правило, представлена цепочка глаголов СВ прошедшего времени и наблюдается вариативность с формами непрошедшего (пример 38). Причем эту цепочку, как правило, составляют моментальные глаголы:

- (40) Он будет глаза таращить, усы топорщить, ругая новые времена: – **Бывало, съездил в мастерскую, проточил, фрезернул.** А ныне? ... [Борис Екимов. Прошлым летом // «Новый Мир», 2001]

В случае одиночных глаголов СВ предпочтительнее форма не прошедшего времени:

- (41) **Бывало прибежишь** на завтрак, а уже суп подают
Ср. ?**Бывало прибежал** на завтрак, а уже суп подают.

2) Если же после *бывало* следует одиночный глагол СВ, прежде всего необходим контраст, как в примере (42), где рассказчик сожалеет о сделанном раньше. В этом случае возможно чередование с формой СВ не прошедшего, однако сочетание *бывало* + СВ не прошедшего представляет относительно регулярные и целенаправленные действия, в то время как *бывало* + СВ прошедшего больше фокусирует внимание на, хотя и повторявшихся, но единичных действиях:

- (42) **бывало бросил** девушку и потом до слез ее было жалко
[live.Mephist.ru/show/words/wid/10579/150]

Ср. **Бывало бросишь** девушку, и потом ее до слез жалко (представляет действие как регулярное и целенаправленное)

- (43) **Бывало написал** какую-то чушь, а потом читая ее понимал, что в массы пихать это не нужно и стирал от греха подальше.
[http://gotps3.ru/topic/2797:как%20подключить%20PS3%20к%20интернету%20от%20Билайн/3/]

Ср. **Бывало напишешь** какую-то чушь, а потом, читая ее, понимаешь...

В случае употребления *бывало* с СВ прошедшего времени скорее выбираются моментальные, результативные глаголы. Менее результативные глаголы представляются как более результативные за счет контекста. Ср. выбор формы прошедшего времени с временным ограничителем 3 часа в примере (44):

- (44) Когда еще не привык за компом много сидеть, **бывало посидел часа 3** ночью, потом глюки были, не помню правда какие=
[http://forum.sibnet.ru/index.php?act=Print&client=printer&f=46&t=54108]

Ср. ?**бывало посидел** ночью, потом глюки были

В случае употребления делимитативных глаголов без временного ограничителя более вероятен контекст с СВ не прошедшего времени, как в примере (45):

(45) Когда с ним, **бывало, посидишь** в одной комнате некоторое время, то этот крутой парень, которого я знал, пропадал бесследно. [<http://readr.ru/maykl-moynihen-i-dr-knyazyhaosa-krovaviy-voshod-norvegskogo-bleka.html?page=37>]

Ср. ?**Бывало посидел** с ним в одной комнате некоторое время, а он пропадает бесследно...

3) СВ непрошедшего может сигнализировать о естественном развитии ситуации (примеры 46–47), в то время как СВ прошедшего о неожиданном повороте событий (48):

(46) В больнице было холодно; воду в котельную нам самим приходилось качать... Так, **бывало, посидишь** у батареи, спину **погреешь** – и снова работать. [<http://wobla.ru:81/news/1083335.aspx>]

(47) да я помню раньше и сам так пробовал – самое интересное что **бывало посидишь минут 10–20** и уже 1\$–2\$ нарубил (это на самых низких лимитах) [<http://trypoker.ru/forum/11-919-3>]

(48) Раньше, **бывало, почитал, обдумал** и все – хоть сейчас рассказывай, – а сейчас не то: конспект приходится делать. [magmetall.ru/pdf/1967-10-19_02.pdf]

Все вышеприведенные контексты с формой прошедшего СВ и *бывало* отличает одна особенность. Действие теряет оттенок обобщенности, который читается при использовании форм непрошедшего времени. И хотя речь идет о действиях, которые повторялись, сам глагол представляет собой конкретный пример типичной активности в прошлом. Кроме того, именно в контекстах, где *бывало* употребляется с формами СВ прошедшего времени, почти обязательно наличие противопоставления, которое часто вводится союзом *а*. Для контекстов с формами СВ непрошедшего времени это условие необязательно. В этом смысле, *бывало* + СВ прошедшего времени + контраст можно выделить как отдельную синтаксическую конструкцию. Количество слотов в этой конструкции варьируется (возможно наличие двух и более предикатов), при этом в слотах, следующих за первым глаголом, СВ прошедшего времени может варьироваться с формами непрошедшего времени.

5. Заключение

Ввиду того, что единица *бывало* меньше изучена, чем единица *было*, нас интересовали три вопроса. В наши задачи входило изучить динамику видо-временных форм глагола с контактным употреблением *бывало*, проверить, от

каких факторов может зависеть выбор видо-временной формы, а также установить, какие синтаксические конструкции можно выделить с единицей *бывало*.

Как было показано, у *бывало* есть четыре возможности на сочетаемость (НСВ прошедшего; НСВ непрошедшего; СВ непрошедшего; СВ прошедшего), из которых как правило реализуются только первые три. В данном исследовании мы рассмотрели динамику распределения глагольных форм после *бывало* на временном отрезке с 1700 до 2008 года на материале текстов НКРЯ, что позволило выявить две тенденции. С одной стороны, в XIX–XX веках идет уменьшение относительной частотности непрошедших форм (и СВ, и НСВ). С другой стороны, во второй половине XX века *бывало* стало чаще употребляться с формами прошедшего времени, и тем самым реже употребляться с формами СВ.

В исследовании было выделено два фактора, влияющих на выбор видо-временной формы после *бывало*. Одним из важных факторов является длина глагольной цепочки: непрошедшее время (как СВ, так и НСВ), как правило, употребляется с серийными предикатами (содержащими три глагола или более), в то время как одиночные предикаты тяготеют к формам прошедшего времени НСВ. В качестве второго фактора можно выделить признак диалогичности-нарративности контекста. Диалогические контексты чаще включают формы непрошедшего времени, так как оно более дискурсивно. Это тенденция стала ярче проявляться во второй половине XX века. В первой половине XX века нарративные контексты тяготели к непрошедшему времени СВ, что можно объяснить двумя причинами. С одной стороны, проза 1920–30х годов характеризовалась сказовостью, объединяющей нарративные и диалогические черты. С другой стороны, во второй половине XX века отмечено большее количество нарративных контекстов с одним предикатом, которые, в свою очередь, тесно связаны с прошедшим временем НСВ.

Сочетания *бывало* с цепочкой глаголов СВ непрошедшего времени образуют отдельную конструкцию, где *бывало* представляет собой якорное слово, а глаголы СВ непрошедшего времени заполняют слоты (три или более). Такая серийная конструкция обычно вводит в повествование типичный сценарий действий в прошлом. Хотя частотность этой конструкции начиная со второй половины XX века снижается, в корпусе и в Интернете зафиксированы современные контексты с СВ прошедшего времени. В этих контекстах, как правило, представлена цепочка глаголов СВ, которую составляют моментальные глаголы. Употребление с одиночным глаголом СВ прошедшего времени также возможно, но в этом случае почти обязательно наличие противопоставления, которое часто вводится союзом *а*, в то время как для контекстов с формами СВ непрошедшего времени это условие необязательно.

Можно сказать, что сочетание *бывало* + СВ прошедшего времени + контраст образует отдельную синтаксическую конструкцию. В такой конструкции форму СВ прошедшего времени можно заменить на СВ не прошедшего. Однако в этом случае возникают некоторые семантические различия: *бывало* + СВ не прошедшего представляет относительно регулярные и целенаправленные действия и может сигнализировать о естественном развитии ситуации, тогда как *бывало* + СВ прошедшего больше фокусирует внимание на единичных действиях и на неожиданном повороте событий.

Важно, что ранее исследователями отмечалась возможность употребления форм СВ прошедшего в контексте абстрактного настоящего (*Если **напал** на ее коршун, то она куда, думаешь, бросается?*), однако не оценивалась вероятность их употребления в контексте обобщенного прошедшего времени (***бывало** бросил девушку и потом до слез ее было жалко*). Форма СВ прошедшего в своем «естественном» окружении может вступать в омонимию с формами в конкретнофактическом значении, однако несмотря на это налицо увеличение частотности употребления *бывало* в контексте с формами СВ прошедшего.

Интересно, что конструкция *бывало* + СВ не прошедшего, характерная для диалогических контекстов, в настоящее время приобретает книжный оттенок, в то время как *бывало* + СВ прошедшего как раз употребляется в разговорных контекстах в Интернете. Таким образом, речь идет не столько о деграмматизации конструкции *бывало* + СВ не прошедшего, сколько о сужении сферы ее функционирования.

Литература

- Буслаев, Ф.И. 1959. *Историческая грамматика русского языка*. Москва.
- Князев, Ю.П. 2004. Форма и значение конструкций с частицей *было* в русском языке. Ю.Д. Апресян (ред.), *Сокровенные смыслы. Слово, текст, культура. Сборник статей в честь Н.Д. Арутюновой* (296–304). Москва.
- Луценко, Н.А. 1989. Семантика и употребление приглагольной частицы «было». *Русский язык в школе*, 4, 87–89.
- МАС 1981: *Словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. А. П. Евгеньевой*. Москва, 1981–1984.
- Ожегов, С.И., & Шведова, Н.Ю. 2001. *Толковый словарь русского языка*. Москва: Индрик.
- Падучева, Е.В. 2008. Режим интерпретации как контекст, снимающий неоднозначность. *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии*, 7(14), 412–419. По материалам международной конференции Диалог 2008.
- Падучева, Е.В. 2010. К интерпретации видо-временных форм в нарративном режиме: настоящее историческое. *Компьютерная лингвистика и*

- интеллектуальные технологии, 9(16), 375–381. По материалам международной конференции Диалог 2010.
- Плунгян, В.А. 2001. Антирезультатив: до и после результата. *Исследования по теории грамматики, 1: Глагольные категории* (50–88). Москва.
- Плунгян, В.А. 2004. К дискурсивному описанию аспектуальных показателей // А. П. Володин (ред.). *Типологические обоснования в грамматике: к 70-летию проф. В. С. Храковского* (390–412). Москва: Знак.
- Попова-Боттино, Т.Л. 2009. Проблема размещения частицы *было* с точки зрения коммуникативного анализа. *Вопросы языкознания*, 4, 72–86.
- Рахилина, Е.В. (отв. ред.). 2010. *Грамматика конструкций*. Москва: Азбуковник.
- Сичинава, Д.В. 2009. Стремиться пресекать на корню: русская конструкция с *было* по корпусным данным. К.Л. Киселева & др. (ред.), *Корпусные исследования по русской грамматике* (362 – 396). Москва.
- Сичинава, Д.В. 2010. Русские маргинальные конструкции с *было*: к постановке проблемы. *Фонетика и грамматика: настоящее, прошедшее, будущее. К 50-летию научной деятельности С.К. Пожарицкой* (192–200). Москва.
- Сичинава, Д.В. 2013. Частицы *было* и *бывало*: русские «вторичные модификаторы» в свете типологии и диахронии. *Исследования по типологии славянских, балтийских и балканских языков* (175–194). СПб.
- Соколова, С.В., & Егоров, Д.С. 2011. Диалогическое и нарративное при выборе глагольного вида: история русского *бывало*. *Глагольный вид: грамматическое значение и контекст: тезисы III Конференции Комиссии по аспектологии Международного комитета славистов* (70–71). Universiteta degli studi di Padova.
- Чернов, В.И. 1970. О приглагольных частицах *было* и *бывало*. *Ученые записки Смоленского государственного педагогического института*, 24, 258–264.
- Чудакова, М.О. 1979. *Поэтика Михаила Зощенко*. Москва: Наука.
- Шведова, Н. Ю. (гл. ред.). 1980. *Русская грамматика*, Т.1. Москва: Наука.
- Шошитайшвили, И.А. 1998. Русское *было*: пути грамматикализации. *Русистика сегодня*, 3/4, 59–78.
- Barentsen, A.A. 1986. The use of the particle БЫЛО in modern Russian. *Dutch Studies in Russian Linguistics*, 8, 1–68.
- Croft, W. 2001. *Radical Construction Grammar. Syntactic theory in typological perspective*. Oxford: Oxford University Press. doi: 10.1093/acprof:oso/9780198299554.001.0001
- Dickey, S.V. 2000. *Parameters of Slavic aspect. A cognitive approach*. CSLI publications, Stanford, California.
- Endresen, A., Zhukova, V., Mordashova, D., Rakhilina, E., & Lyashevskaya, O. 2020. Russkij konstruktikon: Novyj lingvističeskij resurs, ego ustrojstvo i specifika [= The Russian Constructicon: A new linguistic resource, its design and key characteristics]. In: *Computational linguistics and Intellectual Technologies. Papers from the Annual International Conference "Dialogue 2020"*, 19, 226–241. ISSN 2075-7182. doi: 10.28995/2075-7182-2020-19-241-255.

- Goldberg, A. 1995. *Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Goldberg, A. 2005. *Constructions at Work. The Nature of Generalization in Language*. Oxford: Oxford University Press. doi: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199268511.001.0001>
- Kagan, O. 2011. The actual world is abnormal: on the semantics of the *bylo* construction in Russian. *Linguistics and Philosophy*, 34, 57–84.
- Vendler, Z. 1967. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca, N.Y.: Cornell Univ. Press.

En oavslutad dikt om ett oavslutat uppror

Ulrik Franke

RISE Research Institutes of Sweden

KTH Kungl. Tekniska högskolan

ulrik.franke@ri.se

Abstract

The legendary Russian literary critic Belinsky famously described Pushkin's novel in verse *Eugene Onegin* as an encyclopedia of Russian life. However, this encyclopedia seems seriously incomplete in that it largely leaves out elements of oppression, war, and insurrection. There are many valid explanations for this, but one, very blunt and prosaic, is that oppression and censorship actually worked – that it is absent in the fiction because it was present in reality. As a case in point, this article presents a novel translation into Swedish, with rhymes and meter preserved, of the fragments remaining of the unfinished tenth chapter of *Eugene Onegin*. This tenth chapter deals with the failed Decembrist uprising of 1825, and the misrule precipitating it, and it is not surprising that it could not be published at the time it was written. Though well known in the academic community, this fragment is rarely published in foreign translations, and as far as known, this is the first translation into a Scandinavian language. The article offers some commentary on the translation and concludes with a few remarks on the value of reading the classics even in times of turmoil.

1. Inledning

I en ofta citerad passage beskriver Vissarion Belinskij Aleksandr Pusjkins stora versroman *Jevgenij Onegin* som en encyklopedi över det ryska livet (se t.ex. Jensens svenska översättning 1889, s. 6 och Rytters norska översättning 1966, s. 53). Isaiah Berlin menar rentav att Belinskij var den som odödliggjorde Pusjkin och gav honom den status som nationalskald som han sedan dess har haft.¹ Men den som slår i denna

¹ "Of course Pushkin had been recognised as a writer of genius before Belinsky had begun writing, but it was Belinsky who revealed Pushkin's importance, not merely as a poet of magnificent genius, but as in the literal sense the creator of Russian literature proper, of its language, its direction and its place in the national life." (Berlin, 1947, s. 84)

encyklopedi för att förstå krig, förtryck och uppror – återkommande aspekter av det ryska livet, tragiskt aktuella just nu – finner inte särskilt mycket. Förvisso förekommer det antydningar. Den nyss besegrade Napoleon dyker ibland upp som en skrämmande hänvisning i tecknandet av Onegins undflyende karaktär (kapitel II, strof 14 och kapitel VII, strof 19). Tatjanas far är general, men han har redan gått bort när handlingen utspelar sig och hans stridserfarenhet från det rysk-turkiska kriget 1787–1792 ligger i det förgångna (II:36–37). Krigsmakten förknippas snarare med baler och militärorkestrar än med krig (V:28) och när Olgas kavalleriofficer kort efter bröllopet måste resa till sitt ulanregemente (VII:12) finns det inget som tyder på att det rör sig om något annat än fredstida övning och beredskap. Livegenskapen skymtar fram ibland, som när Onegin övergår från dagsverke (*барищина*) till avgift (*оброк*) för sina själar (II:4), eller när Tatjanas mor förlikar sig med sitt öde som bortgift godsägarinna på landet (II:32) och lär sig att styra som självhärskare (*самодержавно управлять*), men spelar ingen framträdande roll. Tillspetsat kan man säga att i Pusjkins lantliga idyll kan man förvisso vara enormt uttråkad, olyckligt kär eller rentav ha ihjäl någon i duell, men man lever inte i trældom, förvisas inte till Sibirien och för inte krig. Som encyklopedi över det ryska livet framstår detta som påtagligt ofullständigt.

Det går att tänka sig många förklaringar till detta. En första idéhistorisk observation är att Pusjkin står i en brytningstid. Medan hans efterkommande i 1800-talets ryska intelligentsia såg det som en plikt att reagera i strängast möjliga ordalag på samhällets orättvisor – att vara författare, konstnär eller forskare men att *inte* engagera sig för samhällets omdaning var otänkbart (Berlin, 1968, s. 108) – tillhörde Pusjkin helt enkelt en tidigare generation (op. cit., s. 105).

En andra tänkbar förklaring som framförs allt oftare i skuggan av det pågående besinningslösa kriget mot Ukraina (se t.ex. Yermolenko, 2022) är att många ryska författare helt enkelt ”öppet stödde den ryska närkolonialismen i bland annat Polen, Ukraina och Kaukasus” (Pettersson, 2023). De kan förvisso vara samhällskritiska, men ändå ha en blind fläck i sin uppfattning av det ryska imperiet som naturligt och självklart. Precis som andra delar av världslitteraturen behöver sådana verk granskas och dekonstrueras med kritisk blick, som Ewa Thompson tidigt uppmanade till i *Imperial knowledge: Russian literature and colonialism* (2000).

En tredje förklaring till ”encyklopedins” ofullständighet är emellertid just det som saknas i den: förtrycket. Censuren var hård och det gick inte att trycka vad som helst. Pusjkin manövrerade hela sitt vuxna liv i en komplicerad värld där ett förfluget ord kunde innebära att ett verk drogs in eller dess författare skickades i exil.² Utan att på

² McConnell beskriver denna förfärande tillvaro i nästan poetiska ordalag: ”Pushkin was a gambler all his life. He gambled at cards; he gambled on his creative genius to support an extravagant wife; he gambled his life in challenges to duels before dying of a duelist's bullet at thirty-seven. He was also a gambler much of the time when he wrote a poem, a drama, or a story, for the censor was ready to block or distort anything that might be unsuitable to an autocracy based on serfdom and fearful of criticism.” (McConnell, 1960, s. 577)

något sätt avfärda de andra förklaringarna är det denna prosaiska tredje aspekt som här vidare ska illustreras.

Jevgenij Onegin har i sin kanoniska form åtta kapitel, vart och ett bestående av de karakteristiska Onegin-stroferna, en 14-radig sonett med en bestämd fläta av kvinnliga och manliga rim skriven på jambisk tetrameter. Ett nionde kapitel – som skildrar Onegins irrande från den ödesdigra duellen med Lenskij i kapitel VI till det oväntade mötet med Tatjana i kapitel VIII – publicerades separat redan 1832 och har alltsedan den första kompletta utgåvan av romanen 1833 ofta bifogats som appendix, även om det också förekommer att det infogas som fullvärdigt kapitel näst sist, som i Rosenbergs danska översättning (1930). Men Pusjkin planerade och skrev också ett tionde kapitel, eller åtminstone delar därav. Dess tema är dekabristupproret, det misslyckade försöket i december 1825 att avsätta kejsar Nikolaus I, som precis tillträtt tronen efter sin äldre bror Alexander I.

Som så ofta när det gäller *Jevgenij Onegin* är Nabokov (1990) en kunnig och noggrann uttolkare av sammanhang, syftningar och detaljer. Han beskriver ingående dels de bevarade textfragment som är skrivna av Pusjkin själv (delvis chiffrerade) och dels de delar som omnämnts och citerats av andra i korrespondens. 1832 skriver exempelvis Aleksandr Turgenjev till brodern Nikolaj (i Nabokovs översättning till engelska):

Here are some immortal lines about you. Aleksandr Pushkin could not publish a certain part of his *Onegin* in which he describes the latter's travels across Russia and the insurrection of 1825; he mentions you among others. (s. 313, kursiv i original)

Efter ett misslyckat uppror, där många av deltagarna hängdes, sattes i fängelse eller skickades i exil är det inte svårt att förstå att ett romankapitel som nämner ytterligare konspiratörer vid namn skrevs i största hemlighet, inte publicerades och till slut rentav brändes av författaren själv (op. cit. s. 312).

Detta kapitel X av *Jevgenij Onegin* är alltså ofullständigt. Bevarade finns bara fragment. Typiskt grupperas de i sjutton strofer (Nabokov föreslår dock en alternativ gruppering om arton), där de flesta bara består av fyra inledande rader, men några faktiskt är fullständiga eller nästan fullständiga fjortonradingar.

Artikelns bidrag är en översättning – med rätt meter och rim – av dessa fragment till svenska. Såvitt känt är det den första publicerade översättningen till ett skandinaviskt språk. Mer precist finns fragmenten ur det tionde kapitlet inte i de svenska översättningarna av Jensen (1889, reviderad 1918) eller Johansson (1999), inte i de danska av Rosenberg (1930) eller Ipsen (1990) och inte heller i den norska av Rytter (1966). Den följande översättningen kompletterar därmed den befintliga litteraturen rörande ett av den ryskspråkiga litteraturens centrala verk.

2. Översättning

X:1

Властитель слабый и лукавый,
Плешивый щеголь, враг труда,
Нечаянно пригретый славой,
Над нами царствовал тогда.

X:2

Его мы очень смирным знали,
Когда не наши повара
Орла двуглавого щипали
У Бонапартова шатра.

X:3

Гроза двенадцатого года
Настала — кто тут нам помог?
Остервенение народа,
Барклай, зима иль русский бог?

X:4

Но бог помог — стал ропот ниже,
И скоро силою вещей
Мы очутились в Париже,
А русский царь главой царей.

X:5

И чем жирнее, тем тяжеле.
О русский глупый наш народ,
Скажи, зачем ты в самом деле

X:6

Авось, о Шиболет народный,
Тебе б я оду посвятил,
Но стихоплет великородный
Меня уже предупредил

.....

Моря достались Албиону

X:7

Авось, аренды забывая,
Ханжа запрется в монастырь,
Авось по манью Николая
Семействам возвратит Сибирь

.....

Авось дороги нам исправят

X:8

Сей муж судьбы, сей странник бранный,
Пред кем унизились цари,
Сей всадник, папою венчанный,
Исчезнувший как тень зари,

.....

Измучен казнию покоя

En listig hövding utan styrka
en skallig klädsnobb, slö som få
som oväntat vi skulle dyrka
var den som styrde landet då.

Han tycktes bara fredligt bocka
när kockar från ett annat land
vår dubbelörn höll på att plocka
helt nära Bonapartes förband.

År artonhundratolv slog ner oss.
Vart kunde vi då sända bud?
Till folket, att vi aldrig ger oss?
Till vintern, till Barclay, till gud?

Den ryske guden hörde bönen,
allt knot tog slut, för slag i slag
tog vi Paris och lyfte lönen;
vår tsar blev kung i kungars lag.

Ju mer fett, desto värre fara.
O du, vårt dumma ryska folk,
Säg hur det verkligen kan vara

”Om ödet vill” – den shibboleten
vårt signum, jag besjunga vill,
fast klåparen av fina ätten
har redan gjort en dikt därtill.

[...]

Till Albion blev haven givna

Om ödet vill kan den som hycklar
i kloster glömma sin tribut.

Om ödet Nikolaus gav nycklar
Sibiriens fångar släpptes ut

[...]

Om ödet vill så får vi vägar

Den krigspilgrim som ödet funnit
och kungar knäföll för en gång
red påvekrönt, men har försvunnit
som skuggan gör vid soluppgång.

[...]

av vilostraffet illa plågad

X:9

Тряслися грозно Пиренеи,
Волкан Неаполя пылал,
Безрукий князь друзьям Мореи
Из Кишинева уж мигал.

.....

Кинжал Л тень Б

X:10

Я всех уйму с моим народом, —
Наш царь в конгрессе говорил,
А про тебя и в ус не дует,
Ты александровский холоп

X:11

Потешный полк Петра Титана,
Дружина старых усачей,
Предавших некогда тирана
Свирепой шайке палачей.

X:12

Россия присмирела снова,
И пуще царь пошел кутить,
Но искра пламени иного
Уже издавна, может быть,

X:13

У них свои бывали сходки,
Они за чашею вина,
Они за рюмкой русской водки

X:14

Витийством резким знамениты,
Сбирались члены сей семьи
У беспокойного Никиты,
У осторожного Ильи.

X:15

Друг Марса, Вакха и Венеры,
Тут Лунин дерзко предлагал
Свои решительные меры
И вдохновенно бормотал.
Читал свои Ноэли Пушкин,
Меланхолический Якушкин,
Казалось, молча обнажал
Цареубийственный кинжал.
Одну Россию в мире видя,
Преследуя свой идеал,
Хромой Тургенев им внимал
И, плети рабства ненавидя,
Предвидел в сей толпе дворян
Освободителей крестьян.

Vulkanen vid Neapel väcktes,
i Pyrenéerna det sjöd,
en ensam, furstlig näve sträcktes
från Chisinau till grekers stöd.

[...]

L:s dolk och skuggan utav B

Mitt folk och jag betvingar alla!
– vår tsars kongressdeklaration.
Fastän i dig ger blanka tusan,
Du Alexanders bundna slav

Titanen Peters leksaksstyrka,
mustaschprytt gammalt praktförband,
som släppt tyrannen de trots dyrka
i händerna på mördarband.

När Ryssland hade lugnat ner sig
fick tsaren tid att rumla mer,
men flammorna som aldrig ger sig
var kanske sedan länge fler,

De brukade sig ofta samla
och över bågare med vin
och över glas rysk vodka svamla

Som skarpa tungor var de kända,
det brödraskap som såg varann,
än hos Nikita, snar att tända,
och än hos Ilja, varsam man.

Här Lunin, Bacchi vän och frände
till Mars och Venus ordet tog
och brummande folks hjärtan tände
när djärva ting han föreslog.
Vem läste sin *noël* där? Pusjkin!
Och melankolikern Jakusjkin
drog tyst sin dolk så folk fick se
hur mord på tsaren kunde ske.
Turgenjev med sin hälta ställde
vårt Ryssland mot sitt ideal
och tolkade vartenda tal
som om de livegna det gällde.
I adelsmännens upprorshåg
han bondeståndets frihet såg.

X:16

Так было над Невою льдистой,
Но там, где ранее весна
Блестит над Каменкой тенистой
И над холмами Тульчина,
Где Витгенштейновы дружины
Днепром подмытые равнины
И степи Буга облегли,
Дела иные уж пошли.
Там Пестель — для тиранов
И рать набирал
Холоднокровный генерал,
И Муравьев, его склоняя,
И полон дерзости и сил,
Минуты вспышки торопил.

X:17

Сначала эти заговоры
Между Лафитом и Клико
Лишь были дружеские споры,
И не входила глубоко
В сердца мятежная наука,
Все это было только скука,
Безделье молодых умов,
Забавы взрослых шалунов,
Казалось
Узлы к узлам
И постепенно сетью тайной
Россия
Наш царь дремал
.....

Fast Nevas flöden här var frusna
drog våren söderöver in;
fick mörka Kamenka att ljusna
och värmde bergen kring Tultjin.
Den trupp som Wittgenstein där följde,
förlagd på mark som Dnepr sköljde
och stäppen som Bugs fåra skar
snart händelsernas centrum var.
Där Pestel [...] tyranner [...] och samlad [...] arsenal
en högst kallblodig general,
och Muravjov, minst lika hågad,
som full av styrka och av mod
drev på i det som förestod.

Först var det mest konspirationer
bland glas Lafitte och Veuve Cliquot;
blott vänskapliga diskussioner
som hölls på ganska grund nivå
och inga hjärtan uppror lärde;
blott tråkigheter utan värde,
ett spel för unga intellekt
och vuxna slynglars lekprojekt.
Så tycktes det [...] Cell fogades till cell [...] Och steg för steg ett hemligt nätverk
i Ryssland [...] Vår tsar, han sov [...] [...]

3. Kommentarer

Översättningen ovan har inte som ambition att vara textkritisk. Den ryska texten återges helt enkelt som den brukar återges i moderna ryska utgåvor (se Puškin, 2008), inklusive den numrering som är mycket osäker och alls inte behöver spegla den rätta ordningen. För en ambitiös genomgång av olika möjliga tolkningar av de bevarade källorna, se Nabokov (1990, ss. 318–365).

Att översätta *Jevgenij Onegin* är alltid en stor utmaning. Översättaren måste balansera mellan att å ena sidan bevara meter och rim med rätt antal stavelser och betoningar på de jämna stavelserna och att å andra sidan bevara betydelsen. Ibland tillkommer dessutom – utöver sonettformen – ytterligare struktur i form av allitterationer eller anaforer (här särskilt i X:6–7). Ännu en utmaning är när många egennamn ska få plats på få rader (se t.ex. X:9). Fragmenten av kapitel X utgör i dessa

avseenden inget undantag från resten av verket. Jämfört med fullständiga Oneginstrofer är de dock både lättare och svårare att översätta. Lättare såtillvida att den fragmentariska formen förenklar rimflätan – i de flesta strofer behövs bara ett kvinnligt och ett manligt rim. Svårare dels såtillvida att den korta formen minskar handlingsutrymmet (det finns färre möjligheter att anpassa ord- och meningsföljd för att uppfylla meter och rim), dels såtillvida att ofullständigheten skapar osäkerheter som inte finns i fullständiga strofer (i analogi med att det är lättare att lägga ett fullständigt pussel än ett litet hörn där man inte ser helheten).

X:1 handlar om Alexander I; X:2 om de ryska motgångarna i Napoleon-krigen, kanske främst slaget vid Austerlitz 1805. X:3 och X:4 handlar naturligtvis om det välkända Fosterländska kriget (*Отечественная война*) när Napoleons *Grande Armée* 1812 först framryckte hela vägen till Moskva, men sedan decimerad till en bråkdel av sin ursprungliga styrka tvingades retirera. Michail Barclay de Tolly var en av de ryska befälhavarna och ledde sedermera intåget i Paris 1814. Nabokov noterar att den gud (*русский бог*) som omtalas inte är den kristne utan en särskild gudom (s. 321).

X:5 har bara tre rader, så det manliga rimmet saknas. Nabokov föreslår att den saknade fjärde raden kan vara något i stil med ”терпеть царей из рода *в род*” (s. 324). En möjlig översättningsvariant vore i så fall ”Ju mer fett, desto värre fara. / Ack ja! Vi dumma ryska män, / och kvinnor, säg hur kan det vara / att vi tål dessa tsarer än”.

Ordet ”avos” – här översatt ”om ödet vill” – som utgör anafor i X:6 och X:7 kallas av såväl Markowicz (s. 324) som Legras (s. 246) för oöversättligt. Markowicz (som också jämför med arabiskans ”inshallah”) bibehåller faktiskt det ryska ordet i sin översättning, medan Legras översätter det till den retoriska frågan ”pourquoi pas?”. Nabokov skriver ”mayhap” (s. 315) och identifierar ”klåparen av fina ätten” som furst Ivan Dolgorukij vars ode också återges (ss. 324–325). Begreppet *shibboleth* kommer från Bibeln (Dom 12:5–6) där uttalet av detta ord skiljer vän från fiende. I överförd mening rör det sig alltså om ett ord som identifierar en särskild grupp – här ryssar.

Klagomålen på vägarna i X:7 har en parallell i VII:33–34, där det ryska vägnätets usla skick målande beskrivs i samband med att Tatjana far till Moskva för att giftas bort.

X:8 återkommer till Napoleons uppgång och fall, innan X:9 fortsätter framåt i tiden och beskriver upproren i Spanien 1820–23 och Neapel 1820–21 som bägge slogs ner med utländsk hjälp. Den enarmade fursten (*безрукий князь*) var Alexandros Ypsilantis, tidigare generalmajor i rysk tjänst som förlorat sin arm i slaget vid Dresden och blev en av ledarna i det grekiska frihetskrig mot det osmanska riket som inleddes 1821. L:s dolk syftar troligen på Louis Pierre Louvel som högg ihjäl den franske tronföljaren hertigen av Berry 1820. Nabokov tolkar B som en annan fransk upprorsman, general Jean Baptiste Berton (s. 335), medan Markowicz håller öppet för andra tolkningar, exempelvis Brutus (s. 327).

X:10 rimmar inte alls och är därför, som även Markowicz noterar (ibid.), synnerligen svår att återge. Översättningen blir alltså här bara en fråga om att pricka in rätt antal stavelser med betoning på de jämna. Den omtalade kongressen syftar rimligen på någon av de kongresser som hölls i Laibach (Ljubljana) 1821 eller Verona 1822, där Ryssland ställde ut löften att hjälpa till att slå ner uppror i andra europeiska länder – Gendarme de l'Europe (ibid.).

X:11 syftar på Semjonovskij-regementet, ursprungligen inrättat som en del av den så kallade leksaksarmé som skulle lära den unge blivande Peter den store krigskonst. Regimentet släppte fram de konspiratörer som tog livet av Paul I i palatskuppen 1801.

Från X:12 och framåt börjar berättelsen mer konkret närma sig dekabristupproret och dess deltagare. Först skildras det så kallade Norra sällskapet, med Ilja Dolgorukij och Nikita Muravjov namngivna i X:14 och Michail Lunin, Ivan Jakusjkin och Nikolaj Turgenjev i X:15 (se t.ex. kommentarerna av Markowicz, s. 330–331 och Nabokov, s. 351–359). I X:15 skriver Pusjkin också in sig själv, på samma sätt som kan gör på många andra platser i *Jevgenij Onegin* (t.ex. i I:51, där poeten och hans protagonist är på väg att tillsammans resa iväg till fjärran länder). En *noël* är ursprungligen en rimmad fransk julsaga vars form Pusjkin återanvände för att leverera samhällskritik – Nabokov återger den enda bevarade (s. 352).

I X:16 är det istället det så kallade södra sällskapet som skildras; det uppror som ägde rum inom den andra armén, under befäl av fältmarskalken Peter Wittgenstein med högkvarter i Tultjin i Ukraina. De namngivna upprorsmännen är de sedermera hängda överste Pavel Pestel och överstelöjtnant Sergej Muravjov-Apostol. Vem den kallblodige generalen är råder det delade uppfattningar om; Nabokov (s. 362) och Yarmolinsky (s. 178) identifierar honom med Aleksej Jusjnevskij, medan Markowicz tror att det rör sig om Sergej Volkonskij (s. 332).

Ett av rimmen i den berömda öppningsstrofen (I:1) i *Jevgenij Onegin* är ”nauka/skuka”. I utgåvor som inkluderar fragmenten av det tionde kapitlet blir X:17 bokens allra sista strof, där samma rim återkommer. Trots att detta naturligtvis är slumpmässigt – kapitlet är ofullständigt och ordningen på de bevarade fragmenten är osäker – är det roligt att notera.

4. Avslutning

Belinskij menar naturligtvis inte bokstavligen att *Jevgenij Onegin* är en encyklopedi där man kan slå upp vilken samtida rysk företeelse som helst och läsa en aktuell beskrivning. Vad som avses är snarare det som Aristoteles diskuterar i nionde kapitlet i sin poetik, nämligen att diktaren genom att ta fasta på det lagbundna snarare än på det slumpmässiga i vissa avseenden förmår se tydligare än historieskrivaren. ”Därför är diktningen också mer filosofisk och seriös än historieskrivningen; diktningen säger det allmängiltiga, historieskrivningen det enskilda.” (Aristoteles, 1451b – s. 37 i den svenska utgåvan från 1994). Det måste alltså inte vara just *den* skalliga klädsnobben

som styr landet, just *det* kriget som utkämpas, eller just *de* upprorsmännen som möter sin död för att det ska kunna finnas något allmängiltigt i en roman som beskriver andra snarlika skeenden. Sådana lärdomar säger naturligtvis inte något om de exakta detaljerna i det som sker vid ett annat tillfälle, men de kan likafullt säga något universellt om ”det som skulle kunna hända, det vill säga det som är möjligt enligt sannolikhet eller nödvändighet” (Aristoteles, op.cit.1451a). I den meningen har fragmenten av Pusjkins tionde kapitel bäring bortom 1820-talets Ryssland.

I titelessän till *Varför läsa klassikerna* (2011) prövar Italo Calvino sig fram till svaret på den ställda frågan genom att framkasta, kontrastera och förfina olika definitioner av det litterära klassikerbegreppet. Den fjortonde definitionen i ordningen lyder: ”Klassiskt är det som fortbestår som bakgrundssorl även där den mest oförenliga samtid härskar” (s. 25). Så är det just nu. Den mest oförenliga samtid härskar verkligen. Men *Jevgenij Onegin* är en del av bakgrundssorlet som hjälper oss att förstå denna svåra tid.

Referenser

- Aristoteles. 1994. *Om diktkonsten*. Översättning till svenska av Jan Stolpe, inledning av Arne Melberg. Alfabeta, Stockholm.
- Berlin, I. 1947. The Man Who Became a Myth. I Berlin, I. *The Power of Ideas* (2002, ss. 79–87), Hardy, H. (red.). Princeton University Press, Princeton och Oxford.
- Berlin, I. 1968. The Role of the Intelligentsia. I Berlin, I. *The Power of Ideas* (2002, ss. 103–110), Hardy, H. (red.). Princeton University Press Princeton och Oxford.
- Calvino, I. 2011. *Varför läsa klassikerna*. Italienska kulturinstitutet ”C. M. Lerici”, Stockholm.
- McConnell, A. 1960. ”Pushkin’s Literary Gamble”. *American Slavic and East European Review* 19(4), 577–593. <https://doi.org/10.2307/3001281>.
- Pettersson, T. 2023. ”Är ’Krig och fred’ förstörd för all framtid?”. *Svenska Dagbladet* (Under strecket), 2023-03-15, s. 20.
- Pouchkine, A. 2005. *Eugène Onéguine*. Översättning till franska av Markowicz, A., förord av Meylac, M. Babel, Actes Sud, Arles.
- Pouchkine, A. 2009. *Eugène Onéguine*. Översättning till franska av Legras, R. L’Age d’Homme, Lausanne.
- Puschkin, A. 1889. *Eugen Onegin. Rysk sederoman på vers*. Översättning till svenska av Jensen, A. Albert Bonniers förlag, Stockholm.
- Pushkin, A. 1930. *Eugen Onegin: Roman paa Vers i ni Sange*. Översättning till danska av Rosenberg, P. A. H. Hagerups forlag, Köpenhamn.
- Pushkin, A. 1998 [1943]. *Eugene Onegin. A Novel in Verse*. Översättning till engelska av Deutsch, B., redaktörskap och introduktion av Yarmolinsky, A. Dover Publications, Mineola, NY.
- Pushkin, A. 1990 [1964]. *Eugene Onegin. A Novel in Verse: Commentary and Index (Vol. 2)*. Översättning till engelska och kommentarer av Nabokov, V. Princeton

- University Press, Princeton och Oxford. Kapitlet om dekabristupproret behandlas i kapitlet "Chapter Ten", s. 311–375.
- Pusjkin, A. 1918. *Eugen Onegin. Roman på vers*. Översättning till svenska av Jensen, A. Albert Bonniers förlag, Stockholm. Ny, omarbetad och tillökt upplaga.
- Pusjkin, A. 1966. *Jevgenij Onegin. Roman i vers*. Översättning till norska av Rytter, O. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Pusjkin, A. 1990. *Eugen Onegin*. Översättning till danska av Ipsen, J. Husets Forlag, Århus.
- Pusjkin, A. 1999. *Eugen Onegin*. Översättning till svenska av Johansson, K. Bokförlaget Murbräckan, Borrby.
- Puškin, A. 2008 [1833]. *Evgenij Onegin. Dramy*. AST Izdatel'stvo Chranitel' Moskva. Kapitel tio återges på ss. 173–176.
- Thompson, E. M. 2000. *Imperial knowledge: Russian literature and colonialism*. Greenwood Press, Westport, CT och London.
- Yermolenko, V. 2022. "From Pushkin to Putin: Russian Literature's Imperial Ideology". *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2022/06/25/russia-ukraine-war-literature-classics-imperialism-ideology-nationalism-putin-pushkin-tolstoy-dostoevsky-caucasus>, 2022-06-25.

Flottare med färg?

Erik Fält

erik.falt@outlook.com

A noir, E blanc, I rouge, U vert, O bleu : voyelles,
Je dirai quelque jour vos naissances latentes : ...

(Så börjar Arthur Rimbaud sin sonett ”Voyelles”.)

Färg som forskningsområde

Färg är ett mångfacetterat begrepp. Från vaggan till graven omges vi under vår vakna tid av regnbågens alla färger och många, många fler. Från den tidiga morgonens val av rätt färg på strumporna till kvällens sista tv-program i bästa Eastman Color lever vi i en omgivning av ljud, bilder, rörelse – och färg. Vad kan då kännas naturligare för en lingvist än att låta färgen bli temat för en språklig vandring i både tid och rum.

Denna essä får tjäna som en bakgrundsteckning till en undersökning av färgterminologin i bibeln sådan den framträder i översättningar från olika länder och epoker. Till den undersökningen återkommer jag i sinom tid.

Banbrytarna

Inom 1900-talets språkvetenskap urskiljer man lätt några enskilda insatser som – förutom att de kommit att öppna nya vägar inom lingvistikens – har ytterligare ett par gemensamma kännetecken, nämligen ett blygsamt yttre format och stor överspridning i det internationella och interdisciplinära vetenskapssamhället.

När Saussures *Cours* publicerades 1916 var det ett kvantitativt relativt beskedligt opus som presenterade idéer som blev grundläggande inte bara för strukturalistiska riktningar inom lingvistikens utan även inom angränsande vetenskaper som litteraturforskning, psykologi, psykoanalys och antropologi.

Chomskys *Syntactic Structures* av 1957 är ett till omfånget ännu mindre verk, men dess inflytande på den grammatiska forskningen under århundradets sista fyra

decennier blev inte mindre. Den generativa grammatik som formulerades i Chomskys senare verk blev skolbildande; hans syn på den inneboende kreativa språkförmågan hos människan som artspecifik befruktade den psykologiska teoribildningen lika mycket som den lingvistiska.

Liksom är fallet i fråga om Saussure och Chomsky som portalfigurer för den strukturalistiska språkforskningen respektive den generativa grammatiken, kan man kanske karakterisera den mycket omfattande litteraturen på färgforskningsområdet som skriven ”före eller efter Berlin och Kay”. Då dessa 1969 publicerade *Basic Color Terms* rycktes grundvalarna undan för vad som tidigare ansetts axiomatiskt, nämligen en ”total arbitrariness in the coding of color” (Berlin & Kay 1969: 2). I en senare upplaga definierar författarna som uppgiften för färgforskningen att fastställa de ”psychophysical and neurophysiological determinants of universal, cross-linguistic constraints on the shape of basic color lexicons” (Berlin & Kay 1999: V). Vi ser även här hur perspektivet vidgas; språket som allmänskulturellt fenomen betonas med en direkt koppling till människan som biologisk varelse.

Om färger och färgforskning

Orsakerna till regelbundenheten i färgtermernas inbördes uppträdande i skilda språk är långt ifrån klarlagda. Under Berlin och Kays framställning kan man spåra tanken på en genetisk faktor av samma slag som Chomskys djupstrukturer. Synestesi och fonetisk symbolism har framkastats som en tänkbar bidragande komponent (Allott 1974). Det är inte utan orsak som de två centrala kapitlen 5 och 6 i Vasilij Kandinskijs lika banbrytande som egendomliga bok *Über das Geistige in der Kunst*, skriven 1910 och utkommen 1911, behandlar ”Färgens verkan” (rent fysiskt såväl som dess inverkan på psyket) och ”Form- och färgspråk”. Man finner formuleringar som ”färgens smak”, ”doftande färg”, ”se ljuden som färg och höra färgen som musik” (Kandinskij 1994: 56f.). Även om de färgtermer vi varje dag använder oss av ur semantisk synpunkt är ord som betecknar fysiska realiteter, finns färg(upplevels)en som sådan så att säga i betraktarens öga. Frågan om färgordens synestetiska egenskaper och deras användning i poesi och annan skönlitteratur är naturligtvis ett särskilt tacksamt studieobjekt.¹ Man finner också undersökningsresultat som synes motsäga synen på en underliggande generell genetisk faktor bakom färgordens uppträdande.^{2 3} Redan i våra skollexika möter vi för de primära färgorden ofta formuleringar som röd (som blod), grön (som gräs) etc. På ett mera teoretiskt plan har dessa ganska handfasta definitioner sin

¹ Se t.ex. McManus 1983.

² Nowaczyk (1982) påvisade könsskillnader i användningen av färgtermer hos amerikansk collegeungdom. Bl.a. fann han att män använder fler basala färgtermer medan kvinnor har en bredare repertoar av färgord.

³ Bornstein (1973) sätter den semantiska kategoriseringen av färgtermer i samband med fysiologiska skillnader i synprocessen; en jämförelse mellan olika primärfärgssystem visar, menar han, ett regelbundet geografiskt mönster för färgbenämningarna. Artikeln innehåller f.ö. en omfattande bibliografi (op.cit.: 280–285), huvudsakligen på det psykofysiologiska området.

motsvarighet i vad man skulle kunna kalla färgterminologins prototypeteori.⁴ Listan på olika infallsvinklar för att finna svaret på frågan om färgtermernas proveniens kan göras lång.

Med Berlin och Kay som riktningsgivare har mycket av färgforskningen under de sista tre decennierna av 1900-talet inriktats på att söka klargöra hur färgterminologin i olika språk utvecklats. Det skulle föra alltför långt att här gå in på den mycket livaktiga vetenskapliga debatt som tog sin utgångspunkt i *Basic Color Terms* [BCT].⁵ Detsamma gäller de senare modifikationer av sina teorier som författarna själva gjorde.⁶ En god bild av forskningsläget⁷ på färgområdet en bit in på 1990-talet ges i Hardin och Maffi (1997). Där ventileras dels frågor som Berlin och Kays studie (1969) aktualiserat inom perceptionsforskningen, dels teoretiska och empiriska spörsmål inom antropologi⁸ och lingvistik i Berlin och Kays efterföljd. En koncis och klargörande översikt över de viktigaste etapperna i färgforskningens historia alltsedan Gladstones studie av de homeriska färgerna (1858) ger Grossmann i kapitlet "I nomi di colore lineamenti di una storia degli studi" (Grossmann 1988: 8–27). På det allmännare planet finner vi i Brusatins *Storia dei colori* (1983) en klargörande genomgång av allt från naturvetenskapliga data på området till färgteorins roll genom konsthistorien, från Newton och Goethe till Klee och Kandinskij.

I *Basic Color Terms* tecknades en generell utvecklingsgång för färgtermernas utveckling som snabbt uppfattades som axiomatisk av praktiskt taget alla forskare inom färgområdet.⁹ I synnerhet vad de sex första färgerna i hierarkin beträffar tycks uppslutningen bakom Berlin och Kay vara tämligen kompakt. Man skulle kunna tänka sig att extrapolera en fortsatt evolution med en alltmer tilltagande specialisering av

⁴ Se framför allt Wierzbicka (1990; 1992: 218–225). Wierzbicka kritiserar tanken på att färgtermerna skulle vara direkta avspieglingar av fysiologiska processer; för henne är de i stället knutna till allmänmänskliga begrepp: växter är gröna, himlen blå, elden är röd, solen gul och marken brun. När hon sätter färgerna under luppen för att försöka tolka dem prototypiskt innebär det i själva verket ett återvändande till mycket gamla vetenskapliga källsprång. Empedokles "rötter", dvs. elementen jord, luft, eld och vatten (som senare inlemmades i Demokritos atomteori) för utan möda tankarna till de fyra första färgerna hos Berlin & Kay: svart, vit, röd och grön/gul.

Wierzbicka visar för övrigt i en ytterst ambitiös studie (2001) hur Jesu bergspredikan och liknelser kan tolkas i termer av universella begrepp, alltså utan kulturspecifika bilder och metaforer (fader, rike, bröd etc.) – en ansats som är nog så intressant för den som intresserar sig för bibelöversättning.

⁵ En mycket initierad och detaljerad exposé över denna ges i MacLaury 1999.

⁶ Berlin & Berlin 1975; Kay 1975.

⁷ En uppsjö av aktuella bibliografiska uppgifter återfinns i Hardin & Maffi 1997: 55f., 222f., 239, 260, 282, 291f., 344ff., 370ff. (antropologi och lingvistik) samt 87f., 115ff., 113f., 148f., 161f., 192f. (psykologi, fysiologi och psykofysik). En värdefull källa är också bibliografin i Grossmann 1988 som förtecknar över 1300 arbeten om färgord i de mest skilda språk från 1814 och framåt. Där analyseras i övrigt ett rikt material av färgtermer i katalanskan, kastiljanskan, italienskan, rumänskan, latinet och ungerskan ur såväl synkronisk som diakronisk synpunkt.

⁸ När kulturanthropologerna övergett evolutionsparadigmet vad olika slag av sociala system beträffar, får detta konsekvenser även för deras syn på det ämne vi här studerar. Så föreslår Jacobson-Widding (1999: 233ff.) som alternativ till Berlin och Kays synsätt en teori där färgterminologins utveckling ses inte endast som en neurofysiologisk anpassning till social eller teknologisk utveckling utan snarare som en perceptuell anpassning till social klassifikation.

⁹ Se t.ex. Ortner 1981 eller Klaus 1989. Vi möter tankegångarna även tidigare hos t.ex. Oksaar 1961 och Römer 1968. Jämför dock Saunders (1999) utomordentligt kraftiga kritik av på det hela taget samtliga 14 konferensbidrag från Asilomarkonferensen 1992 som publicerades i Hardin och Maffi (1997).

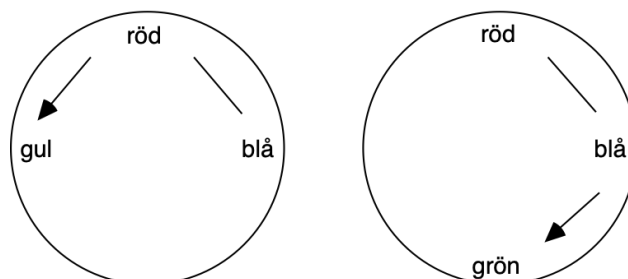
färgtermer i takt med den moderna tidens krav. En sådan hypotes var t.ex. en utgångspunkt för Stoeva-Holms avhandling (1996) om färgbeteckningar i tyska modetexter. Inte ens inom ett så ”modernt” gebit visade sig emellertid hypotesen relevant.¹⁰ De grundläggande färgorden var helt dominerande i materialet: de förmedlar en neutral information om den aktuella textilien (”Die blaue Bluse ausgezeichnet zum dunklen Hose”), de kan användas för att mera allmänt återge generella tendenser inom modevärlden (”Weiss beherrscht die Modeszene.”), med sitt större betydelseinnehåll kan de agera som ställföreträdare för undernyanser (”Alle Farben enden mit Weiss – Winterweiss, Schneeweiss, Wollweiss.” etc.).¹¹

Den oerhört omfattande forskningen om färgterminologin har jag diskuterat i Fält, Erik (1995), *Snövit och de sju färgerna. En studie i färgord, särskilt i de slaviska språken* (Uppsala slavic papers 22). Uppsala: Uppsala University. För allmänna och mera övergripande frågor hänvisar jag till denna bok och till litteraturförteckningen där. Utförliga litteraturförteckningar av senare datum finner vi i MacLaury et al., *Anthropology of color. Interdisciplinary multilevel modeling* (2007) och i Uusküla, *Basic colour terms in Finno-Ugric and Slavonic languages: Myths and facts* (2008: 43–50, I 122, II 394–396, III 26–28, IV 167–168, V 16–18).

Om färguppfattning

På samma sätt som tonhöjden hos signalen från en ambulans till synes [!] sjunker en halv ton när den passerar oss till följd av dopplereffekten påverkas vi i vår subjektiva färguppfattning av många faktorer som är väl kända.

Både ett flödande solsken och ett trolskt månsken gör att färgmättnaden i tingen omkring oss minskar. En blå himmel, skuggan under ett träd eller en röd tegelmur intill objektet är faktorer som varje fotograf över det rena amatörstadiet vet att ta hänsyn till. En röd nyans intill en blå tenderar att uppfattas som mera gulaktig – den blå däremot får en dragning åt det gröna hållet. I bägge fallen verkar jämförelsefärgens komplementärfärg så att säga tilldragande:

¹⁰ ”Somit kann für die Entwicklung der Farbenbenennung in deutschen Modetexten festgestellt werden, daß sie weniger durch die Herausbildung neuer Modelle und Mittel gekennzeichnet ist, als vielmehr durch den veränderten Ausnutzungsgrad der bereits vorhandenen Möglichkeiten und durch die verschiedenartigen Kombinationen vorhandener sprachlicher Mittel” (Stoeva-Holm 1997: 36f.).

¹¹ Exempelen citerade efter Stoeva-Holm (1997: 27).

Ett mellangrått föremål förefaller mörkare när det placeras intill ett vitt än när det kontrasteras mot ett svart. Exempelen är välkända och kan mångfaldigas. De påminner oss om att – även om vi med modern teknik kan hålla yttre faktorer i färgbeskrivningen (uttryckssidan?) förvånansvärt konstanta – påverkas den subjektiva färguppfattningen (innehållssidan?) ändå av störningar som försvårar en objektiv beskrivning. Även färgblindhet av olika slag hör till de fenomen som vi i detta sammanhang bortser ifrån trots att det rör sig om nog så vanliga företeelser.

Gränsdragningsproblem

Låt oss med Berlin och Kay anta att de flesta språk räknar med sju (i några fall åtta) grundläggande färger. Då återstår ändå problemet att sätta namn på dessa färger. Ibland är svaret lätt att finna, understundom är frågan lite mer komplicerad.

Några exempel från olika språk och kulturer men också från olika tidsepoker får illustrera de avgränsningsproblem som uppkommer. Det första exemplet gäller termerna för *grön* i hebreiskan, grekiskan och det austronesiska språket hanunóo i södra Filippinerna.

Samtliga fyra hebreiska färgtermer i GT som vi finner inom det gulgröna området betecknar primärt företeelser inom växtriket, men medan tre av dem (*jæraeq*, *jārāq* och *j̄raqraq*) tar sikte på den spirande grödans gröna färg, finner vi den fjärde (*jērāqôn*) som beteckning för den av rost angripna gula (?) säden och för på liknande sätt bleknade anleten. Oavsett om den ursprungliga betydelsen av roten *jrq* har varit ”grön växt” (Gradwohl 1963: 27–30) eller ”frisk planta” (Brenner 1982: 101) får man förmoda att de olika avledningarna tidigt i trängre mening kommit att beteckna den naturliga grönskan, dvs. ’grön’. I ljuset av Berlin och Kays hypotes att den färgterm vi möter efter ’vit’, ’svart’ och ’röd’ står för ’pale to green’ eller ’pale to yellow’ (Berlin & Kay 1969: 18) förstår vi lätt att roten *jrq* med avledningar av Brenner (1982: 102) definieras ganska vitt som ”tan’, ’yellowish green’, ’green’, ’greenish’”.

Gradwohl (1963: 33, not 50) räknar inte hebr. *ra^anān*¹² som ett färgord utan tolkar dess innebörd som ’frisk’. Emellertid kan man fråga sig om inte *ra^anān* snarare har en prototypisk betydelse ”frisk, grön(t lövverk)” där färgbetydelsen (grön) är inkluderad i och knappast kan skiljas från den mera allmänna innebörden (frisk). I klassisk grekiska möter vi på ett sådant sätt *χλωρός* som beskrivning av löv och växter. Den traditionella synen är att ordet har två betydelser – liksom sv. *grön* kan stå för å ena sidan ”grön till färgen” och ”omogen”, ”oerfaren” etc. å den andra.

¹² Ordet förekommer 18 gånger i GT i samband med träd eller frukter. *Vulgata* översätter endast en av dessa förekomster med en färgterm (*viridis*; i *Bibel 2000* – *grön*). LXX ger i samtliga 18 fall andra översättningar än en färgterm (*tät*, *skuggig*, *fet* etc.).

Lyons (1999: 53) ser – i anslutning till Conklin (1955) – en parallell mellan det ovan nämnda förhållandet i grekiskan och det filippinska språket hanunóo. Där möter vi färgtermen (*ma*)*latny* (”ljusgrönt och mellanting mellan grönt, gult och ljusbrunt”).

Conklins beskrivning (op.cit.) av färgorden i hanunóo var banbrytande. De fyra huvudgrupperna av färger där är ”mörkhet” (svart, mörkblått, grönt och purpur), ”ljushet” (vitt och andra bleka färger), ”rödhet” (röda, gula och orange färger hos torkade växter) och ”grönhet” (ljus grönt och brunt i växtriket).

Det klassiska exemplet från hanunóo på hur ”level-1 ord” (dvs. färgord som saknar en överordnad färgterm) ibland innehåller både färg- och ickefärginformation är (*ma*)*rara* (rödbrunt, rött, orange, gult) och just det ovan nämnda (*ma*)*latny*. För att citera Conklin:

[T]here is an opposition between dryness or desiccation and wetness or freshness (succulence) in visible components of the natural environment which are reflected in the terms *rara* and *latny* respectively [...] A shiny, wet, brown-colored section of newly-cut bamboo is *malatny* (not *marara*). (op.cit.: 191)

Oppositionerna mörkt/ljust och friskt/torrt är således basala.

Frågan om metaforisk eller metonymisk transfer i sådana fall som anförts ovan vore värd ett närmare studium. Det faller emellertid utanför ramen för detta arbete.

Det andra exemplet gäller färgen *röd* som erbjuder vissa problem i klassisk grekiska. Instinktivt är väl varje grecist benägen att se *έρυθρός* som bastermen och *φοινίκεος* och *πορφύρεος* som hyponymer till *έρυθρός* på samma sätt som engelskans *scarlet* och *crimson* i förhållande till *red*.

Lyons menar (1999: 59) att vilken som helst av dessa tre termer kan stå för att kallas ”BK-red”. Mot resonemanget kan naturligtvis anföras att grekiskan under sin långa historia mycket väl kan ha växlat term för ’röd’ både en och flera gånger.^{13 14}

Låt oss emellertid – med alla reservationer – i en kommande undersökning göra ett försök att ställa upp en ”normalmatris” för färgterminologin i de språk som tas upp i den framställningen.

Problemet blått

Avgränsningen av det blå färgområdet tycks utgöra ett problem för världens språk. I fornspråken gäller detta i så måtto att dessa oftast saknar en term för färgen ifråga; i en del samtida språk är problemet det omvända: det finns två termer som kan göra anspråk på en position som basterm enligt *BCT*.

¹³ Kay studerar i en artikel (1975) just sådan synkron variation och diakron förändring av färgord. T.ex. har engelskans *tan*, *chartreuse* och *turquoise* under loppet av en generation ersatts med *beige*, *lime* respektive *aqua*. Franskans *marron* har praktiskt taget helt trängt undan *brun* som term för ’brun’ etc.

¹⁴ Jfr f.ö. fornslaviskans *краснь* = *красивый*, *прекрасный* och ryskans *красный* ’röd’.

Slavisten exemplifierar här rent instinktivt med *синий* 'mörkblå' och *голубой* 'ljusblå' i ryskan. Dessa ses oftast som basala färger – både *синий* och *голубой* uppfyller ju de fyra kriterier på en baseterm som ställs upp i *BCT* (1969: 6) – men ibland sammanförs de som en enda kategori av blått. Kay och McDaniel tolkar *голубой* som en baseterm för en del ryssar men troligen inte för alla och ser den som "a potential instance of a twelfth basic color term". En genomgång av de tre viktigaste ryska frekvensordböckerna visar att *голубой* har en endast obetydligt lägre frekvens än *синий* men rankas långt före *розовый*, *коричневый*, *фиолетовый* och *оранжевый* som alla fyra har status som basetermer, om än med viss tvekan i de två sistnämnda fallen. Det förefaller därför rimligt att acceptera både *синий* och *голубой* som basetermer i modern ryska och se detta faktum som ett undantag till hierarkin i *BCT* – eller kanske snarare som en vidareutveckling av denna.

Påståendet att *голубой* är en lika basal term som *синий* styrks av ett test som Morgan och Corbett (1989) genomförde på ett trettioital ryska studenter. Faktiskt återfanns både *синий* och *голубой* bland de fem färger som var mest "salient" av de sammanlagt 167 (!) olika färgtermer som de drygt 30 försökspersonerna sammantagna nämnde under den totala försökstiden om fem minuter. Intressant nog var *голубой* mera "salient" än *синий* och dessutom faktiskt den term av de 167 som det största antalet av studenterna nämnde under den första minuten av försöket!

Liknande försök i betydligt större skala hade genomförts 20 år tidigare av Battig och Montagu (1969) och då på 442 amerikanska studenter. Testet innefattade inte mindre än 56 olika semantiska kategorier. En av dessa var (engelska) färgtermer. De 11 engelska basetermerna enligt *BCT* placerade sig inom de 12 första platserna; den enda ickebasala termen var *violet* på 11:e plats (med *gray/grey* på 12:e plats).

Resultaten av bägge dessa i korthet refererade undersökningar visar klart att "psychological salience" får anses vara ett mycket starkt kriterium när det gäller att avgöra en färgterms eventuella status som baseterm. Och att *голубой* numera måste ses som en baseterm förefaller klart. Även om den utvecklingsgång från 2 till 11 färger som skisserades i *BCT* – särskilt i dess första, "starka" version men även i de modifierade "svagare" varianterna – kan tyckas vara ett Columbi ägg i förhållande till Whorf-Leehypotesens relativism, är det ju faktiskt ingenting som säger att den är undantagslös eller har avstannat.

Samma distinktion som ryskan gör maltesiskan, där *blu* står för 'mörkblå' och *çelēsti* (förstås) för 'himmelsblå'. Den som studerat Berlin och Kay vet att tillägga att även vietnamesiskan uppvisar dubbla termer för vad de flesta av oss ser som en blå färg. Det gäller för övrigt åtskilliga andra språk.

Om vi så går över till det motsatta problemet, nämligen att vissa språk saknar en generell term för blått, kan vi konstatera att detta till exempel gäller för latinet. Goetz (1905–08) diskuterar problemet under den provocativa rubriken "Waren die Römer blaublind?" Det faktum att ett språk – och latinet är på intet sätt enastående i detta

avseende – saknar en övergripande term för färgen blått kan synas märkligt. Vi ser väl normalt blått som en synnerligen primär färg; den hör till de grundfärger vi behöver för att kunna framställa alla sekundära och tertiära färger.

Det har gjorts många preferensundersökningar beträffande färger. En sammanställning av över 21000 bedömningar ger rangordningen 1. *blått*, 2. *rött*, 3. *grönt*, 4. *violett*, 5. *orange*, 6. *gult*. Om vi förutsätter att människors färgpreferenser är någotsånär desamma idag som för 2–3000 år sedan, kan vi inte se ändrade preferenser som en förklaring till att många språk i äldre skeden saknade färgbeteckningar för det blå området. Den blå färgen är som vi ser problematisk på många sätt.

Man har hävdad att även bibelhebreiskan saknar en färgterm för blått. Slutsatsen är naturlig om man som Gradwohl inte räknar pigmentfärger som färgkvaliteter. Det är emellertid ett faktum att både den röda och den blå purpurn spelade en mycket stor roll under antiken som handelsvara med fenicierna som de ledande producenterna. Även om *argaman* (אַרְגָּמָן) och *techelet* (תְּכֵלֶת) rimligen lånats in i hebreiskan tillsammans med produkterna röd respektive blå purpur, förefaller det rimligt att oavsett proveniens betrakta dem som färgtermer.

Slutligen några ord om den blå färgen och förhållandena i hebreiskan. Gradwohl noterar i sin sammanfattning (1963: 88) att de bibelhebreiska färgtermerna är rikt utvecklade och differentierade inom det röda området och betydligt mindre inom det gulgröna, medan ett ord för 'blå' helt saknas. Något förvånande ställer han en fråga i Gladstones efterföljd:

Könnte es vielleicht sein, daß die alten Israeliter Blau überhaupt nicht und Gelb-Grün bloß ungenügend wahrgenommen haben, und also ihr Farbensinn bloß für Rot voll ausgebildet gewesen war? [...] Ließe es sich da nicht denken, daß der Farbensinn der Israeliten zwar nicht gestört, aber noch nicht voll entwickelt war?

Som svar ger han en resumé av Magnus (1880) slutsatser om förhållandet mellan färgsinne och färgbeteckningar – dock med tillägg av en egen något kuriös förmodan att de hebreiska termerna för grönt utvecklats mera, eftersom den magra marken i landet gjort invånarna mera benägna att iaktta varje spirande grönt strå i en i övrigt ganska vegetationslös omgivning.

Gamla testamentet skiljer noga mellan röd och blå purpur, två nyanser som kommer från olika purpurnäckor. Om *purpur* kan sägas vara en varm färg med en aning kyla, gäller det motsatta om den djupblå växtfärgen *indigo*. De båda färgerna delar emellertid ett par egenskaper som givit dem en särställning i färghistorien: hårdighet och – som en följd härav – hög status.

Som framgår av vad som ovan sagts är det väl känt och ofta omvittnat att ryskan har två bastermer för blått (*синий* och *голубой*). Enligt Berlin och Kay (1969: 35, 95) kan ungerskan uppvisa en motsvarande dikotomi inom det *röda* området. I sin avhandling redovisar Uusküla (2008) resultatet av ett fältarbete i Ungern, Finland och Tjeckien.

För ungerskans del menar hon att endast *piros* 'ljusröd' har status av basfärg till skillnad från *vörös* 'mörkröd' som "shows low frequency" (op.cit.: 8).

Ett analogt förhållande för det röda området har hävdats av Schmiedtová och Schmiedtová (2002) för tjeckiskan (*červená* respektive *rudá*). Här leder Uuskülas undersökningar till slutsatsen (2008: III, 25) att *červená* är bastermen medan *rudá* inte kan anses vara "an extra basic colour term". Vidare litteratur beträffande problemet ry. *синий/голубой* och ung. *piros/vörös* anförs hos Uusküla (2008: I 122, II 394–96, III 26–28, IV 167–68, V 16–18).

Ryskan – färgsystemets gossen Ruda

Ryskan är intressant såtillvida att dess färgtermsystem inte helt passar in i *Basic Color Terms* schema. Mest påfallande är förstås att ryskan har två termer för blå (*синий* och *голубой*). Vidare tycks en basterm saknas för purpur, där *пурпурный*, *пурпуровый*, *лиловый*, *багровый* och *фиолетовый* nämnts som tänkbara kandidater. Slutligen har *бурый* nämnts som en konkurrent till *коричневый*.

Ett experiment i Battig och Montagus (1969) efterföljd som företogs av Morgan och Corbett visade "the psychological salience" hos 167 ryska färgtermer (Morgan & Corbett 1989: 140). Resultatet visade att *бурый* intog först 108:e plats av dessa, att jämföra med *коричневый* som nr 10, med *тёмно-коричневый*, *светло-коричневый* och *бледно-коричневый* på 31:a, 70:e respektive 85:e plats. Det är rimligt att anta att denna "psychological salience" är starkt korrelerad med begreppet basterm; slutsatsen blir alltså att endast *коричневый* kan räknas som basal företrädare för brun.

Av de fem pretendenterna på platsen för purpur menar Morgan och Corbett utifrån samma undersökningsresultat att *пурпуровый* och *багровый* har "a weaker claim to basic status ... Purpurnyj 'purple' retains some claim to basic status, but the strongest contenders for the Russian purple 'slot' are lilovyj 'lilac' and (perhaps the best contender) fioletovyj 'violet'".

De två termerna för 'blå', slutligen, låg båda bland de fyra högst placerade färgtermerna i det refererade försöket. Intressant nog toppades listan av *голубой* med *синий* på fjärde plats. Rimligen talar detta för att även *голубой* numera måste räknas som basterm i ryskan.

Morgan och Corbett sammanfattar (1989: 140):

By adding further evidence that Russian has two basic terms for blue, while still having insufficient evidence to say that Russian has a single term for purple (there are problems with fioletovyj 'violet' and lilovyj 'lilac', discussed in Corbett and Morgan 1988), we confirm that Russian causes difficulties for the Berlin and Kay hypothesis, and so deserves further investigation.

Är bibeln en ovanligt färglös bok?

Man kan kanske med visst fog påstå att den klassiska hebreiskan är fattig på adjektiv. Biskop Bo Giertz (1984) har exemplifierat ett sådant påstående med ett par gammaltestamentliga citat: ”en stor röst”, ”en stor åska”. Om vi begränsar oss till färgadjektiven noterar vi ganska snart att antalet olika färgtermer inte är särskilt stort.

Redan en ytlig genomläsning av de gammaltestamentliga texterna lämnar också ett intryck av att dessa färgadjektiv är ganska lågfrekventa i jämförelse med dem vi finner i de flesta texter vi möter i dagens samhälle. Om vi accepterar att Gladstones teori om att grekerna på Homeros tid var färgblinda var felaktig och att detsamma rimligen gällde folken i Främre Orienten vid tiden för Gamla testamentets tillkomst, får vi i stället nöja oss med att konstatera att den inre motivationen att klä de homeriska sångerna likaväl som de gammaltestamentliga böckerna i många och bjärta färger uppenbarligen saknats. Man kan tänka sig att bevekelsegrunderna varit mer eller mindre desamma i bägge fallen. Kanske kan en kommande undersökning bidra till att belysa frågan.

Vi har konstaterat att några av våra äldsta levande litterära minnesmärken karakteriseras av en påfallande liten benägenhet att använda sig av färgbeteckningar. På sitt sätt kan man tolka detta som ett stöd för den grundtanke som löper igenom Berlin och Kays klassiska framställning. Människans språk uppvisar, menar de, i sin historiska utveckling ett gradvis ökande behov att klä de språkliga uttrycken i en mera diversifierad färgskrud. Om man kan tänkas belägga detta i den litteratur som är tillgänglig för oss, är de homeriska sångerna och de bibliska texterna onekligen väl ägnade att styrka en sådan tes, även om man med fog kan hävda att orsaken åtminstone för bibelns vidkommande lika väl torde kunna återfinnas i dess alldeles speciella genretillhörighet.

Påståendet att den klassiska hebreiskan är påfallande fattig på färgtermer är knappast ägnat att förvåna. Den samlade litteraturen på språket utgörs ju av just *Gamla testamentet*. Som framgår av Brenners studie (1982) av färgtermerna i klassisk hebreiska innebär detta dels språkliga luckor inom det språkliga fältet, dels att de termer som används tenderar att bli semantiskt överladdade och därför inte tillräckligt specifika. Brenner sammanfattar ”...the field does not appear as a well-developed segment of OT vocabulary” (op.cit.: 177).

Mutatis mutandis har motsvarande omdömen fällts även om klassisk grekiska och latin. Den stora skillnaden är här givetvis att vi har hela litteraturen – poesi och prosa – skriftligt traderad till våra dagar.

Till frågan om de bibliska färgerna får vi anledning att återkomma.

Anförd litteratur

- Allott, R. M. 1974. "Some apparent uniformities between languages in colour-naming." *Language and speech* 17(4), 377–402.
- Battig, William F. & Montague, William E. 1969. "Category norms of verbal items in 56 categories: a replication and extension of the Connecticut category norms." *Journal of experimental psychology*. Monograph 80:3:2.
- Berlin, Brent & Kay, Paul. 1969. *Basic color terms: their universality and evolution*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press. [Rev. uppl., 1999. Stanford: Calif. CSLI.]
- Berlin, Brent & Berlin, Elois Ann. 1975. "Auaruna color categories." *American ethnologist* 2, 61–87.
- Bibel 2000 = Bibelkommissionens översättning.
- Bornstein, Marc H. 1973. "Color vision and color naming: a psychophysiological hypothesis of cultural difference." *Psychological bulletin* 80(4), 257–285.
- Brenner, Athalya. 1982. *Colour terms in the Old Testament*. Sheffield: JSOT Press.
- Brenner, Athalya. 1999. "On color and the Sacred in the Hebrew Bible." Borg, Alexander (ed.) *The language of color in the Mediterranean: an anthology on linguistic and ethnographic aspects of color terms*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm oriental studies 16, 200–207.
- Brusatin, Manlio. 1983. *Storia dei colori*. Torino: Einaudi.
- Chomsky, Noam. 1957. *Syntactic structures*. The Hague: Mouton & Co.
- Conklin, Harold C. 1955. "Hanunóo color terms." *Southwestern journal of anthropology* 11: 339–344. [Omtryckt i Hymes, Dell H. *Language in culture and society: reader in linguistics and anthropology*. New York: Evanston; London: Harper & Row, 1964].
- Fält, Erik. 1995. *Snövit och de sju färgerna: en studie i färgord, särskilt i de slaviska språken*. Uppsala: Uppsala slavica papers 22.
- Giertz, Bo. 1984–85. *Förklaringar till Nya testamentet* 1–3. Stockholm: Församlingsförlaget.
- Gladstone, William Ewart. 1858. *Studies on Homer and the Homeric age*. Oxford: Oxford University Press.
- Goetz, K. E. 1905–08. "Waren die Römer blaublind?" *Archiv f. lat. Lex. und Gram.* 14, 75–88; 15, 527–547.
- Gradwohl, Roland. 1963. *Die Farben im Alten Testament. Eine terminologische Studie*. Berlin: Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 83.
- Grossmann, Maria. 1988. *Colori e lessico. Studi sulla struttura semantica degli aggettivi di colore in catalano, castigliano, italiano, romeno, latino ed ungherese*. Tübingen: Tübinger Beiträge zur Linguistik 310.
- Hardin, C.L. & Maffi, Luisa (eds). 1997. *Color categories in thought and language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jacobson-Widding, Anita. 1999. "Colors and the social order: symbolic classification in Central Africa." Borg, Alexander (ed.) *The language of color in the Mediterranean: an anthology on linguistic and ethnographic aspects of color terms*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 232–253.
- Kandinsky, Wassily. 1994. *Om det andliga i konsten*, övers. Ulf Linde och Sonja Martinson. Göteborg: Vinga press.

- Kay, Paul. 1975. "Synchronic variability and diachronic change in basic color terms." *Language in society* 4, 257–270.
- Klaus, H. 1989. "Beobachtungen zu den Modefarbenwörtern in der deutschen Gegenwartssprache." *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 17, 22–57.
- Lyons, John. 1999. "The vocabulary of color with particular reference to ancient Greek and classical Latin." Borg, Alexander (ed.) *The language of color in the Mediterranean: an anthology on linguistic and ethnographic aspects of color terms*. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm oriental studies 16). Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 38–75.
- LXX = Septuaginta[översättningarna av Gamla testamentet].
- MacLaury, Robert E. 1999. "Basic color terms: twenty-five years after." Borg, Alexander (ed.) *The language of color in the Mediterranean: an anthology on linguistic and ethnographic aspects of color terms*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1–37.
- MacLaury, Robert E. et al. (eds). 2007. *Anthropology of color: interdisciplinary multilevel modeling*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Magnus, Hugo. 1880. *Untersuchungen über den Farbensinn der Naturvölker*. (Preyer Samml. physiol Abh. 2). Leipzig: G. Fischer.
- McManus, Ian Christoffer. 1983. "Basic colour terms in literature." *Language and speech* 26(3). London: Bedford College, University of London, St Mary's Medical School, 247–252.
- Morgan, Gerry & Corbett, Greville. 1989. "Russian colour term salience." *Russian linguistics* 13, 125–141.
- Nowaczyk, Ronald H. 1982. "Sex-related differences in the color lexikon." *Language and speech* 25(3), 257–265.
- Oksaar, Els. 1961. "Ueber die Farbenbezeichnungen im Deutsch der Gegenwart." *Muttersprache* 71, 207–220.
- Ortner, H. 1981. *Wortschatz der Mode*. Düsseldorf: Schwann.
- Römer, Ruth. 1968. *Die Sprache der Anzeigenwerbung*. Düsseldorf: Schwann.
- Saunders, Barbara. 1992. *The invention of basic color terms*. Utrecht: Faculty of Social Science, University of Utrecht.
- Saussure, Ferdinand de. 1916. *Cours de linguistique générale*. Lausanne: Hayot.
- Schmiedtová, Vera & Schmiedtová, Barbara. 2006. "Určení jazykové základovosti barev v českém národním korpusu." *Korpusová lingvistika: stav a modelové přístupy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Stoeva-Holm, Dessislava. 1996. *Farbbezeichnungen in deutschen Modetexten: eine morphologisch-semantische Untersuchung*. [Diss. Uppsala.] Stockholm: Gotab.
- Stoeva-Holm, Dessislava. 1997. "Farbbezeichnungen in deutschen Texten zur Mode." *Nazwy barw i wymiarów*. Stockholm: Stockholm slavic papers. Stockholms universitet, 25–31.
- Uusküla, Mari. 2008. *Basic colour terms in Finno-Ugric and Slavonic languages: myths and facts*. [Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis 9.] Tartu: Tartu Ülikool Kirjastus.
- Vulgata = Versio vulgata [katolska kyrkans officiella bibelöversättning fram till 1979].

- Wierzbicka, Anna. 1990. "The meaning of color terms: semantics, culture, and cognition." *Cognitive linguistics* 1(1), 99–150.
- Wierzbicka, Anna. 1992. "Semantic primitives and semantic fields." Lehrer, Adrienne & Kittay, Eva Feder (eds) *Frames, fields, and contrasts: new essays in semantic and lexical organization*. Hillsdale: Erlbaum Associates, 209–228.
- Wierzbicka, Anna. 2001. *What did Jesus mean?: explaining the Sermon on the mount and the parables in simple and universal concepts*. New York: Oxford University Press.

SVENSK TJECHOVLITTERATUR 1897–2023

En bibliografi

Lars Kleberg
lars.kleberg@sh.se

De svenska läsarna mötte till en början Anton Tjechovs konst genom humoristiska noveller som trycktes i dagspressen. Tidigast att kommentera Tjechovs mer seriösa sidor var Hjalmar Söderberg i en bokrecension år 1897. Han fascinerades av den ryske författarens kanske mest gåtfulla berättelse, ”Den svarte munken”, och sökte förbindelser till de stora klassikerna, främst Dostojevskij. Det dröjde till 1928 innan de svenska läsarna fick möjlighet att bilda sig en uppfattning om Tjechovs hela författarskap, då Gebers förlag satsade på en samlingsutgåva om fyra volymer (tre med de viktigaste novellerna och en med dramatiken). Märkligt nog är detta fortfarande – 95 år senare – den största och mest representativa utgåvan av författarens verk på svenska. Efter andra världskriget började hans dramatiker att spelas i Sverige och samtidigt inleddes publiceringen av en lång rad novellurval. Tyvärr återger nästan inte en enda av de mer än trettio samlingarna av Tjechovs noveller som kommit ut på svenska mellan 1896 och 2022 verken i kronologisk ordning, än mindre med angivande av tillkomstår. På så sätt har läsarnas bild av författaren, i den mån den bygger på mer än hans dramatiker, blivit både diffus och schablonartad; dynamiken i hans utveckling försvinner.

Utgångspunkten för Erik Blombergs sociologiska essä ”Epoken Tjehov”, det första svenska försöket att läsa författarens verk som en helhet, var Gebers utgåva från 1928. Dramatiken fick sitt genombrott i Sverige senare, men har sedan — liksom ofta i väst — tidvis helt kommit att överskugga prosaverket. Detta trots att Kurt Jaensson publicerade en stor och uppmärksam essä om Tjechovs noveller i *Bonniers Litterära Magasin* år 1954, som ackompanjerades av Asta Wickmans översättning av ”Damen med hunden” (vilken sades vara obekant för de svenska läsarna, trots att den översatts av Werner Söderhjelm i *Ord och Bild* redan 1926). För slavistprofessorn Nils Åke Nilsson kom Tjechov kanske att bli den viktigaste av alla ryska författare. Under loppet av flera decennier återkom han till dennes verk i en rad originella studier och gjorde det dessutom oerhört populärt genom flera novellurval i serien Tidens ryska klassiker.

Föreliggande bibliografi innehåller böcker och artiklar på svenska och dessutom av svenska och finlandssvenska författare i översättning. Tidningsartiklar och recensioner är, med några undantag, ej inkluderade. Det finns två tidigare, men ofullständiga, ryska bibliografier över svensk Tjechovlitteratur:

Еськина, Л.А., ”Шведская литературная критика о Чехове (Обзор)”, в: *Новые зарубежные исследования творчества А.П. Чехова. Сборник обзоров*, ред. А.Н. Николукин, Москва: Академия наук СССР – ИНИОН 1985, 206–215.

Григорьева, Л., ”Чехов в Швеции”, в: *Чехов и мировая литература*, кн. 2 (=Литературное наследство, 100:2), ред. З.С. Паперный и Э.А. Полоцкая, Москва: Наука 2005, 555–591. [Jfr Lars Klebergs recension i *Чеховский вестник* 19, 2006, 13–14.]

Docenten vid MGU i Moskva Petr Dolženkov har tillsammans med Vladimir Kataev publicerat en bibliografi över rysk och utländsk Tjechovlitteratur, där även en stor del av nedanstående titlar återfinns (dock inte grupperade nationsvis):

Долженков, П.Н., В.Б. Катаев, *Библиография работ об А.П. Чехове на русском и иностранных языках за 1961–2005 гг.*, Москва: Издательство Московского университета 2010.

Sedan år 2012 gör Petr Dolženkov en fortsättning på sin bibliografi i tidskriften *Čechovskij vestnik* (från och med nr 27). Tyvärr finns tidskriften för närvarande inte tillgänglig i elektronisk form (titlarna återfinns på adressen <https://istina.msu.ru/profile/pnd57/>)

Ett varmt tack till Märta Bergstrand för granskning av min företckning. Kompletteringar och rättelser mottages tacksamt på adress lars.kleberg@sh.se.

Järfälla den 5 oktober 2023.

L.K.

[anonym], "Anton Pavlovitsch Tschechov", i: Anton P. Tschechov, *Tre berättelser*, öfvers. från ryskan af Walborg Hedberg, Stockholm: Bonnier 1896, 1.

Söderberg, Hjalmar, "Ur bokmarknaden" [rec. av Anton Tschechov, *Svarte brodern m.fl. berättelser*, anonym övers. (Elin Schosty), Helsingfors: Söderström 1896], *Ord och Bild* 1897:2 – "Dagboken", 9–10.

[anonym], "Förord", i: Anton Tschechov, *Rysk kärlek. Noveller*, anonym övers., Stockholm: Bonnier 1902, V–XIII.

Omtryck i:

Anton Tschechov, *Rysk kärlek*, Stockholm: Bonnier 1917, 3–8.

Krapotkin, Peter [Petr Kropotkin], "A.P. Tschéchov", i förf:s *Den ryska litteraturens historia*, övers. från det engelska originalet av Naemi Ossian-Nilsson, Stockholm: Bonnier 1906, 350–362.

Polonskij, Georg, "Tschechov och Gorkij", i förf:s *Ryska litteraturens historia*, övers. av G.B. Lundgren, Lund: Gleerup 1906, 138–141.

Meresjkovski, Dimitri S., [Dmitrij Merežkovskij], "Tschechov och Gorki" ["Čechov i Gor'kij"], i förf:s *Borgare och plebejer*, bemyndigad öfvers. af E. Weer [Ellen Wester], Stockholm: Geber 1908, 45–104.

Jensen, Alfred, *Rysk kulturhistoria*, bd. 3, Stockholm: Ljus 1908, 270–271.

Humble, Verner, "Anton Tschechov" [rec. av A.A. Izmajlov, *Čechov 1860–1904 (Žizn'. Ličnosť. Tvorčestvo.) Biografičeskij nabrosok*, Moskva: Tipografija t-va I.D. Sytina 1916], *Finsk Tidskrift*, t. LXXXII, 1917:2, 132–137.

A-d J. [=Alfred Jensen], "Tjechov, Anton Pavlovitj", *Nordisk Familjebok*, 2:a uppl., bd. 29, Stockholm: Nordisk Familjebok 1919, sp. 185–186.

Karlgren, Anton, "Den förrevolutionära ryska litteraturen. 1. Från 90-talets slut till den första ryska revolutionen (1905)", *Vår tid. Årsbok utgiven av Samfundet De nio*, 5, Stockholm: Svenska andelsförlaget 1920, 145–199.

W.S. [=Werner Söderhjelm], "Anton Tjechov. Några inledningsord" [till W. S:s övers. av "Damen med den lilla hunden"], *Ord och Bild* 1926:8, 465–468.

Söderhjelm, Werner, "Anton Tjechov [sic]. Några inledningsord", i: Anton Tjechov [sic], *Paviljong 6* [m.fl. noveller], övers. av Hjalmar Dahl, Stockholm: Geber 1928, VII–XV.

Agrell, Sigurd, "Anton Tjechov", i: Anton Tjechov, *Humoristiska noveller*, övers. av Gunnar Möller, Lund: Nils Sundqvist 1930, 5–10.

Lindberg, Per, *Kring ridån. Studier i teaterns utveckling under femtio år*, Stockholm: Bonnier 1932, 49–50.

Blomberg, Erik, "Epoken Tjechov [sic]" (1929), i förf:s *Stadens fångar. Litterära studier och analyser*, Stockholm: Bonnier 1933, 2–38.

Omtryck i:

förf:s *Från öst och väst. Trettiotalskritik i urval*, Stockholm: Bonnier 1951, 51–65.

A. Kgn. [Anton Karlgren], "Tjechov, Anton Pavlovitj", i: *Nordisk familjebok*, 3:e uppl., bd. 19, Malmö: Nordisk familjebok 1933, sp. 360–361.

Agr. [Sigurd Agrell], "Tjechov, Anton Pavlovitj", i: *Svensk uppslagsbok*, bd. 27, Malmö: Svensk uppslagsbok 1936, sp. 1135–1137.

Selander, Sten, "Inledning", i: Anton Tjechov, *Valda noveller*, övers. av David Belin, Stockholm: Åhlén & Söner 1938, 5–10.

af Geijerstam, Sten, "Anton Tjechov [sic] – Rysslands stora dramatiker" (Om *Onkel Vanja* på Blancheteatern, Stockholm), *Studiekamraten* 1941:2/3, 43–46.

Tigerstedt, E.N., "Anton Tjechov [sic]", i: Ivan Turgenev, *Fäder och söner; Anton Tjechov [sic], Noveller*, övers. av Hjalmar Dahl (=Modern världslitteratur: de levande mästerverken, 30) Stockholm: Natur och Kultur 1945, 451–453.

Torsslow, Stig, "Anton Tjechov och hans dramatik", *Kungl. Dramatiska Teaterns Program: Körsbärsträdgården*, Stockholm 1946, 8–12 + 18 + 24.

af Enehjelm, Helen, "Tjechov i västerländska ögon", i förf:s *Hemlängtan*, Stockholm: Medén 1946, 212–278.

[anonym], "Anton Tjechov (1860–1904)", i: Anton Tjechov, *Noveller*, övers. av Ellen Rydelius, Stockholm: Forum 1946, 5–6.

Lamm, Martin, "Ibsen och Tjekov [sic]", *Edda* 1947:2–3, 119–129.

Lamm, Martin, "Anton Tjechov", i förf:s *Det moderna dramat*, Stockholm: Bonnier 1948, 204–224.

Omtryck:

Det moderna dramat: 1830–1930, rev. av Lennart Josephson, Stockholm: Aldus/Bonnier 1964, 188–206.

Thomassen, Einar, *Rysk litteratur under 200 år*, övers. av Hjalmar Dahl, Stockholm: Forum 1948, 300–310.

Nilsson, Nils Åke, [Förord], i: Anton Tjechov, *Ravinen – Bönderna*, övers. av Carl Elof Svenning, Carl G. Martinsson, Stockholm: Tiden 1949, 7–12.

Gor'kij, Maksim, "Gorkij om Tjechov" (ur "A.P. Čechov"), övers. av Nils Åke Nilsson, i: Anton Tjechov, *Ravinen – Bönderna*, övers. av Carl Elof Svenning, Carl G. Martinsson, Stockholm: Tiden 1949, 13–26.

Omtryck i:

Anton Tjechov, *Ravinen och andra noveller*, övers. av Carl Elof Svenning, Carl G. Martinsson, Cecilia Borelius, Helsingborg: Bokfrämjandet 1970, 251–262.

[anonym], "Novellisten Tjechov (1860–1904)", i: Anton Tjechov, *Tre år och andra noveller*, övers. av Ellen Rydelius, Stockholm: Forum 1949, 7–8.

Stanislavskij, Konstantin, *Mitt liv i konsten (Moja žizn' v iskusstve)*, övers. av Manja Benkow, Stockholm: Fröléen 1951, 333–364, 410–427.

Nemirovitj-Dantjenko, Vladimir, *Konstnärliga Teatern (Iz prošlogo)*, [anonym övers.], Stockholm: Fröléen 1952, 5–189.

Læstadius, Lars-Levi, "En synpunkt på Tjechov", *Malmö stadsteaters program: Måsen*, Malmö 1953, 3–7 + 13.

Hjelm, Greta, "Några ord om Tjechovs manuskript till 'Stackars Don Juan'", *Kungl. Dramatiska Teaterns Program: Stackars Don Juan [Platonov]*, Stockholm 1954, 7–10.

Grevenius, Herbert, "Tjechov", *Röster i radio* 1954:28, 4–5, 22.

Agr./E. [=Sigurd Agrell/Harald Elovson], "Tjechov, Anton Pavlovitj", i: *Svensk uppslagsbok*, 2:a omarb. och utvidg. uppl., bd. 29, Malmö: Förlagshuset Norden 1954, sp. 440–441.

Jaensson, Knut, "Tjechovs noveller", *Bonniers Litterära Magasin* 1954:7, 536–553.

Omtryck i:

förf:s *Sanning och särprägel. Ett urval essayer*, Stockholm: Aldus/Bonnier 1960, 202–231.

- Andersson, Nils-Olof, "Anton Tjechov", *Folklig kultur* 1954:5/6, 146–150.
- Hjelm, Greta, "Tjechovs dramatik i Sverige", *Filologiska meddelanden från Ryska institutet vid Stockholms högskola* 1955:1, 1–5.
- [anonym], "Anton Tjechov (1860–1904)", i: Anton Tjechov, *Damen med hunden och andra noveller*, övers. av Asta Wickman, Stockholm: Forum 1955, 7–8.
- S.T. [Stig Torsslow], "Tjechovs dramatik", *Kungl. Dramatiska Teaterns Program: Onkel Vanja*, Stockholm 1955, 5–10.
- S.T. [Stig Torsslow], "Exit Antosja Tjechonte", *Kungl. Dramatiska Teaterns Program: Ivanov*, Stockholm 1957, 5–8.
- Nilsson, Nils Åke, "Čechov und Ibsen", i förf:s *Ibsen in Russland*, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1958, 221–233.
- Nilsson, Nils Åke, [Förord], i: Anton Tjechov, *Modersmåsläraren och andra berättelser*, övers. av Cecilia Borelius, Stockholm: Tiden 1958, 5–7.
- Lounela, Pekka, "Föremålet och dess skugga. Eino Kalima som regissör och Tjechovtolk", övers. av J.O. Tallqvist, *Ord och Bild* 1958:6, 455–462.
- Friedlaender, Kurt, *Anton Tjechov*, övers. från det tyska manusk. av Aida Törnell, Stockholm: Norstedt 1959, 255 s.
- Omtryck:
Anton Tjechov, ny, revid. och kompletterad utg., PAN/Norstedt 1968, 227 s.
- S.T. [Stig Torsslow], "Anton Tjechov, 1901", *Kungl. Dramatiska Teaterns Program: Tre systrar*, Stockholm 1959, 5–8 + 18.
- Nilsson, Nils Åke, "Tjechov som dramatiker", *Kulturkontakt* 1960:1, 4–10.
- Diskussion:
Kulturkontakt 1960:1, 10–12 (Lars-Levi Læstadius), 12 (Sam Besekow).
- Eriksson, Gunnar, "Tjechov och politiken", *Libertas* 1960:2, 7–8.
- Roboz, László, "Måsen – Tjechov – Stanislavskij. Ur ett regiexemplar", *Arena* 1960:2, 11–16.

Friedlaender, Kurt, "Förord", i: Anton Tjechov, *Om tobakens skadlighet*, övers. av Magda Lagerman, Göteborg: Zinderman 1960, 5–9.

Nilsson, Nils Åke, [Förord], i: Anton Tjechov, *Mitt liv*, övers. av Asta Wickman, Stockholm: Tiden 1960, 5–7.

Attorps, Gösta, "Företal", i: Anton Tjechov, *Noveller*, övers. av Hjalmar Dahl, Stockholm: Sohlmans 1960, 5–11.

Ehrenburg, Ilja [Erenburg, Il'ja], *Tjechov läst på nytt (Perečityvaja Čechova)*, övers. av Vladimir Semitjov, Stockholm: Tiden 1960, 140 s.

Omtryck:

[Utdrag i:] *Dramaten. Programblad* 8–9, Stockholm 1983, 42–43.

Aspelin, Kurt, "Anton Tjechovs sanning", *Clarté* 1960:2, 17–20.

Omtryck i:

förf:s *Spår: studier kring litteratur, samhälle och idéer*, Stockholm: PAN/Norstedt 1974, 129–136.

Priestley, J.B., *Västerlandets litteratur*, övers. av Harald Högberg, Stockholm: Forum 1960, 262–265.

Nilsson, Nils Åke, "Intonation and Rhythm in Čechov's Plays", i: *Anton Čechov: 1860–1960*, ed. by Thomas Eekman, Leiden: Brill 1960, 168–180.

Omtryck i:

Chekhov. A Collection of Critical Essays, ed. by Robert Louis Jackson, Englewood Cliffs: Prentice-Hall 1967, 161–174.

"Intonacja i rytm w sztukach Czechowa", przełożył Zygmunt Kubiak, i: *Czechow w oczach krytyki światowej*, wybór dokonał René Śliwowski, Warszawa: PIW 1971, 393–414.

Friedlaender, Kurt, [Om *Måsen*], *Kungl. Dramatiska Teaterns Program: Måsen*, Stockholm 1961, 5–12 + 20–22.

Björkegren, Hans, "Förord", i: Anton Tjechov, *Sachalin*, till svenska och förkortad av Hans Björkegren och Victor Bohm, Stockholm: Geber 1961, 5.

Stender-Petersen, Adolf, "Anton Tjechov", i: *Bonniers allmänna litteraturhistoria*. [5.] *Realism och naturalism*, red. av E.N. Tigerstedt, Stockholm: Bonnier 1962, 250–251.

Eriksson, Lars-Göran, "Ett element av protest", *Bonniers Litterära Magasin* 1962:7, 576–580.

Backhoff-Malmquist, Helga, "Inledning", i: Anton Tjechov, *Häxan och andra noveller*, övers. av Helga Backhoff-Malmquist, Stockholm: Prisma 1963, 7–10.

Grevenius, Herbert, "Efterskrift", i: Anton Tjechov, *Tre systrar – Körsbärsträdgården*, övers. av Astrid Bäcklund och Herbert Grevenius, Stockholm: Natur och Kultur 1965, 186–192.

Nilsson, Nils Åke, [Förord], i: Anton Tjechov, *Duellen*, övers. av Hjalmar Dahl, Stockholm: Tiden 1966, 5–8.

Laffitte, Sophie, *Tjechov i bilder och dokument (Tchékhov par lui-même)*, övers. av Karin Bong, Lund: Gleerup 1967, 211 s.

Grevenius, Herbert, "Tjechov", *Dramatens programblad: Körsbärsträdgården*, 1966/67:16, Stockholm 1967, 19–23.

Branner, Per-Axel, "Inför 'Körsbärsträdgården'", *Dramatens programblad: Körsbärsträdgården*, 1966/67:16, Stockholm 1967, 37–38.

Ek, Anders och Ahlstedt, Börje, "Mina upplevelser av Tjechov", *Dramatens programblad: Körsbärsträdgården*, 1966/67:16, Stockholm 1967, 66–67.

Långbacka, Ralf, "Att läsa Tjechov", *Göteborgs stadsteaters programblad: Onkel Vanja*, Göteborg 1967, 5–7 + 10.

Muchnic, Helen, "Anton Pavlovitj Tjechov 1860–1904", i förf:s *Rysk litteratur före 1900 (An Introduction to Russian Literature)*, övers. av Maj Frisch, Stockholm: Aldus/Bonnier 1968, 190–213.

Nilsson, Nils Åke, *Studies in Čechov's Narrative Technique: The Steppe and The Bishop* (= Stockholm Slavic Studies, 2), Stockholm: Almqvist & Wiksell International 1968, 109 s.

Omtryck av s. 62–75:

""The Bishop' – Its Theme", i: *A. Chekhov: Short Stories*, ed. by R.E. Matlaw, New York: Norton 1979, 357–368.

""The Bishop' – Its Theme", i: *Reading Chekhov's Text*, ed. by Robert Louis Jackson, Evanston: Northwestern University Press 1993, 85–95.

- Nilsson, Nils Åke, "Chekhov and the European Drama of His Time", *Moderna språk* 1968:1, 67–72.
- Nilsson, Nils Åke, "Lyckan om 200 år (Anton Tjechov)", *Studiekamraten* 1968:4, 77–79.
- Nilsson, Nils Åke, "Лексика и стилистика писем Чехова", *Scando-Slavica*, t. XIV, 1968, 33–58.
- Lundén, Bertil, "Möte med Anton Pavlovitj Tjechov", *Teatern* 1968:3, 4–5 + 14.
- Levander, Hans, *Anton Tjechov*, Stockholm: Natur och Kultur 1969, 112 s.
- McMillin, Arnold B., "Författaren och hans verk: en efterskrift", övers. av Henrik Nanne, i: Anton Tjechov, *Fyra skådespel (Måsen, Onkel Vanja, övers. av Jarl Hemmer; Tre systrar, Körsbärsträdgården, övers. av Astrid Bäcklund och Herbert Grevenius)*, Helsingborg: Bokfrämjandet u. å. [196?], 353–385.
- Matsson, Ragnar, "Tjechovs brev", *Horisont* 1970:2, 53–57.
- Nilsson, Nils Åke, "Tjechov: 'Ni lever illa, mitt herrskap'", i: *Litteraturens världshistoria* [10.] *Sekelskiftet. Första världskriget*, red. av F.J. Billeskov Jansen, Hakon Stangerup och P.H. Traustedt, svensk red. Sven Rinman, Stockholm: Norstedt 1973, 444–453.
- Nilsson, Nils Åke, *Rysk litteratur: från Tjechov till Sjolochov*, Stockholm: PAN/Norstedts 1973, 11–23.
- Grevenius, Herbert, "Översätta Tjechov", *Dramaten* 36, Stockholm 1973/74, 26–27.
- Torsslow, Stig, "Tjechov och censurtrycket", *Dramaten* 37, Stockholm 1973/74, 24–30.
- Omtryck:
Tjechov på Dramaten. Dramatens programblad 1982/83:8–9, Stockholm 1983, 36–39.
- Björkegren, Hans, "Tjechov och ön Sachalin", *Dramaten* 40, Stockholm 1974/75, 18–20.
- Nilsson, Nils Åke, "Människor och mat hos Tjechov", *Gastronomisk kalender* 1975, Stockholm: Norstedts 1974, 7–14.

Nilsson, Nils Åke, [rec. av Karl D. Kramer, *The Chameleon and the Dream: the image of reality in Čexov's stories*, The Hague: Mouton 1970], *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, XVII, The Hague 1974, 121–124.

Skott, Staffan, "Förord", i: Anton Tjechov, *Damen med hunden – Duellen*, övers. av Staffan Skott, Hjalmar Dahl, Höganäs: Bra Böcker 1976, 5–8.

Strehler, Georgio, "Čechovs Körsbärsträdgården" (ur förf:s *Für ein menschlicheres Theater*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1977), övers. av Leif Zern, i: *Teaterarbete. Texter för teori och praxis*, utg. av Kurt Aspelin, Stockholm: PAN/Norstedts 1977, 255–271.

Lång, Fredrik, "Tjechovs 'Körsbärsträdgården'. Ett bidrag till förståelsen av den senryska adelsmänskan", *Nya Argus* 1977:7, 98–100.

Nilsson, Nils Åke, [Förord], i: Anton Tjechov, *Biskopen och andra noveller*, övers. av Carl Elof Svenning, Carl G. Martinsson, Cecilia Borelius, Stockholm: Tiden 1979, 7–11.

Dahl, Staffan, "Efterskrift" i: Anton Tjechov, *En okänd människas berättelse och andra noveller*, övers. av Staffan Dahl, Stockholm: Wahlström & Widstrand – Moskva: Progress 1981, 254–259.

Omtryck i:

Anton Tjechov, *En okänd människas berättelse och andra noveller*, övers. av Staffan Dahl, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1990, 254–259.

Nilsson, Nils Åke, "Two Chekhovs: Mayakovskiy on Chekhov's 'Futurism'", i: *Chekhov's Great Plays: A Critical Anthology*, ed. by Jean-Pierre Barricelli, New York: New York U.P. 1981, 251–261.

Meyerhold, Vsevolod, "Brev till Anton Tjechov" (Pis'mo A.P. Čechovu 18.4.1901), övers. av Lars Kleberg, *Ord och Bild* 1982:1, 71–72.

Omtryck:

"Käre Anton Pavlovitj", *Tjechov på Dramaten. Dramatens programblad* 1982/83:8–9, Stockholm 1983, 28.

Palm, Göran, "Tjechov – myten om den store melankolikern", i: *Författarnas litteraturhistoria: de utländska författarna*, 3, red. av Madeleine Gustafsson och Björn Håkanson, Stockholm: Författarförlaget 1982, s. 188–209.

Tjäder, Per Arne, "Tjechov, Måsen och Konstnärliga teatern", *Göteborgs stadsteaters programblad: Måsen*, Göteborg 1982, 4–7 + 10.

Nilsson, Nils Åke, "Tolstoj – Čechov – Babel". 'Shortness' and 'Syntax' in the Russian Short Story", *Scando-Slavica*, t. XXVIII, 1982, 91–107.

af Geijerstam, Carl-Erik, "Vad är godhet? En studie i Anton Tjechovs liv och verk", *Artes* 1982:4, 29–42.

Omtryck i:

förf:s *Färdsätt. Essäer och porträtt*, Stockholm: Författarförlaget 1983, 9–26.

Davidsson, Carin, "O tehnici prevoda pripovetke A.P. Čehova 'Dlinnyj jazyk' na srpskohrvatski jezik", *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, Beograd 1982:3, 151–156.

Dessau, Fredrik, "Varför Tjechov?", *Tjechov på Dramaten. Dramatens programblad* 1982/83:8–9, Stockholm 1983, 2–3.

Majakovskij, Vladimir, "Känner ni Tjechov?" (utdrag ur "Dva Čechova"), övers. av Hans Levander och Herbert Grevenius, *Tjechov på Dramaten. Dramatens programblad* 1982/83:8–9, Stockholm 1983, 4–5.

Dessau, Fredrik, "Tjechov och hans tid", övers. av Brita Edfelt, *Tjechov på Dramaten. Dramatens programblad* 1982/83:8–9, Stockholm 1983, 6–7.

Mann, Thomas, "Tjechov, tvivlaren" (ur "Versuch über Tschechow"), övers. av Hans Levander, *Tjechov på Dramaten. Dramatens programblad* 1982/83:8–9, Stockholm 1983, 28–31.

Palm, Göran, "Den nya människan", *Tjechov på Dramaten. Dramatens programblad* 1982/83:8–9, Stockholm 1983, 32–35.

Ekbom, Torsten, "Oåtkomlig som den vita valen", *Tjechov på Dramaten. Dramatens programblad* 1982/83:8–9, Stockholm 1983, 45–46.

Anhava, Martti, "Tjechov – porträtt av en författare", övers. av J.O. Tallqvist, *Nya Argus* 1983:8, 124–128.

Pleijel, Agneta, "Arbetslöshetens ansikten" [Om *Tre systrar*], *Arbetarhistoria. Meddelanden från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*, 1984:29/30, 46–54.

Alberg Jensen, Peter, "Imperfektives Erzählen: Zum Problem des Aspekts in der späten Prosa Čechovs", i: *Russische Erzählung. Russian Short Story. Russkij rasskaz: Utrechter Symposium zur Theorie und Geschichte der russischen Erzählung im 19. und 20. Jahrhundert*, hrsg. von Rainer Grübel, Amsterdam: Rodopi 1984, 261–279.

- Alberg Jensen, Peter, "Zwischen 'Tick-Tack' und 'Tack... Tick': die aspektuelle Konvergenz in der späten Prosa Čechovs", i: *Text. Symbol. Weltmodell. Johannes Holthusen zum 60. Geburtstag*, hrsg. von Johanna Renate Döring-Smirnov, Peter Rehder, Wolf Schmid, München: Sagner 1984, 291–308.
- Davidsson, Carin och Björklund, Martina, *A.P. Čechovs "Lyckan" och "Ett litet skämt": form och innehåll. En första rapport från Čechovprojektet*, Åbo: Åbo Akademi 1984, 153 s.
- Hermansson, Ingemar, "Tjechov – en lärare för läkare", *Läkartidningen* 1984:41, 3756–3758.
- Kleberg, Lars, "Čechov och farsen", *X Nordiska Slavistmötet. Föredrag* (Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut, 102), Åbo 1985, 73–80.
- Beckman, Erik, "Här möts Kafka och Tjechov", i förf:s *Fågeln som pianist: en litterär figur*, Stockholm: Bonnier 1986, 89–96.
- Majakovskij, Vladimir, "2 Tjechov" ("Dva Čechova"), övers. av Barbara Lönnqvist, Göteborgs stadsteaters programblad. Tre systrar, Göteborg 1986, 18–19.
- Långbacka, Ralf, *Möten med Tjechov: sex essäer*, Helsingfors: Söderström 1986, 352 s.
- Omtryck:
Möten med Tjechov: sex essäer, Solna: Entré/Riksteatern 1988, 352 s.
- Skott, Staffan, "En översättares kommentarer. Några ord om själva översättningen", i: Anton Tjechov, *Dramer (Ivanov, Måsen, Morbror Vanja, Tre systrar, Körsbärsträdgården, Skogsspöket)*, övers. av Staffan Skott, Stockholm: AWE/Geber 1986, 551–560.
- Nilsson, Nils Åke, "Food Images in Čechov. A Bachtinian Approach", *Scando-Slavica*, t. XXXII, 1986, 28–40.
- Isaksson, Curt, "Föreställningen möter sin publik: Måsen", i: Willmar Sauter, Curt Isaksson och Lisbeth Jansson, *Teaterögon: publiken möter föreställningen*, Stockholm: Liber 1986, 173–200.
- Dondysh, Boel, *A.P. Čechov: berättelser i svensk översättning. En bibliografi*, Åbo: Ryska institutionen vid Åbo Akademi 1987, 230 s.

Mellgren, Thomas, "Att besegra övergivenheten. Anteckningar om melankoli och komedi hos Anton Tjechov", *Entré* 1987:6, 21–24.

Ödeen, Mats, "Tjechov", *Allt om böcker* 1987:5/6, 37–41.

Lagerroth, Ulla-Britta, "Den modernistiska teaterns genombrott på nationalscenen: De ryska gästspelens betydelse", i: *Den svenska nationalscenen. Traditioner och reformer på Dramaten under 200 år*, red. av Claes Rosenqvist, Höganäs: Wiken 1988, 295–298.

Lagerroth, Ulla-Britta, "The Reception of Čechov in Swedish Theatre", i: *The Slavic World and Scandinavia: Cultural Relations*, ed. by Kjeld Bjørnager, Lene Tybjerg Schacke, Eigil Steffensen, Århus: Aarhus University Press 1988, 113–122.

Troyat, Henri, *Anton Tjechov: en biografi (Tchekhov)*, övers. av Jan Wahlén, Stockholm: Forum 1988, 380 s.

Levander, Hans, "Tjechov – den behärskade", i förf:s *Tre ryssar: Gogol, Dostojevskij, Tjechov*, Stockholm: Carlsson 1988, 215–315.

Omarbetad vers. av förf:s *Anton Tjechov* (1969).

Olofsson, Anders, "Mellan dröm och tragedi. Om Andrzej Wajda och Anton Tjechov", *Vår lösen* 1988:3, 200–213.

Böttiger, Lars Erik, "Anton Tjechov – den skrivande läkaren", *Läkartidningen* 1988:51, 4546–4549.

Omtryck i:
förf:s *Litterära läkare*, Stockholm: Läkartidningen 1994, 54–61.

Böttiger, Lars Erik, "Läkaren med pennan och läkarna på scenen", *Läkartidningen* 1988:52, 4638–4639.

Omtryck i:
förf:s *Litterära läkare*, Stockholm: Läkartidningen 1994, 62–66.

Nilsson, Nils Åke, "'Three Sisters': The Battle between Carnival and Lent", *Canadian-American Slavic Studies/Revue canadienne-américaine d'études slaves*, 1988:1–4, 369–375.

Davidsson, Carin, "А.П. Чехов на рубеже XX века", *Studia Russica Helsingiensia et Tartuensia: Проблемы истории русской литературы начала XX века* (=Slavica Helsingiensia, 6), Helsinki 1989, 87–92.

Josephson, Erland, *Rollen: antecknat på turné med Körsbärsträdgården 24/2–15/5 1989*, Stockholm: Bromberg 1989, 224 s.

Nilsson, Nils Åke, ”Tre systrar som fastlagsspel”, i förf:s *Poeter, profeter och tidsvittnen. Kåserier om rysk litteratur från Pusjkin till Pasternak*, Stockholm: Tiden 1989, 76–86.

Nilsson, Nils Åke, ”Tjechov, Biskopen och döden”, i förf:s *Poeter, profeter och tidsvittnen. Kåserier om rysk litteratur från Pusjkin till Pasternak*, Stockholm: Tiden 1989, 87–98.

Pleijel, Agneta, ”Arbetet, Tjechov och Bibeln”, *Dialoger* 11/12, Stockholm 1989, 10–21.

Tjäder, Per Arne, ”Yxhuggen och den brustna strängen. En komedi om förändringen”, i: *Frihetens former. En vänbok till Sven-Eric Liedman*, Lund: Arkiv 1989, 238–248.

Nilsson, Nils Åke, [Efterskrift] i: Anton Tjechov, *Noveller*, övers. av Cecilia Rohnström, Hjalmar Dahl, Carl Elof Svenning, Carl G. Martinsson, Stockholm: Tiden 1990, 379–382.

Alberg Jensen, Peter, ”Narrative Description or Descriptive Narration: Problems of Aspectuality in Chekhov”, i: *Verbal Aspect in Discourse. Contributions to the Semantics of Time and Temporal Perspective in Slavic and Non-Slavic Languages*, ed. by Nils B. Thelin, Amsterdam/Philadelphia: Benjamins 1990, 383–409.

Davidsson, Carin, ”A.P. Chekhov’s Short Story *Šutočka* and two Serbo-Croat translations: The problem of translation versus interpretation”, i: *Languages in Contact and Contrast. Essays in Contact Linguistics*, ed. by Vladimir Ivir and Damir Kalogjera (=Trends in Linguistics. Studies and Monographs, 54), New York: Mouton de Gruyter 1991, 103–114.

Petri, Kristian [text] & Sjögren, Martin [foto], *Resan till Sachalin*, Stockholm: Norstedt 1992, 127 + 32 s.

Omtryck i:

förf:s *Resor [1988–2017]*, Stockholm: Faethon 2023, 119–215.

Müller-Dietz, Heinz, ”Anton Pawlowitsch Tschechow und die Medizin”, *Sydsvenska medicinhistoriska sällskapets årsskrift* 1992, 23–37.

Björklund, Martina, *Narrative Strategies in Čechov’s The Steppe: Cohesion, Grounding and Point of View*, Åbo: Åbo Akademi 1993, 346 s.

- Wolff, Tobias, "En begåvning för mänsklighet", övers. av Lars Åke Augustsson, *Ordfront magasin* 1993:5, 15–16.
- Claeson, Steve, "Om katastrofen med de utspillda gröna ärterna", *Ordfront magasin* 1993:5, 18–19.
- Gentele, Jeanette, "När pjäsen är slut har alla förändrats" [Intervju med Lars Norén], *Ordfront magasin* 1993:5, 20–21.
- Lidman, Sara, "Jasjakomplexet", *Ordfront magasin* 1993:5, 22–23.
- Kuprin, Aleksandr, "Hur härligt kommer inte livet att bli om tre hundra år" (ur "Pamjati Čechova"), övers. av Staffan Dahl, *Ordfront magasin* 1993:5, 24–27.
- Hedborg, Elisabeth, "Som en jämbördig såg Tjechov de deporterade rakt i ögonen", *Ordfront magasin* 1993:5, 28–30.
- "Tjechov: En enkät" [bidrag av Erland Josephson, Solveig von Schoultz, Lars Erik Böttiger, Dieter Strand], *Ordfront magasin* 1993:5, 32–33.
- Skott, Staffan, "Kan man översätta Tjechov", *Ordfront magasin* 1993:5, 34–36.
- NÅN [=Nils Åke Nilsson], "Tjechov, Anton", *Nationalencyklopedin*, bd. 18, Höganäs: Bra Böcker 1995, 292.
- Forser, Tomas, "Låt ordet bli kött" [Om Peter Oskarsons uppsättning av *Tre systrar* i Gävle 1983], *Allt om böcker* 1996:2, 29–32.
- Kleberg, Lars, "La marche funèbre de Lioubimov (*Les Trois Sœurs*)", traduit par William Fovet, i: Béatrice Pivon-Vallin, éd., *Iouri Lioubimov. La Taganka* (=Les voies de la création théâtrale, 20), Paris: CNRS 1997, 353–374.
- Granroth, Trygve, *Anton Tjechov – läkaren och författaren*, Vasa: [T. Granroth] 1998, 141 s.
- Kleberg, Lars, "Ni slår ihjäl realismen. Anton Tjechov och tomrummet", *Göteborgs stadsteaters programblad. Tre systrar*, Göteborg 1998, 1–4.
- Rådström, Niklas, "... och sedan – tystnad", *Göteborgs stadsteaters programblad. Tre systrar*, Göteborg 1998, 13–14.
- Långbacka, Ralf, "Jag hälsar Er, Ni den sista sidan i mitt liv...", i: *Älska mig och skriv! Brevväxlingen mellan Anton Tjechov och Olga Knipper 1899–1904*, övers., urval, red. av Ulla Roseen, Gråbo: Anthropos 1999, 5–16.

Kleberg, Lars, "Tjechovs leende", i: Anton Tjechov, *Komedier*, övers. av Lars Kleberg, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 2000, 243–269.

Omtryck i:

förf:s *Översättaren som skådespelare*, Stockholm: Dialoger 2001, 89–116.

Raneva-Ivanova, Mariana, *Жизнь, какая она есть, и жизнь, какой она могла бы быть: функции христианских мотивов в зрелых рассказах Чехова*, Göteborg: Göteborgs universitet 2000, 147 s.

Bloom, Harold: "Anton Tjechov", i förf:s *Hur du ska läsa, och varför*, övers. av Staffan Holmgren, Stockholm: Wahlström & Wistrand 2001, 35–41.

Skott, Staffan, "Förord: Anton Tjechov – den siste av 'de stora ryssarna'", i: Anton Tjechov, *Noveller*, övers. av Magnus Johansson, Robert Leijon, Stockholm: Norstedt 2002, 7–14.

Kleberg, Lars [rec. av Anton Tjechov, *Noveller*, övers. av Magnus Johansson, Robert Leijon, Stockholm: Norstedt 2002], *Bonniers Litterära Magasin* 2003:1, s. 96–97.

Söderling, Tryggve, "Tjechov och kyrkan", *Hufvudstadsbladet* 18/7 2004.

Stenborg, Elisabeth, "Humor och melankoli", *Signum* 2004:9, 37–41.

Långbacka, Ralf, "Förord", i: Anton Tjechov, *Fyra pjäser*, övers. av Lars Kleberg, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 2004, 7–11.

Alberg Jensen, Peter, "Ot 'govorili' k 'kak-kak-fonii'. Otčuzdenie jazyka v 'Dame s sobačkoj'", i: *Analysieren als Deuten. Wolf Schmid zum 60. Geburtstag*, hrsg. von Lazar Fleishman, Christine Gözl, Aage A. Hansen-Löve, Hamburg: Hamburg University Press 2004, 483–497.

Kleberg, Lars och Witt, Susanna, "Drama v 'Drame': strašnaja mest' Čechova?" i: *Telling Forms. 30 Essays in honour of Peter Alberg Jensen*, ed. by Karin Grelz and Susanna Witt (=Stockholm Studies in Russian Literature, 37), Stockholm: Almqvist & Wiksell International 2004, 183–196.

Masing-Delić, Irene, "Little Snow Flakes and Petty Whiners: Gorkij's *The Summer People* as a Parody on Čechov and his Dramaturgy", i: *Telling Forms. 30 Essays in honour of Peter Alberg Jensen*, ed. by Karin Grelz and

Susanna Witt (=Stockholm Studies in Russian Literature, 37), Stockholm: Almqvist & Wiksell International 2004, 260–272.

Kleberg, Lars, ”Apropå Måsen”, *Göteborgs stadsteaters programblad. Måsen*, Göteborg 2005, 1–3.

Isaksson, Curt, ”Tiden kastar djupa skuggor i Tjechovs trädgård”, *Teatertidningen* 2005:5, 33–35.

Enge Swartz, Marianne, ”Längtans hus: Tjechovs vita villa i Jalta (Litterär salong)”, *Parnass* 2006:3, 38–40.

Lotass, Lotta, ”Ljudet av den brustna strängen”, *Göteborgs stadsteaters programblad. Körsbärsträdgården*, Göteborg 2006, 2–3.

Alberg Jensen, Peter, ”Problema izmenenija vremeni u Tolstogo i Čechova. K postanovke voprosa”, i: *Istorija i povestvovanie*, pod red. G.V. Obatnin, P. Pesonen, Moskva: Novoe literaturnoe literaturnoe obozrenie 2006, 196–209.

Kleberg, Lars, ”Tjechovs sista skiss”, *Göteborgs stadsteaters programblad. Körsbärsträdgården*, Göteborg 2006, 4–6.

Josephson, Erland, ”Om Tjechov”, *Dialoger* 79/80, Stockholm 2006, 15–16.

Kleberg, Lars, ”Горестные заметы” [rec. av *Литературное наследство*, 100:2, *Чехов и мировая литература*, кн. 2, Moskva: Nauka 2005], *Чеховский ветник* 19, Moskva: Maks Press 2006, 13–14.

Åkerström, Hans, *Anton Tjechov: noveller och dramer i svensk översättning. En bibliografi*, Göteborg: Institutionen för slaviska språk 2007, 100 s.

Ny uppl. 2013.

Rev. upplaga 2022.

Alberg Jensen, Peter, ”Čechovs ’Nicht-vom-Ende-Erzählen’. Am Beispiel von ’Nevesta’”, i: *Thanatologien. Thanatopoetik. Der Tod des Dichters. Dichter des Todes*. (Tagung München 2006), hrsg. von Aage A. Hansen-Löve (=Wiener Slawistischer Almanach, 60), München: 2007, 175–196.

Alberg Jensen, Peter, ”Situation” und ”Isolation” im Sinne Søren Kierkegaards als Grundzüge in Čechovs Poetik. Am Beispiel von ’O ljubvi’”, i: *Wortkunst – Erzählkunst – Bildkunst. Festschrift für Aage A. Hansen-Löve*, hrsg. von Rainer Gröbel, Wolf Schmid, München: Verlag Otto Sagner 2008, 144–152.

Alberg Jensen, Peter, ”O situativnom povestvovanii Čechova. K postanovke voprosa”, i: *The Arts in Dialogue. Essays in honour of Fiona Björling*, ed. by

Johanna Lindbladh, Terho Paulsson, Karin Sarsenov, Miloslava Slavičková, Barbara Törnquist-Plewa (=Slavica Lundensia, 24), Lund: Slaviska institutionen 2009, 79–108.

Fagerholm, Tove, "Anton Tjechov 150 år", *Svenskbygden* 2010:2, 10–15.

Kleberg, Lars, *Tjechov och friheten. En litterär biografi*, Natur och Kultur 2010, 266 s.

Carin Davidsson, "En symfoni i fyra satser? Ett försök till innehålls- och formanalys av Tjechovs berättelse 'Biskopen'", *Slovo. Journal of Slavic Languages and Literatures*, 52, Uppsala 2011, 31–49.

Håkanson, Nils, "Efterord: Anton Tjechov i Sverige. Några ord om hur en ryss blev svensk", i: Anton Tjechov, *Noveller*, övers. av Asta Wickman, Stockholm: Ruin 2014, 389–405.

Nettelbladt, Per, "*Paviljong nr 6*" – *Tjechovs anatema över passiviteten inför lidandet*, kandidatuppsats, Lund: Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet 2014, 35 s.

Hellström, Martin, "Jag tänker på Tjechov", *Kulturtidningen Folio* 4, Vadstena 2016, 6.

Samuelson, Bengt, "Efterord", i: Anton Tjechov, *Damen med hunden. Noveller*, övers. av Bengt Samuelson, Lund: Bakhåll 2017, 129–142.

Öman, Ann-Sofi, "Woolf och Vanja", *Nya Argus* 2021:9, 292–293.

Woolf, Virginia, "Onkel Vanja" ("Uncle Vanya"), övers. av Ann-Sofi Öman, *Nya Argus* 2021:9, 294.

Lane, Tora, "Förord", i: Anton Tjechov, *Samlade noveller*, övers. av Asta Wickman, Ellen Rydelius, Hjalmar Dahl, Staffan Dahl, Stockholm: Modernista 2022, vii–xi.

Ekman, Kerstin, "Resan till skolan. Anton Tjechov, *Stäppen*", i förf:s *Min bokvärld*, Stockholm: Bonnier 2023, 333–351.

Book Review

Andrei Rogatchevski

UiT/Uppsala University

andrei.rogatchevski@uit.no

А. К. Порцель: *Шпицберген: Политика, экономика, общество (XX в. – начало XXI в.)*. Мурманск: Изд. МГТУ, 2022. ISBN 9785907368-42-2, 272 с.

Данная монография Александра Константиновича Порцеля (1953-2023) является переработанным вариантом его диссертации *Социально-экономическая деятельность СССР/России на Шпицбергене в условиях его особого международного статуса (1920-2010)*, представленной на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности «Отечественная история» и успешно защищенной при Институте российской истории РАН в 2021 году.

Шпицберген (также известный под названием Свальбард) – это архипелаг, расположенный на европейском Крайнем Севере и находящийся под норвежской юрисдикцией, согласно международному Шпицбергенскому (Свальбардскому) договору 1920 г. Этот договор предоставляет государствам, его подписавшим (общим числом 47 на сегодняшний день), право ведения на Шпицбергене хозяйственной и научной деятельности с целью освоения и развития архипелага. Особенности договора и других юридических документов, определяющих нынешнее правовое положение Шпицбергена, а также спорам вокруг их интерпретации, частично посвящена первая глава монографии. В остальных двух главах книга Порцеля освещает указанные в ее подзаголовке аспекты советского и российского присутствия на архипелаге на протяжении почти столетнего периода новейшей истории: хотя формально СССР присоединился к Шпицбергенскому договору лишь в 1935 г., россияне проживали на архипелаге и эксплуатировали местные ресурсы задолго до 1920 г., т.е. тогда, когда территория архипелага еще пребывала в статусе «ничейной земли».

В начале XX века важнейшим из таких ресурсов для архипелага стала угледобыча. На снабжение углем некоторых северных регионов СССР с начала 1930х гг. была направлена деятельность горняцких поселков Грумант и Баренцбург, принадлежавших советскому тресту «Арктикуголь», существующему до сих пор (доля государства в нем составляет 100%). После Второй мировой войны к этим двум рудникам присоединился поселок Пирамида. В настоящее время выработка угля ведется лишь в Баренцбурге и не оправдывает себя экономически. Но без угледобычи российское присутствие на Шпицбергене в качестве хозяйствующего субъекта стало бы проблематичным, а уход России с архипелага для руководства страны непредставим с геополитической точки зрения. Поэтому параллельно с угледобычей на Шпицбергене Советским Союзом и Россией проводились и проводятся также различного рода полярные исследования. В последние десятилетия Арктикуголь активно создает на архипелаге и инфраструктуру для экстремального туризма.

В книге не обойдены вниманием – в динамике их развития – ни промышленное рыболовство в водах, примыкающих к архипелагу, ни условия жизни тех, кто оказывался на Шпицбергене на сколько-нибудь продолжительный срок (включая медобслуживание и культурно-просветительные мероприятия). Драматические перипетии советско-российского присутствия на Шпицбергене воссоздаются в монографии не только на основе обширной законодательной документации (часть ее, в том числе Горный устав Шпицбергена 1925 г. и Закон об охране окружающей среды на архипелаге, принятый в 2001 г., с последующими законотворческими поправками, опубликованы по-русски в приложении к исследованию), но и на богатом материале российских архивов (таких, как Архив внешней политики РФ и государственные архивы Архангельской и Мурманской областей) и многочисленных публикаций в труднодоступной малотиражной периодике (в частности, издававшейся Арктикуглем газете *Полярная кочегарка*), а также некоторых иноязычных источников (например, докторской диссертации Фригги Крузе *Frozen Assets: British Mining, Exploration and Geopolitics on Spitsbergen, 1904-53*, защищенной в Гронингенском университете в 2013 г.).

Аналогичные аспекты нероссийского (преимущественно норвежского) пребывания на Шпицбергене (в частности, организация управления поселениями и процессом разведки и добычи полезных ископаемых в ее эволюции) подвергаются сравнительному анализу. Опыт социального развития норвежских общин на Свальбарде (сосредоточенных главным образом в Лонгйире и Нью-Олесунне) и изучение механизма принятия норвежцами необходимых решений на центральном и местном уровне приводят автора монографии к выводу о том, что на архипелаге сложились две модели

управления, норвежская и советско-российская. Основное их отличие, по всей видимости, заключается в том, что с норвежской стороны на архипелаге трудится немалое количество формально не подчиняющихся друг другу, но координирующих свою деятельность акторов (губернатор, органы местного самоуправления, Свальбардский университет, Норвежский полярный институт, различные туроператоры и т.п.), тогда как с советской и российской стороны основным хозяином на территории принадлежащих ему шахтерских поселков был и остается Арктикуголь. В истории Норвегии тоже наблюдался довольно длительный период, когда жизнь норвежских шахтеров на архипелаге практически полностью зависела от ставшей там монополистом угледобывающей компании Стуре Норшке (Store Norske Spitsbergen Kulkompani), но период этот давно миновал.

Особенно любопытный раздел рецензируемой книги составляют предложения ее автора по модернизации российского присутствия на Шпицбергене (с. 222-225). К таким предложениям, например, относятся сокращение функций и уменьшение влияния градообразующей компании Арктикуголь; допуск на архипелаг независимых российских туроператоров (в настоящий момент организацией туризма занимаются подразделения Арктикугля); привлечение на архипелаг, с помощью субсидий и льгот, российского бизнеса; повышение внимания к проблемам экологии и взятие курса на развитие «зеленой экономики»; специализированная подготовка (на базе ряда северных российских вузов и НИИ, а также МГИМО) научных, дипломатических и административных кадров для работы на Шпицбергене (где еще в 1932 г. открылось генеральное консульство, а с 2016 г. функционирует Российский научный центр). Интересно, будут ли приняты к сведению эти и другие рекомендации профессора Порцеля в связи с переводом Арктикугля в октябре 2022 г. из Минэнерго в Минвостокразвития.

Recension

Gustaf Lewander

gustaf@lewander.se

Karl Schlögel: *Dilemmat i Kiev* (originalets titel *Entscheidung in Kiew*, övers. Joachim Retzlaff). Stockholm, Bokförlaget Stolpe, 2023. ISBN 9789189696082, 341s.

En aning förenklat kan man dela in de senaste årens bokutgivning om Ukraina i två kategorier: den ena sortens verk försöker utifrån det kaotiska material som är landets historia konstruera ett motsägelsefritt och sammanhängande, nationellt narrativ. Den andra sorten utgår från det motsägelsefulla och fragmentariska, och lyfter fram olika delar för att försöka låta det land som är Ukraina framträda i kontrast mot sig självt. Båda tillvägagångssätten har sina givna problem. Karl Schlögels *Dilemmat i Kiev*, utgiven första gången på tyska 2015 och utgiven i uppdaterad skrud på svenska 2023 av Stolpe förlag, hör till den andra sortens verk.

I stället för att försöka teckna någon enhetsbild av landet, utgår Schlögel från Ukrainas geografi, de stora ukrainska städerna och deras historia, och från sina egna erfarenheter för att ge en bild av Ukraina och dess utveckling – i vissa fall sedan medeltiden – fram till idag. Boken består, förutom kortare förord och efterord respektive litteraturförteckning, av en serie fristående, essäartade kapitel. Bokens struktur vittnar tydligt om att det är en redigerad nyutgåva. Dess huvudsakliga kapitel är ordnade efter de städer och platser som Schlögel utgår från, från Kiev till Babij Jar; till dessa kan också fogas ett av de nyare kapitlen som utgår från Mariupol. Förutom dessa kapitel innehåller boken också ett antal kompletterande kapitel med annat fokus. Dessa kapitel handlar istället till övervägande del om Ryssland och Ryska federationen, och om det krig som utbröt 2022, sett i relation till innehållet i bokens huvudsakliga kapitel. De senare tillagda kapitlen står i tydlig kontrast mot bokens huvudsakliga innehåll – vilket jag återkommer till.

Schlögel har åstadkommit en fascinerande skildring, som väl förmår fånga de ukrainska regionernas olika karaktär, och deras olika roll i landets historia: från det ryskkommunistiskt och industriellt präglade Charkiv och östra Ukraina, till det centraleuropeiska, mångfacetterade och mer finkulturella Lviv i landets västra delar. Att utgå från Ukrainas geografi och dess städer visar sig vara ett utmärkt sätt att

berätta om landets olika folk, dess regionala skillnader, dess kultur och många olika minnen – i hela deras bredd. Genom städerna kan man tydligt utläsa vilket sammansatt samhälle Ukraina är, och hur det har förändrats, framför allt under de senaste tre hundra åren. Tillvägagångssättet visar också hur kluvet Ukraina ofta varit, inte bara inom sig självt utan också mellan Öst- och Centraleuropa. Här visar Schlögel – oaktat att detta kanske inte varit hans ambition – också hur fundamentalt annorlunda Ukraina är jämfört med det övriga, moderna Europa, och hur överförenklade de schablontolkningar är som antingen försöker utmåla landet som en självklar del av den Västeuropeiska kultursfären (å ena sidan) eller som en självklar del av den ”ryska” (å den andra). Ett exempel på hur Schlögel angriper problemet, ur hans beskrivning av Kiev:

”Även dagens besökare i Kiev efter Euromajdan måste ha förmågan att kunna hålla samman allt som försiggår i denna stad och finna ett sätt att få grepp om det säregna dubbla tillståndet, där allt är lika verkligt som möjligt att i varje ögonblick ifrågasätta. Om det svävande tillstånd, där det finns ovedersägliga bevis för att staden står orubblig och att tingen går sin gilla gång, men det samtidigt märks att det bara behövs en oväntad händelse, ett paradoxalt sammanträffande, en felaktig gest eller en exakt rätt placerad provokation för att allt lugn som kännetecknar stadslivets rutiner ska gå upp i rök.” (Schlögel, 2023)

Den fragmentariska bilden blir emellertid kaotisk. Utan något ordnande narrativ, blir den ukrainska mångfalden lätt till en projektionsyta för den som har en egen agenda – vilket Schlögel själv erkänner att han har. Engagemanget i Ukraina är för honom ett sätt att hantera besvikelsen över utvecklingen i Ryska federationen – en problematisk inställning av flera skäl, inte minst eftersom han låter både sin besvikelse över skeenden i Ryska federationen och sina förhoppningar om den ryska framtiden vara vägledande för hur han skildrar Ukraina. Av bokens 341 sidor är också ett drygt femtiotal egentligen tillägnade Ryssland och Ryska federationen. Schlögel använder också skildringen av Ukraina för att försöka skyla över sin tidigare oförmåga att bedöma den ryska utvecklingen – vilket han ursäktar genom att projicera sitt eget misslyckande på andra som ägnat sig åt att försöka förstå den före detta Sovjetunionen, och de länder som sprungit ur den. För Schlögel – och, enligt honom, för hans tyskspråkiga kollegor – har Ukraina historiskt inte varit ett subjekt att behandla på samma sätt som andra statsbildningar. Den ukrainska nationen har, menar Schlögel, med detta synsätt inte betraktats som riktigt fullvärdig:

”Tyskarna vet mycket om nazisternas brott i Sovjetunionen, men skuld känner de bara gentemot ryssarna - som om det inte fanns miljontals ukrainska soldater i Röda armén, miljontals ukrainska tvångsarbetare [...] för att inte tala om Förintelsen på ukrainsk mark. [...] Ukraina var tills för en kort tid sedan inget annat än periferi [...] Inget subjekt som har egna föreställningar om sin historia och som kan utforma sitt liv som det vill” (Schlögel, 2023)

Det framstår som om skuldkänslorna inför detta misslyckande får Schlögel att tona ned vissa av de strukturella och ideologiska spänningar – och det pendlande mellan ryska

och polska inflytanden, mellan katolsk och rysk-ortodox kristendom, mellan kommunism och nationalism, och till syvende og sidst mellan Öst och Väst – som återkommer genom Ukrainas historia.

Med detta inte sagt att Schlögel duckar för frågan. Hur den ukrainska stats- och nationsbildningen uppstått, och hur man i de olika tyska statsbildningarna och i Österrike har förhållit sig till denna process, diskuteras utförligt i ett av bokens inledande kapitel. Frågan återkommer också i flera av Schlögels stads- och platsskildringar. Temat hade emellertid förtjänat en tydligare och mer djuplodande behandling; särskilt som det är än mer nedtonat och i skymundan i andra, samtida Ukrainaskildringar av andra författare. Av de ”miljontals ukrainska soldater” (Schlögels ord) som var en del av Röda armén – och som därför också inte bara var med-offer för den nazistiska aggressionen, utan också medskyldiga till Röda arméns övergrepp – finns det inte mycket att hämta i verk som till exempel *At the Gates of Europe* eller *Ukraina i historien*, i vilka Serhij Plochij och Peter Johnsson försökt ge mer utslätade (och bitvis rent historierevisionistiska), enhetshistoriska skildringar. Detta är inte små detaljer: att vara en del av den västerländska gemenskapen innebär till en inte ringa del att ta ansvar för sin historia, att möta de diktaturens och totalitarismens demoner som alltså finns som ett latent hot även i den ukrainska statsbildningen, och som också påverkar hela Europas politiska struktur. Schlögel försöker att ur detta perspektiv samtidigt hantera både den egna, tyska historien – och den ukrainska. Det ger en nödvändig kontext, samtidigt som det är problematiskt.

Till skillnad från de enhetshistoriska försöken må därför Schlögels skildring vara färgad av hans ”misslyckande”. Det är samtidigt också en utsökt detaljerad och lärd skildring av ett mycket sammansatt och svårgestaltat samhälle; låt vara att skildringen ibland blir en aning suddig i kanterna. Schlögel visar förtjänstfullt hur den egna imperietraditionen påverkat tyskarnas förståelse av Ukraina, och hur man därför missbedömt landets sammanhållning och utveckling, på ett sätt som liknar de felbedömningar som på senare år skett från rysk horisont. Det blir samtidigt också uppenbart att de problem och erfarenheter i förhållandet till Ryssland och Ukraina som präglar Schlögel och hans tyska kolleger inte är överförbara på svenska förhållanden. Vi har inte någon historisk skuld inför Ryssland som påverkar vårt omdöme, eller som vi måste förhålla oss till när vi diskuterar antingen Ryska federationen eller Ukraina. Även om hans ärende är ett vällovligt försök att göra upp med den tyska östbildens schabloner, framstår därför Schlögels försök att projicera sitt misslyckande på alla slavistkolleger – oavsett nationell eller medborgerlig hemvist – som missvisande.

Schlögels skildring är värdefull för den djupa och detaljerade kunskap om ukrainska förhållanden som verket rymmer, och för den rannsakensprocess som verket är en del av. Den rutinerade översättaren Joachim Retzlaff har gett boken en välformulerad och läsvärd, svensk skrud – något som man kan ana kanske inte varit helt enkelt. Schlögels verk tjänar också som ett utmärkt och nödvändigt komplement till andra verk som

utkommit de senaste åren. Trots bokens uppenbara förtjänster, måste vi ändå fortsatt vänta på en bok om Ukraina som låter landet träda fram helt och hållet i sitt eget ljus – och med alla sina egna skuggor.

Referenser

- Schlögel, K. 2023. *Dilemmat i Kiev*. Stockholm: Bokförlaget Stolpe.
_____. 2023a. *Dilemmat i Kiev*. s. 82.
_____. 2023b. *Dilemmat i Kiev*. s. 38.

Recension

Gustaf Lewander

gustaf@lewander.se

Akunin, Boris (Čchartišvilij, Grigorij Šalovič): *Advokat Besa*. Tel-Aviv, Babel Publishing, 2022. ISBN 978-965-92929-8-1, 78 pp.

Advokat Besa, 'Djävulens advokat', utkom i digitalt format hösten 2022. Verket är kort, och torde på svenska lämpligast betraktas som en längre novell – dess ryska tilläggstitel är '*strašnaja povest*', en hemsk berättelse, vilket både berättar något om dess innehåll och format. I fysisk form utkom boken först senare under året: den 12:e december meddelade den ryska bokhandeln i Stockholm, Interbok, att man förärats rollen som ensam distributör av bokens fysiska upplaga på den europeiska marknaden. Någon upplaga för den federationsryska marknaden uppgavs inte vara planerad. Att Boris Akunin,¹ som är en av det ryska språkets mest lästa nu levande populärkulturella författare, väljer att publicera ett verk på ett sådant sätt att det explicit exkluderar den ryska hemmamarknaden samtidigt som verket distribueras från Sverige, är en talande händelse som i sig gör att boken förtjänar uppmärksamhet bland de i Skandinavien som önskar förstå den ryska litteraturens utveckling under 2022 och därefter.

Berättelsen är skriven ur förstapersonsperspektiv, och berättelsens huvudperson Boris Turgenčikov framstår som en bitvis ganska lätt maskerad projektion av författaren, Boris Akunin, själv. Handlingens utgångspunkt är till synes närmast klichéartat enkel: efter att den ryska Nationens Ledare hastigt och lustigt klappat ihop mitt under ett tal och sedan dess befinner sig i koma sker ett lika snabbt maktskifte som sedan i sin tur följs av ytterligare ett (orkestrerat av amerikansk underrättelsetjänst). Därefter börjar det nya (liberala) styrets försök att på ett rättssäkert sätt ställa dem till svars som – enligt berättaren – orsakat Ryska federationens sorgliga tillstånd och ansvarar för dess många missgrepp. Eftersom alla andra högre ansvariga i den fiktiva administrationen på olika sätt har gjort sig otillgängliga, avlidit, eller betraktas som mentalt instabila, riktas processen framför allt

¹ I december 2023 – efter det att denna recension författats, men före det att den publicerats – upptogs Boris Akunin av den ryska, Federala finansbevakningstjänsten (*Rosfinmonitoring*) i det officiella, federala registret över "terrorister och extremister". *Recensentens anmärkning*

mot Ledarens högste rådgivare, Vladislav Chomjačenko – under lång tid hög, politisk tjänsteman i olika befattningar, och sannolikt avsedd som pastisch på flera figurer ur det verkliga ryska ledargarnityr som Akunin själv är uppenbart kritiskt inställd mot.

Berättelsen fortlöper därefter mot bakgrund av en med rabulistisk sarkasm beskriven dystopisk vision av det liberala experiment som det innebär att strukturera om staten. Berättelsens Boris får i uppgift att agera Chomjačenkos försvarare vid dennes rättegång – Boris roll blir att vara djävulens advokat, och att använda sitt anseende kulturella kapital och sin formuleringskonst för att kontextualisera Chomjačenkos gärning och att förklara hans handlande. Under rättsprocessen blir det uppenbart hur svårt det är att på ett verkligt rättssäkert sätt ställa de ansvariga, i Akunins skildring, till svars. Som det gamla styrets chefsideolog placerar Chomjačenko in sig själv och Nationens Ledare i en tydligt slavofil, nationalkonservativ och auktoritärt etatistisk tradition, utgående bland annat från Stolypin och Pobedonoscev. Den auktoritära statsmakten, sådan den framstår i Chomjačenkos redaktion, är att betrakta som en familj eller klan, med statsöverhuvudet som dess fader – och den korruption som levt inom systemet ska förstås som en naturlig följd och del av dess struktur, där landsfadern delar ut förläningar utifrån andra bedömningsgrunder än merit och kompetens. Denna beskrivning ges i Chomjačenkos gestalt en språklig skrud som är både sansad och vältalig – i detta måste Akunin själv, som författare, också verkligen göra sig till djävulens advokat, om så bara av berättartekniska skäl.

Berättelsens vidare gång sker mot bakgrund av ett ständigt pågående sönderfall, och får ett antal oväntade vändningar innan den är slut – det är knappast fråga om ett försök att måla upp en realistisk vision av Ryska federationens framtid. I stället är det en bitande satir, fylld av den sarkasm som är ett framträdande drag i samtida rysk litteratur och media. I det sönderfall som Akunin beskriver kan läsaren skönja en varning inför framtiden. Potentiellt allvarligare än denna varning är de frågor som Akunin väcker, om hur man egentligen bör gå till väga för att över huvud taget kunna ställa ett auktoritärt styresskicks arkitekter till svars för att få en samhällsförändring till stånd. Vem är egentligen skyldig till en statsapparat eller en statsideologi, och hur ska man bete sig när samma statsapparat i bevarat skick också måste användas för att ställa dem till svars som skapat den? Vem har egentligen rätt till försvar, och i vilken form? Hur skall ett sådant försvar gå till, så att de försvarade verkligen också blir avkrävda ansvar – och inte helt enkelt går fria? Och om man verkligen vill ändra på det ryska systemet, hur angripa det utan att göra våld på de liberala och demokratiska principer som många, ryska liberaler hoppas ska vara grund för en ny Rysk federation i fred med Ukraina? Hur förändra statens grundvalar, utan att hela bygget rasar samman?

Verkets undertitel '*strašnaja povest*' blir på så sätt en beskrivning med flera bottnar. Utan att avslöja dess slut, framstår berättelsen till sist som en illustration av den lätthet varmed de liberala principer som delar av den ryska intelligentian idag

sätter sin tro till i stället vänds till ett försvar för Rysslands auktoritära tradition. Akunin låter Chomjačenko visa hur det sönderfall som förändringarna medför i sig riskerar att innebära en fortsättning på den cykel av revolutionär omvälvning och förödelse som genererat det Akunin beskriver som det ryska systemet. Efter den Nationella Ledarens frånfall väntar i Akunins vision en ny upplösning och ett nytt nittiotal, som enkelt kan vändas till något helt annat än vad vissa hoppas. Författaren försöker också visa hur de auktoritära principerna inte egentligen bäst försvaras eller befasts av de individer som framträder som deras förespråkare, utan av ”nyhetsrubrikerna” – en tydlig anspelning både på sönderfallets faror, och på den ’postmoderna diktatur’ som gestaltats av kolleger som Viktor Pelevin och beskrivits av samtidsskildrare som Peter Pomerantsev. Verket ger inte heller någon särskilt smickrande bild av vare sig ryssar eller ukrainare: i berättelsen drivs båda folken framåt av sina respektive narrativ, och klarar i sitt politiska beslutsfattande inte av att se bortom den omedelbara medielogiken.

Akunin förefaller inte ha varit särskilt brydd om exakthet eller realism i detaljerna, och vissa läsare kommer säkerligen att reta sig på både på verkets något tabloidartade litterära stil och på att det i praktiken är en form av politisk pamflett. Berättelsen är emellertid ändå läsvärd, om så bara i egenskap av tidsdokument och som ett dagsfärskt exempel på den litteratur som alstras i den ryska exilmiljön – och som exempel på vilka farhågor om framtiden som upptar i alla fall vissa delar av denna miljö.